

T.C.
MUSTAFA KEMAL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İKTİSAT ANA BİLİM DALI

TÜRKİYE'DE 1960 – 1980 MÜDAHALE DÖNEMİ
EKONOMİLERİ: İKTİSAT POLİTİKALARI VE
MAKRO EKONOMİK GÖSTERGELER
AÇISINDAN BİR ANALİZ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Hazırlayan
Betül BOZKURT

Hatay-2011

**T.C.
MUSTAFA KEMAL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İKTİSAT ANA BİLİM DALI**

**TÜRKİYE'DE 1960 – 1980 MÜDAHALE DÖNEMİ
EKONOMİLERİ: İKTİSAT POLİTİKALARI VE
MAKRO EKONOMİK GÖSTERGELER
AÇISINDAN BİR ANALİZ**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

**Hazırlayan
Betül BOZKURT**

**Tez Danışmanı
Prof. Dr. Ercan ENÇ**

Hatay-2011

ONAY

BETÜL BOZKURT tarafından hazırlanan “TÜRKİYE’DE 1960 – 1980 MÜDAHALE DÖNEMİ EKONOMİLERİ: İKTİSAT POLİTİKALARI VE MAKRO EKONOMİK GÖSTERGELER AÇISINDAN BİR ANALİZ” adlı bu çalışma jüri tarafından lisansüstü öğretim yönetmeliğinin ilgili maddelerine göre değerlendirilip oybirliği / oyçokluğu ile *İKTİSAT ANA BİLİM DALINDA YÜKSEK LİSANS TEZİ* olarak kabul edilmiştir.

TARİH

Jüri Üyeleri	İmza
Prof. Dr. Ercan ENÇ	
Doç. Dr. Tülin URAL	
Doç. Dr. Ali ACARAVCI	

Betül Bozkurt tarafından hazırlanan “*Türkiye’de 1960-1980 Müdahale Dönemi Ekonomileri: İktisat Politikaları ve Makro Ekonomik Göstergeler Açısından Bir Analiz*” adlı tez çalışmasının yukarıda imzaları bulunana jüri üyelerince kabul edildiğini **onaylarım.**

Doç. Dr. Yakup Bulut
Enstitü Müdürü

ÖNSÖZ

İktisadi kalkınma, günümüz toplumlarının temel amaçlarından biridir. Özellikle az gelişmiş ülke ya da toplumları kalkınma çabalarına yönelen bir çok unsur bulunmaktadır. Bu toplumlar hakkında yapılan araştırma sonuçları, genelde kalkınmalarını gerçekleştirebilecek gerekli ve potansiyel kaynaklara önemli ölçüde sahip olduklarını; ancak, her toplumun söz konusu amacı gerçekleştirmeye yönelik içsel ve dışsal dinamikleri çerçevesinde, kalkınma politikalarının etkinliği günümüzde de tartışılmaya devam etmektedir. Bu nedenle kalkınma, geri kalmış toplumları daha yüksek bir refah düzeyine çıkarmak için ekonomik ve sosyal yapılarda, iktisadi değişkenler üzerinde uygulanan politikaların meydana getirdiği değişim süreci olarak adlandırılmaktadır. Türkiye ekonomisi, günümüzde hala gelişmekte olan bir yapı arz ettiğinden dolayı konu, iktisadi kalkınma çerçevesinde ele alınmıştır.

Gelişmekte olan ülkelerin sınırlı kaynaklarının israf edilmeden kalkınma amaçları doğrultusunda kullanılması, planlamayı gündeme getirmektedir. Hazırlanan planlarda, tespit edilen hedeflere ulaşmak için iktisadi hayatın hangi unsurlarına ne ölçüde müdahale edileceğine karar verilir. Bu noktada planlar, kısmi amaçlı olabileceği gibi genel amaçlı da olabilmektedir. Türkiye’de planlı dönemden önce kısmi nitelikte, planlı dönemde ise genel nitelikte planlar yapılmıştır. Çalışmamızda söz konusu planlı kalkınma döneminde kalkınma ve yapısal değişmeye yönelik olarak hazırlanan, 1960-1980 yılları arasında uygulanan Birinci, İkinci ve Üçüncü Beş Yıllık Kalkınma Planlarının değerlendirilmesi yapılmıştır.

Bu çalışma için beni yönlendiren, karşılaştığım zorlukları bilgi ve tecrübesi ile aşmamda yardımcı olan, üstümde büyük emeği olan değerli danışman hocam Prof. Dr. Ercan ENÇ’e analiz çalışmasında katkılarından dolayı Doç. Dr. Ali ACARAVCI’ya sonsuz teşekkürlerimi sunarım. Yine bu çalışmayı yaparken bana destek olan aileme içten sevgi ve teşekkürlerimi sunarım.

Betül BOZKURT

**TÜRKİYE’DE 1960 – 1980 MÜDAHALE DÖNEMİ EKONOMİLERİ:
İKTİSAT POLİTİKALARI VE MAKRO EKONOMİK GÖSTERGELER
AÇISINDAN BİR ANALİZ**

Betül BOZKURT

İktisat Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, 2011

Danışman: Prof. Dr. Ercan Enç

ÖZET VE ANAHTAR KELİMELER

Tüm dünyada içe dönük ve ekonomiye kamu müdahalesine dayalı politikalar yerini liberal politikalara bırakmıştır. Bu kapsamda ithal ikamesine dayalı iktisat politikaları da yerlerini ihracata dönük sanayileşme politikalarına bırakmıştır. Bu değişimin yaşanmasında ithal ikamesine dayalı politikaların iktisadi olarak sürdürülememesinin payı büyüktür. İthal ikameci sanayileşme politikalarına yönelinmesine yol açan en temel neden, özellikle 1946-1953 döneminde dışa açılan ekonominin kısa sürede tıkanması ve daha önceki planlı sanayileşme tecrübesinin göstermiş olduğu başarıya dayanmaktadır.

Türkiye’de planlama ve sanayileşme süreci bir bütün olarak ele alınmaktadır. Ekonomik evrelerin konjonktürüne bağlı olarak ülkesel kalkınma süreci genel olarak bir iktisat politikası stratejisine sahiptir. Türkiye’nin ulus-devlet ve ulusal ekonomi süreci birbiriyle örtüşerek öncelikle bir iktisat politikası olarak karşımıza çıkan “devletçilik” bu dönemde genel anlamıyla “planlı kalkınma” veya “karma ekonomi” olarak yürürlüğe girmiştir. İthal ikamesine dönük sanayileşme tercihinde belirleyici olan olgu ise, bu sanayileşme modelinin “planlar eşliğinde” gerçekleştirilmesine dayandırılmış olmasıdır. Dolayısıyla söz konusu tercihin uygulanmasında farklılığı, bu yönelişin planlara dayandırılması ve daha öncesinde de uygulanmış olması oluşturmaktadır.

Türkiye’de 1960-1980 Müdahale Dönemi Ekonomileri: İktisat Politikaları ve Makro Ekonomik Göstergeler Açısından Bir Analiz” isimli bu çalışmada, 1960-1980 yılları arasında uygulanan müdahale ekonomileri ele alınmış, yine bu dönemlere tekabül eden Birinci, İkinci ve Üçüncü Beş Yıllık Kalkınma Planlarının değerlendirilmesi yapılmıştır. Araştırmanın uygulama kısmında ise 1960-1980 arası büyümeye yönelik zaman serisi analizi yapılmış hesaplanmış tahmini değerler gerçek değerler ile karşılaştırılmıştır. Sonuç olarak öngörülen değerler gerçek değerlere göre yüksek çıkmıştır. Yine benzer şekilde 1960- 2006 yılı büyümeye yönelik model geliştirilmiş ve var olan değerler ile karşılaştırılmıştır. Ve 1980-2006 dönemi tahmini değerlerin var olan değerlere göre yüksek olduğu sonucuna varılmıştır.

ANAHTAR KELİMELER

Ekonomi Politikası, İktisadi Kalkınma Politikaları, Türkiye’de Planlı Kalkınma Yılları

**1960-1980 INTERVENTION TIMES ECONOMIES IN TURKEY:
FINANCIAL POLICIES AND an ANALYSIS IN TERMS OF MACRO
ECONOMIC INDICATORS**

Master's Thesis, Betül BOZKURT

Economics Administration Department, 2011

Supervisor: Prof. Dr. Ercan Enç

ABSTRACT AND KEYWORDS

Inward-looking policies and the economy all over the world based on the location of public intervention has left liberal policies. Within this scope, economics which depends on import substitutions has given their places to industrialisation polity directed to export. In this change, the role of import substitution polity is crucial. The main basic factor which cause to switch to the import substitutions to, especially 1946-1953 period, lock in economy opened to foreign countries and success in industrialisation experience in past.

Planning and industrialization process has been discussed as a whole in Turkey. Territorial development depending upon conjuncture of economic stages has its own strategies. People-state concept matching up with national economy together, economics polity "Etatism", entered into force as a general name "planned development" or "mixed economy" people-state concept matching up with national economy together. However; the thing is that the significant event in industrialisation decision toward import substitution is depended upon realizing this industrialization model "in company with plans." So, differences in applying respective preference consist of depending drift on plans and applied before.

1960-1980 Intervention times economy in Turkey: in this work "Economics Polity and an Analysis in terms of Macro Economic Indicators", 1960-1980 Intervention times economy is dealed; and First, Second and Third 5-years development plans corresponding to this period are reviewed. In the application part of the research for the time series analysis of growth in 1960-1980 has been calculated from the estimated values were compared with actual values. As a result, predicted values were higher than actual values. Similarly 1960 - 2006 year model for growth compared with the existing values. And in the 1980-2006 period, it is concluded that the estimated values are higher than existing values.

KEY WORDS

Economy Polity, Financial Development Polities, Planned Development Years in Turkey

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ	i
ÖZET VE ANAHTAR KELİMELER	ii
ABSTRACT AND KEYWORDS	iv
İÇİNDEKİLER	v
TABLolar DİZİNİ	ix
GRAFİKLER DİZİNİ	xi
KISALTMALAR	xii
GİRİŞ	1
.....	
BİRİNCİ BÖLÜM	3
PLANLAMA, EKONOMİ VE EKONOMİ POLİTİKALARI ÜZERİNE	
KAVRAMSAL AÇIKLAMALAR	3
1.1. PLANLAMA KAVRAMI.....	3
1.1.1. Planlama Tanımı ve Niteliği.....	3
1.1.2. Planlama Özellikleri.....	6
1.1.3. Planlama Amaç ve İlkeleri.....	7
1.1.4. Planlama Araçları.....	11
1.1.5. Planlama Türleri.....	14
1.1.5.1. Amaçlarına Göre Planlama.....	15
1.1.5.2. Çevreledikleri Alanlara Göre Planlama.....	15
1.1.5.3. Örgütlenme Biçimine Göre Planlama.....	16
1.1.5.4. Sürelerine Göre Planlama.....	16
1.1.5.5. Finansal ve Fiziksel Kaynaklarına Göre Planlama.....	18
1.1.5.6. Planı Hazırlayan Merkezin Sayısına Göre Planlama.....	19
1.1.5.7. İşlevlerine Göre Planlama.....	19
1.1.5.8. Planla Yapılmak İstenenin Niteliğine Göre Planlama.....	19
1.2. EKONOMİ POLİTİKASININ TEMEL KAVRAMLARI.....	20
1.2.1. Ekonominin Tanımı.....	20
1.2.2. Politikanın Tanımı.....	21
1.2.3. Ekonomi Politikasının Tanımı.....	21

1.2.4. Ekonomi Politikasının Unsurları.....	23
1.2.4.1. Ekonomi Politikasının Amaçları.....	23
1.2.4.2. Ekonomi Politikasının Araçları.....	24
1.2.5. Ekonomi Politikasının Amaç-Araç İlişkisi.....	25
1.3. TÜRKİYE’DE İKTİSAT POLİTİKALARININ GELİŞİMİ.....	26
1.3.1. 1923-1946 Dönemi.....	27
1.3.1.1. Dışa Açık Ekonomi: 1923-1929	26
1.3.1.2. Devletçilik: 1930-1939	28
1.3.1.3. Savaş Yılları: 1940-1945	29
1.3.2. 1946-1960 Dönemi.....	29
İKİNCİ BÖLÜM.....	31
TÜRKİYE’DE 1960 – 1980 MÜDAHALE DÖNEMİ EKONOMİLERİ.....	31
2.1. DEVLETÇİLİĞİN PLANLANMASINDAN PLANLI KALKINMA	
DÖNEMİNE GEÇİŞ.....	32
2.1.1. Planlama ve İthal İkamesinde Birinci Aşama: 1960-1970	36
2.1.2. İthal İkamesinde İkinci Aşama: 1970-1980.....	37
2.2. PLANLAMA VE İTHAL İKAMESİ.....	38
2.3. PLANLI KALKINMA YILLARI (1960–1980).....	40
2.3.1. Devlet Planlama Teşkilatı.....	41
2.3.1.1. Devlet Planlama Teşkilatı’nın Görevleri.....	42
2.3.1.2 Devletçilik ve Karma Ekonomik Sistem	43
2.3.1.3. Plan Hazırlığı Sürecinde Devlet Planlama Teşkilatı.....	44
2.4. İKTİSADİ KALKINMA PLANLARININ ÖZELLİKLERİ (1960–1980).....	47
2.4.1. Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (1963–1967)	48
2.4.2. İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (1968-1972).....	51
2.4.3. Dönem İçinde Uygulanan İthal İkamesi Politikalarının Değerlendirilmesi	52
2.4.3.1. 9-10 Ağustos 1970 İstikrar Kararları.....	54
2.4.4. Üçüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı (1973–1977)	56
2.5. PLANLI KALKINMA DÖNEMİNİN DÖNEMSEL ÖZELLİKLERİ	59
2.5.1. Planlı Dönemin Belirgin Koşulları.....	59
2.5.2. Planlı Dönemde Sanayileşme Politikaları	62
2.6. DÖNEMİN ÖNEMLİ GELİŞMELERİ	63

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM.....	66
PLANLI KALKINMA YILLARININ DEĞERLENDİRİLMESİ.....	66
3.1. BÜYÜME HIZI.....	67
3.2. GAYRİSAFİ MİLLİ HASILA.....	68
3.3. İÇ SERMAYE KAYNAKLARI.....	76
3.3.1. Para ve Kredi.....	76
3.3.2. Kamu Maliyesi.....	81
3.4. DIŞ SERMAYE KAYNAKLARI.....	85
3.4.1. Yabancı Özel Sermaye.....	87
3.4.2. Dış Borçlanma.....	89
3.5. YATIRIMLAR.....	92
3.6. İSTİHDAM.....	95
3.7. DIŞ EKONOMİK İLİŞKİLER.....	100
3.7.1. Birinci Plan Dönemi.....	100
3.7.1.1. İthalat.....	100
3.7.1.2. İhracat.....	102
3.7.1.3. Görünmeyen İşlemler.....	102
3.7.1.4. Sermaye Hareketleri.....	103
3.7.1.5. Ödemeler Dengesi.....	104
3.7.2. İkinci Plan Dönemi.....	105
3.7.2.1. İthalat.....	105
3.7.2.2. İhracat.....	106
3.7.2.3. Görünmeyen İşlemler.....	107
3.7.2.4. Sermaye Hareketleri.....	108
3.7.3. Üçüncü Plan Dönemi.....	109
3.7.3.1. İthalat.....	109
3.7.3.2. İhracat.....	111
3.7.3.3. Görünmeyen İşlemler.....	112
3.7.3.4. Dış Borçlanma.....	114
3.7.3.5. Ödemeler Dengesi.....	117

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM	118
ARIMA MODELLERİ İLE TÜRKİYE EKONOMİSİ GSYH'IN.....	118
GELİŞİMİNİN ANALİZİ	118
4.1. VERİ SETİ	118
4.2 MODELLERİN BELİRLENMESİ.....	119
4.2.1 Genişletilmiş Dickey Fuller (ADF) Birim Kök Testi.....	119
4.2.2. Homojen durağan Olmayan Süreçler: ARIMA (p,d,q) Modelleri.....	120
4.3. ARIMA MODELLERİ İLE TÜRKİYE EKONOMİSİ GSYH'IN GELİŞİMİNİN ANALİZİ (1960-1979) DÖNEMİ	122
4.3.1. 1960-1979 Yılları Arası GSYH serisinin Modellenmesi	123
4.3.1.1 Değişkenler için Durağanlık Analizi.....	123
4.3.1.2 Model Seçimi	122
4.4.ARIMA MODELLERİ İLE TÜRKİYE EKONOMİSİ GSYH'IN GELİŞİMİNİN ANALİZİ (1960-2006 DÖNEMİ).....	127
4.4.1. 1960-2006 Yılları Arası GSYH Serisinin Modellenmesi.....	127
4.4.1.1 Değişkenler İçin Durağanlık Analiz.....	128
4.4.1.2 Model Seçimi	128
SONUÇ VE ÖNERİLER.....	132
KAYNAKÇA.....	143
EKLER.....	148

TABLOLAR DİZİNİ

Tablo 1. 1950-1979 Yılları Arasında Dış Borçlar	35
Tablo 2. İmalat Sanayinin Birleşimleri (1973-1977):.....	58
Tablo 3. 1950-1976 Arası Ekonomik Göstergeler	61
Tablo 4. Birinci BYKP Döneminde GSMH (Milyar TL).....	68
Tablo 5. Birinci BYKP Döneminde Sektörlerin Faktör Fiyatları ile Net Yurtiçi Gelirler..... İçindeki Payları (%)	72
Tablo 6. Birinci BYKP Döneminde Milli Gelirin Sektörlere Dağılımı (Milyon TL)	73
Tablo 7. İkinci BYKP Döneminde GSMH' nın Artış Hızları (Sabit Fiyatlarla).....	74
Tablo 8. İkinci BYKP Döneminde Yıllık Sektörel Büyüme Hızları (%)	74
Tablo 9. İkinci BYKP Döneminde Sektörlerin GSMH ve Yurtiçi Gelir İçindeki Payları..... (Sabit Fiyatlarla)	75
Tablo 10. Üçüncü BYKP Döneminde GSMH' nın ve Sektörel Katma Değerlerin Büyüme .... Hızları (%).....	76
Tablo 11. Kesimlere Göre Merkez Bankası Kredileri (Cari Fiyatlarla, Milyon TL).....	78
Tablo 12. Planlı Dönemde Banka Kredilerinin Dağılımı (1962-1978)	80
Tablo 13. Kamu Maliyesi Göstergeleri (%).....	83
Tablo 14. Plan Dönemlerine Göre Sermayenin Dış Kaynakları	86
Tablo 15. Yabancı Sermayeyi Teşvik Yasası'ndan Yararlanan Ortakların Sektörel Dağılımı.	88
Tablo 16. Plan Dönemlerinde Dış Borçlar	90
Tablo 17. Plan Dönemlerinde Dış Borç Göstergeleri	91
Tablo 18. Planlarda Yatırım Oranları (%)	93
Tablo 19. Plan Dönemlerinde Toplam Sabit Sermaye Yatırımlarının Gerçekleşme Durumu .. (Milyar TL).....	93
Tablo 20. Plan Dönemlerinde Sabit Sermaye Yatırımlarının Sektörel Dağılımı (%).....	94
Tablo 21. Birinci BYKP Döneminde İstihdam Hedefleri (Milyon Kişi).....	96
Tablo 22. İkinci BYKP Döneminde Tarım ve Tarım Dışı Sektörlerde İstihdam Hedefleri ..	97
Tablo 23. Üçüncü BYKP Döneminde İstihdama Yönelik Hedefler.....	99
Tablo 24. Birinci BYKP Döneminde İthalat Bileşimi (Milyon Dolar)	100
Tablo 25. Birinci BYKP Döneminde Başlıca Malların İthalatı (Milyon Dolar)	101
Tablo 26. Birinci BYKP Döneminde İhracatın Bileşimi (Milyon Dolar).....	102
Tablo 27. Birinci BYKP Döneminde Görünmeyen İşlemler (Milyon Dolar).....	103
Tablo 28. Birinci BYKP Döneminde Sermaye Hareketleri (Milyon Dolar).....	104

Tablo 29. Birinci BYKP Döneminde Ödemeler Dengesi (Milyon Dolar).....	105
Tablo 30. İkinci BYKP Döneminde İthalat (Milyon Dolar).....	106
Tablo 31. İkinci BYKP Döneminde İthalatın Mal Grupları İtibariyle Dağılışı (Milyon Dolar)	106
Tablo 32. İkinci BYKP Döneminde İhracat (Milyon Dolar)	107
Tablo 33. İkinci BYKP Döneminde İhracatın Mal Grupları İtibariyle Dağılışı (Milyon Dolar)	107
Tablo 34. İkinci BYKP Döneminde Sermaye Hareketleri (Milyon Dolar)	108
Tablo 35. İkinci BYKP Döneminde Enfrastrüktür ve Off-Shore Gelirleri (Milyon Dolar)	108
Tablo 36. İkinci BYKP Döneminde Sermaye Hareketleri (Milyon Dolar)	108
Tablo 37. Üçüncü BYKP Döneminde İthalatın Seyri (Milyon Dolar)	110
Tablo 38. Üçüncü BYKP Döneminde İhracatın Mal Gruplarına Göre Dağılımı (%)	112
Tablo 39. Üçüncü BYKP Döneminde Aylara Göre İşçi Dövizleri (Milyon Dolar)	113
Tablo 40. Üçüncü BYKP Döneminde Uzun Vadeli Dış Borçlar (Milyon Dolar).....	116
Tablo 41. 1978 Sonunda Dış Borçlar (Milyon Dolar).....	116
Tablo 42. Üçüncü BYKP Döneminde Ödemeler Dengesi (Milyon Dolar)	117
Tablo 43. ADF Birim Kök Sınaması Sonuçları.....	122
Tablo 44. ARIMA Modeli Seçimi(1960-1979).....	124
Tablo 45. Breusch-Godfrey Seri Korelasyon LM Testi.....	124
Tablo 46. ARCH Değişen Varyans Testi.....	124
Tablo 47. ADF Birim Kök Sınaması Sonuçları.....	128
Tablo 48. ARIMA Modeli Seçimi(1960-2006).....	129
Tablo 49. Breusch-Godfrey Seri Korelasyon LM Testi.....	127
Tablo 50. ARCH Değişen Varyans Testi.....	127

GRAFİKLER DİZİNİ

Grafik 1. GSYH İçin Kısmi Otokorelasyon Fonksiyonu	125
Grafik 2. Kişi Başına GSYH(1987=1) Serisi İçin ARIMA(0,1,0) Modelinin Öngörü Sonucu (1960-1979 Dönemi Gerçek Veriler; 1980-2006 Dönemi Öngörü).....	126
Grafik 3. Kişi Başına GSYH (1987=1) Serisi İçin Gerçek Veriler Ve ARIMA(2,1,3) Modelinin Öngörüsü Sonucunda Elde Edilen Verilerin Karşılaştırılması.....	126
Grafik 4. GSYH İçin Kısmi Otokorelasyon Fonksiyonu	130
Grafik 5. Kişi Başına GSYH(1987=1) Serisi İçin ARIMA(0,1,0) Modelinin Öngörü Sonucu (1960-2006) Dönemi Gerçek Veriler; 2007-2026 Dönemi Öngörü.....	131

KISALTMALAR

AET	: Avrupa Ekonomik Topluluğu
BYKP	: Beş Yıllık Kalkınma Planı
BYSP	: Beş Yıllık Sanayi Planı
DÇM	: Dövizle Çevrilebilir Mevduat
DPT	: Devlet Planlama Teşkilatı
GSMH	: Gayri Safi Milli Hâsıla
GSYİH	: Gayri Safi Yurtiçi Hâsıla
KİT	: Kamu İktisadi Teşebbüsleri
MB	: Merkez Bankası
OECD	: Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Örgütü
ÖİK	: Özel İhtisas Komisyonu
YPK	: Yüksek Planlama Kurulu
SC	:Schwartz Bilgi Kriteri

GİRİŞ

Türkiye’de sanayileşme hareketleri “devletçilik” politikaları başlangıcı olup, daha sonraki tarihsel süreç içerisinde iktisat politikalarını etkileyen planlı bir kalkınma modeline dönüşmüş ve karma ekonomik sistem olarak değerlendirilen uygulamalar şeklinde ülke hedeflerini belirleyen bir iktisat politikası anlayışı olmuştur.

1930’lu yıllara girilirken “Ekonomik Buhran” ile beraber dış ticaret açığı artmıştır. Bunun üzerine gümrük tarifeleri yükseltilmiş, dış ticaret ikili anlaşmalara bağlanmış, piyasa kontrolü için Merkez Bankası kurulmuş ve bu arada hazırlanan I. Beş Yıllık Sanayileşme Planı yürürlüğe konmuştur.

1934 yılında uygulamaya konulan, I.BYSP, Türkiye’de genel anlamıyla “ithal ikameci” bir sanayileşme döneminin de başlangıcı sayılabilir. Bu plan kapsamındaki sanayileşme alanlarında yapılmakta olan ithalat, o dönemde toplam ithalatın %50’sini oluşturmuştur. Birinci planın uygulama sürecinde Sümerbank ve Etibank kurulmuş ve kamu girişimciliğinin gelişiminde önemli rol oynamışlardır. Bu iki kurum, “devletçi sanayileşmenin uygulayıcısı olarak o dönemde büyük yatırımlar gerçekleştirmişlerdir. I.BYSP’ nın başarı sağlaması üzerine II. BYSP’ nın hazırlıkları başlatılmıştır.

1938 yılından sonra savaş koşullarında sürdürülmeye çalışılan ekonomik politikada belirli kısıtlamalara gidilmiş ve daha çok savunma harcamalarını karşılama yönünde önlemlere yer verilerek, ekonomik dengelerin bozulmasına yol açan bir süreçle karşı karşıya kalınmıştır. Bu dönemde devletin ekonomideki kontrolü Milli Koruma Kanunu ile önemli ölçüde artmış, kaynakların savunmaya ayrılması üretimi azaltmış ve GSMH’da önemli düşmelere neden olmuştur.

Ülke ekonomisinde, kriz, arayış ve çözüm üçgeninde sanayileşme hedefini sürdürmek amacıyla, “devletçilik” uygulamalarına dayanan planlı kalkınma politikaları uygulamaya geçirilmiştir. Özellikle 1946’dan sonra, “devletçilik politikasında” değişiklikler görülmüş ve daha “liberal” bir iktisat politikası uygulanmaya başlanmıştır. Demokrat Parti’nin iktidara gelmesiyle, özel girişimcilğe

dayalı serbest piyasa ekonomisi kurma ve devletin ekonomideki ağırlığını azaltma çabaları ortaya çıkmıştır. Fakat liberal iktisat politikaları birkaç yıl içinde, iç ve dış faktörlerin olumsuzlukları ve değişikliğe tabi tutulan iktisadi uygulamalar sonucu ekonominin istikrarsızlığa sürüklenmesine neden olan gelişmeleri ortaya çıkartmıştır. Bunun üzerine ekonomide müdahaleler ve kontroller artmış, alınan iktisadi kararlarda bir arayış baş göstermiştir.

1961’de başlayan yeni dönem; genel anlamda “ithal ikameci” ve iç piyasaya yönelik bir sanayileşme politikasının benimsendiği bir dönem olmuştur. Aynı zamanda, 1930’larda kurulan küçük ölçekli veya öncelikli sayılan sanayi kuruluşlarının yanı sıra, 1960’larda orta ve büyük ölçekli ve stratejik öneme sahip sanayi kuruluşlarının kurulması da amaçlanmıştır.

1960’lı yıllar boyunca, ön planda yer alan sermaye birikim süreci başlangıçta hızlı bir büyümeye olanak sağlamış, 1963’te başlayan beşer yıllık kalkınma planlarından ilk üçünün uygulaması büyük ölçüde bu amaca imkân tanımıştır. Ancak, 1970’li yıllar, iç ve dış krizlerle beraber, başta döviz darboğazı ve enflasyonist baskı olmak üzere ekonomik bunalımların siyasi krizlere dönüştüğünün de görüldüğü bir evre olarak karşımıza çıkmaktadır. Türkiye’nin 70’lerin sonlarında içine düştüğü bunalım, sermaye birikim sürecinin yeniden yapılandırılması gereğini tüm boyutları ile gündeme getirmiş ve 1980 ekonomik kararlarına kadar uzanan bir etki yaratmıştır.

Bu çalışma dört bölümden oluşmaktadır. İlk bölümde planlama,ekonomi politikasının temel kavramları ve Türkiye’de iktisat politikalarının gelişimi ele alınmıştır. İkinci bölümde 1939–50 arası ekonomik gelişmeler, 1950 sonrası serbest piyasa uygulamaları, 1958 ekonomik bunalımı, planlı ekonomi uygulamaları kapsamında DPT’nin kuruluşu ve beşer yıllık kalkınma planları ve 1980 öncesi yaşanan diğer ekonomik gelişmeler ele alınarak değerlendirilmeye çalışılmıştır. Üçüncü bölümde Türkiye’de planlı kalkınma yıllarının değerlendirilmesi yapılmış; bu doğrultuda bahsedilen dönemlerdeki büyüme hızı, gayrisafi milli hâsıla, iç ve dış sermaye kaynakları, yatırımlar, istihdam ve dış ekonomik ilişkiler rakamsal verilerle ele alınmıştır.Dördüncü bölüm ARIMA modelleri ile Türkiye ekonomisinde GSYH’nın gelişiminin analizidir.

BİRİNCİ BÖLÜM

PLANLAMA, EKONOMİ VE EKONOMİ POLİTİKALARI ÜZERİNE KAVRAMSAL AÇIKLAMALAR

1.1. PLANLAMA KAVRAMI

1.1.1. Planlama Tanımı ve Niteliği

Planlama, tüm yönetsel işlevlerin bağımlı olduğu ilk yönetsel işlemdir. Planlama işlevini yerine getiren yöneticiler örgütün amaçlarını ve hedeflerini belirlemiş olurlar, öteki yönetsel süreçlerde bu amaçlara ve hedeflere ulaşmanın en iyi yollarını bulma olanağına sahip olurlar. Planlama sayesinde kuruluşun yalnızca amaçları ve hedefleri değil, aynı zamanda, kaynakları ve bu kaynakların sınırlılıkları da saptanmış olur (Ergun, 2004: 65). Planlama ne yapılacağına bilinmesi demektir ve her yöneticinin başta gelen görevidir. En üst düzey yöneticiden küçük bir birimin başındaki yöneticiye kadar her düzeydeki yönetici bir ölçüde planlama yapmak durumundadır.

Ayrı disiplinlerin ilgi alanına girmesi nedeniyle planlama kavramına değişik bakış açılarıyla değişik anlamlar yüklenmektedir. Ancak tüm planlama kavramsallaştırmalarında üç öge her zaman yer almaktadır (Sezen, 1999: 10); Amaç: Ulaşılmak istenen, gerçekleştirilmesi istenen amaç ya da amaçlar vardır ve bu amacın hangi nitelikte olduğunun önemi bulunmamaktadır. Süre: Bireysel, örgütsel, toplumsal ya da bir başka düzlemde belirlenen amaç ya da amaçlara önceden belirlenen bir süre içerisinde ulaşmaktır. Yöntem: Bu süre içerisinde belirlenen hedeflere ulaşmak için ne yapılması gerektiğinin, hangi yöntemlerin, araçların ve kaynakların kullanılacağına belirlenmesidir.

Planlama temel olarak akılcılık kavramına dayanır. Doğal ve toplumsal çevre ile olan ilişkilerde insanın akılcı yöntemlerle denetimini artırmayı ifade eden planlama kavramı, değişik şekiller almakla birlikte, olayların akışına “bilinçli olarak” müdahaleyi gerektirir. Tarihi açıdan planlama kavramı ve bunun dayandığı akılcılık anlayışı sosyal bilimlerin gelişimi ve merkezi ulus devletlerin (modern bürokratik

yapıların) ortaya çıkışı ile birlikte ele alınmalıdır. Sosyal bilimlerin gelişimi ile birlikte sosyal olayları neden-sonuç ilişkileri içinde analiz etmek veya açıklamak yaygınlık kazanmıştır. Neden-sonuç ilişkileri bilindikten sonra, nedenler düzeyinde yapılan akılcı müdahaleler ile arzu edilen sonuçların alınması mümkün görülmeye başlanmıştır. Bu anlamda planlama, sosyal bilimlerin teknolojisi olarak da değerlendirilebilir (Yılmaz, 1999: 86).

Literatürde planlama tanımı sayısız denecek kadar çoktur. Bazı tanımlar kısa ve basit olarak yapılmasına karşın diğerleri daha karmaşıktır. Bazı planlama tanımları şunlardır:

Planlamayı bir veya birden fazla amaç saptayarak bunlara ulaşmak için gerekli araç ve yolların önceden tayin ve tespiti olarak tanımlayabiliriz (Tosun, 1974: 45). Planlama, varılması tasarlanan hedeflerin belirlenmesi ve bu hedeflere giden yol, yöntem ve araçların önceden seçilmesidir. En kısa anlatımla, plan bir amaca ulaşmak için izlenecek yolun önceden saptanmasıdır (Sabuncuoğlu ve Tokol, 2001: 182). Plan, önceden kararlaştırılmış bir hareket tarzının ifadesidir (Yozgat, 1983: 73). Küçük (1985: 15), planlamayı öz bir biçimde, “belli bir amacı gerçekleştirmek için düzenlenen önlemler bütünü” olarak tanımlamaktadır. Sezen’e (1999: 9) göre ise, planlama “içeriği, kuşatımı, amacı ve amaçları ne olursa olsun, verilmiş bir ortamda önceden belirlenmiş sürede, belli araçlarla ulaşma eylemidir.”

Örgütlerin ve onları oluşturan bireylerin her birinin ortak ya da birbirinden bağımsız amaçları olduğuna göre, bunlara ulaşabilmek için belirli bir yol izlemeleri gerekmektedir. İşte bu amaca ya da amaçlara ulaşabilmek için hangi yolun izlenmesi gerektiğini önceden belirlemeye planlama denir (Üçok, 1993: 27).

Kapsamlı bir planlama tanımını ise şöyle verilebilir: Planlama; örgütün vizyon ve misyonu belirlenerek bunlara uyumlu stratejilerin, fonksiyonel amaçların ve normların oluşturulması ile bu amaçları yerine getirmek için gereken kaynakların tahsisidir (Ataman, 2001: 213). Tanımdan da anlaşılacağı gibi planlar farklı seviyelere yönelik olarak, ancak birbirleriyle uyumlu biçimde oluşturulmaktadırlar.

İktisadi planlamanın ise herkesçe kabul edilecek bir tanımını yapmak güçtür. Çünkü iktisadi planlar, uygulandıkları siyasi sistemin durumuna göre farklı anlamlar kazanmaktadır. İktisadi planlama, ekonomiye devlet müdahalesinin en rasyonel şeklidir (Türk, 1970: 8). İktisadi planlama, ekonomisinin belirli bir hızla büyümesini ve kalkınmasını sağlamak amacıyla alınan çeşitli ve rakama dayanan tedbirlerin tümüdür (Köklü, 1972: 52). Bir başka tanıma göre iktisadi planlama, bir ülkede geçerli ekonomik, sosyal ve siyasal değer yargılarının sınırlayıcılığı altında, belirli bir dönemde toplumun ulaşmak istediği sosyo-ekonomik amaçlara ve sayısal olarak belirlenmiş hedeflere en uygun biçimde varma uğruna, belirli organlar tarafından, eldeki ya da elde edilebilecek araçların yönetilmesi sürecidir (Han, 1995: 22). İktisadi planlama, toplumun özlemleri doğrultusundaki ilerleyişini hızlandırmak için izlenecek kültürel, sosyal ve ekonomik politikaların sistemleştirilmiş bütünüdür (Aytür, 1970: 161). İktisadi plancılığın genel ve kapsayıcı tanımı ise, belli bir dönemde, belli sosyo-ekonomik amaçlara ve sayısal olarak ifade edilebilen hedeflere ulaşabilmek için, bu işle görevlendirilmiş organlar tarafından ve daha önceden belirlenen araçları kullanmak sureti ile belli bir bölgede yürütülen faaliyetlerin tümüne iktisadi plancılık denir (Öney, 1987: 19-20).

Bu tanımlardan hareketle geniş bir tanım vermek gerekirse; belirli bir dönemde belirli sosyo-ekonomik amaçlara ve sayısal ifade edilebilen hedeflere ulaşabilmek için, görevlendirilmiş kurumlar tarafından saptanan araçları kullanarak belli bir bölgede yürütülen faaliyetlerin tümüne iktisadi planlama denir. Tanımdan da anlaşılacağı gibi planlama faaliyetlerinin yürütülmesinde kurumlara ihtiyaç vardır. Planı hazırlayan kurumlar ülkeden ülkeye farklılık göstermektedir. Bu kurumlar planlama teşkilatları, enstitüler veya bakanlıklar olabilmektedir. Planlama ile ilgili kararları alanlar da ülkeden ülkeye göre değişir. Bazı ülkelerde Yüksek Planlama Kurulları bazı ülkelerde ise bu görevi parlamentolar yerine getirir. Yıllık veya kısa dönemli planlardaki karar seçimini yapanlar ise hükümetlerdir. Ayrıca uygulamadan sorumlu olan kurumlar arasında merkezi, bölgesel ve mahalli düzeyde devlet kuruluşları ile istatistik büroları, ticaret odaları, bazı özel devlet daireleri, firmalar, fabrikalar, ortaklıklar, kooperatifler, bankalar, ticaret birlikleri sayılabilir. Planların amaçlarına ulaşıp ulaşmadığını kontrol eden, gerçekleştirmelerin hedeflerin altına düşmesi durumunda uyarılar yapan kurumlar da vardır. Bu kurumlar arasında, planlama teşkilatının bünyesinde yer alan koordinasyon daireleri, maliye

bakanlıkları, merkez bankaları, istatistik enstitüleri, sanayi ve ticaret bakanlıkları, Sayıştay sayılabilir. Önemli olan planın tutarlılığıdır. Planda neyin ne kadar üretileceği sorusuna cevap alınabiliyorsa plan tutarlıdır. Plan yapmak bir anlamda tahmin yapmak da sayılabileceğinden, tahminlerin sağlıklı ve gerçeğe yakın yapılması gerekmektedir. Planda önemli olan süredir. Sürenin verilmemesi planın plan olma özelliğini kaybettirir. Ayrıca planda sağlanacak yararlar ve katlanılacak fedakarlıklar açık bir şekilde belirtilmelidir. Planlama yapılırken iktisat kanunlarından yararlanılmalıdır. Plan belirli bir bölgeyi kapsamalı, belli hedeflere ulaşmak için hangi araçların ne şekilde kullanılacağını açıkça ortaya koymalıdır (Öney 1987: 19-22).

1.1.2. Planlama Özellikleri

Yukarıda tanımlarını verdiğimiz planlamanın belirli başlı özelliklerini şu şekilde sıralamamız mümkündür. Ayrıca bu özellikler planlamanın başarılı olmasında etkin rol oynarlar.

Planlama kapsamlı bir faaliyettir: Planlama faaliyeti organizasyonda bütün yönetim basamaklarını ve yöneticileri ilgilendirir. Her yöneticinin bir planlama faaliyeti vardır. Bu her yöneticinin yönetmek görevi olmasından ve yönetimin temel fonksiyonunun planlama olmasından ileri gelmektedir. Üst yönetim plan ile genel amaç ve stratejileri belirler. Fonksiyonel birimler ise kendi bölümleri ile ilgili planları hazırlar. Üst yönetim genellikle stratejik planları yaparken orta ve alt yönetim taktik ve eylem planlarıyla ilgilenmektedir (Özalp, 1998: 124).

Planlama esnek ve devingen bir özellik taşır: Planlar bir kez yapıldıktan sonra hiç değiştirilmeden bırakılmazlar. Planların değişen koşullar çerçevesinde sürekli olarak gözden geçirilmesi ve gerektiğinde yeni koşullara uyum sağlayacak değişikliklere gidilmesi gerekir (Karalar, 2001: 196).

Planlama bir seçim ve yeğleme, tercih sürecidir: Geleceğe ilişkin kararlara yol gösterici olan planlama, önce hedefler arasından seçim yapacak, sonra bu hedeflere ulaştıracak en uygun araç ve olanakları belirleyecektir. Bu nedenle planlama bir karar süreci olmaktadır (Karalar, 2001: 196). Planlama ileriye dönük

olduğu için hareket tarzıyla ilgili çeşitli seçenekler arasında seçim yapmaktır. Öncelikle hedefler arasında seçim yapmak gerekir. Bu hedeflerin biri seçildikten sonra hedefe götürecekt araçların ve kişilerin seçilmesi gerekir. En uygun olanın seçilmesi söz konusu olduğuna göre emre hazır olan bütün olanak ve araçları bilmek, bunlardan haberdar olmak, bunları tanıyıp değerleyebilmek gerekir (Tosun, 1974: 47).

Planlamanın önceliği vardır: Planlama ilk olarak ele alınması gereken bir yönetim fonksiyonudur. Yönetim faaliyetine planlama ile başlanmaktadır. Planlama olmadan diğer yönetim faaliyetleri yürütülemez ve gerek yoktur. İşletmede organizasyon, yöneltme ve denetim işletmenin amaçlarına ulaşması için gereklidir. Planlama amaçlara erişmek için yapıldığına göre diğer yönetim faaliyetlerinin önünde olması kaçınılmazdır (Özalp, 1998: 126).

Planlama amaç ve hedeflere ulaşmayı sağlar: Plan, yönetim işlevleri içinde ilk olarak ele alınması gereken faaliyettir. Planlama, işletme amaçları doğrultusunda, işletmedeki faaliyetlerin yürütülmesini sağlar. Planlar, faaliyetlerin amaçlar doğrultusunda gerçekleşmesini sağlar. Planlar hangi faaliyetlerin işletme açısından verimli olduğunu ya da olmadığını tahmin eder (Özalp, 1998: 127).

1.1.3. Planlama Amaç ve İlkeleri

Geri kalmış ülkelerin siyasi bağımsızlıklarını korumak, az gelişmişlikten kurtulmak ve gelişmelerini sürekli kılmak için yoğun çabalar sarf ettikleri gözlenmektedir. Bu çalışmaların etkili olabilmesi, her şeyden önce sistemli bir şekilde yapılmasına bağlıdır. Kalkınmak isteyen ülkelerin, varılacak amaçları belirlemeleri ve bunlara ulaşmayı sağlayacak vasıtaları önceden tespit etmeleri gereklidir. Kaynakların tespit edilen hedefler doğrultusunda, israfa yol açmadan kullanılması, kalkınma sürecinin önceden tamamlanmasını mümkün kılar. Zamanımızda iktisat politikasının, az gelişmiş ülkelerin kalkınmasını gerçekleştirmek için önerdiği vasıtaların başında iktisadi plancılık gelmektedir. Kalkınma planları, kalkınma amaçlarını genel olarak kapsayıcı niteliğe sahiptirler. Yani kalkınma amaçları ile planlama amaçları paralellik arz etmektedirler.

Örneğin, kalkınmanın göstergelerinden biri olan milli gelirin artırılması temel amaçtır. Böylece milli gelirin artırılması yatırımlara ayrılacak tasarrufların artmasını temin edecektir. Azgelişmiş ülkelerin içinde buldukları fakirliğin kısır döngüsünün kırılması, bu ülkeleri yeni atılımlar yapmaya sevk edecektir. Özellikle sanayi yatırımlarının artırılması yapısal değişimi etkilemektedir. Bu da nüfusun tarım sektöründen sanayi sektörüne kayması ile sonuçlanır. Sanayinin tarımdan daha verimli olması toplam prodüktiviteyi yükselterek kişi başına düşen milli gelir miktarını artırır. Bu çerçevede milli gelirin artırılması Türk kalkınma planlarında hedeflenmiş ve bu oran Birinci Kalkınma Planında %7 olarak tespit edilmiş; İkinci Planda da aynı oran öngörülmüştür. Milli gelir artışı, kalkınmanın sadece gelir artışı boyutunu yansıtmakta, ekonomideki yapısal değişimleri yansıtmadığından Üçüncü Kalkınma Planı gelir artışı ve hayat düzeyinin yükseltilmesi yanında, sanayileşme, dış kaynaklara bağılılığın azaltılması, istihdam imkanlarının artırılması ve gelir dağılımının iyileştirilmesi gibi yapısal değişimi yansıtacak amaçları hedeflemiştir (Küçük, 1984: 275).

Plan amaçları büyüme artışından başka amaçları da içermektedir. Bunlar arasında artan nüfusa prodüktif çalışma alanları açarak, iş gücünün istihdam edilmesini sağlamak gelmektedir. Dış açıkların zamanla kapatılıp dışa bağımlılığın azaltılması da plan amaçları arasındadır. Artan gelirin toplumdaki gruplar arasında adil bölüşümü ile sosyal adaleti sağlamak suretiyle toplumsal dengesizlikleri önlemek, özellikle günümüzde sosyal devlet anlayışını gerçekleştirmede, üzerinde en fazla tartışılan amaçlardandır (Küçük, 1984: 275-276). Bu tür amaçlara göre planların hazırlanması ve uygulanması ilgili ekonomilerde yapısal değişmeyi temin edebilir.

Planlar, farklı konuları içeren amaçlara sahip olabilirler. Planlar, örgüt faaliyetlerini önceden tanımlanmış ve kararlaştırılmış amaçlara doğru yöneltir. Eğer bir örgütte planlama yoksa örgüt faaliyetleri gelişigüzel bir hal alır ve bu durum, örgüt amaçlarının gerçekleşmesini engeller (Budak ve Budak, 2004: 280). Planlamanın kapsadığı teknik, politik, ekonomik ve yapısal değişimi öngören amaçları şu şekilde sıralanabilir:

Planlamanın teknik amaçları: Gelecekle ilgili olarak alınacak kararların planlanması, ABD’de olduğu gibi işletmecilik prensiplerini özel kesimden kamu kesimine aktarılması, Fransız plancılar tarafından kabul edilen piyasa araştırması yapılması ve geleceğe ait belirsizliklerin ve risklerin mikro veya makro düzeyde azaltılmasıdır (Günsoy 1997: 136).

Planlamanın ekonomik amaçları: Kaynakların optimal kullanımı, işgücünün tam kullanımı, üretim kapasitesinin etkin kullanımı, yaşam standartlarının en yüksek seviyeye çıkarılması, iktisadi büyümenin sağlanması, ekonominin dengeli kalkınması, ekonomide konjonktür hareketlerinin etkisinin minimuma indirilmesidir. Bu amaçlar çoğu ülke planlarında mevcuttur. Ancak son verilen amaç Japonya’nın kalkınma aşamasında açıkça yer almaktadır. Türkiye’de uygulanan beşer yıllık kalkınma planlarında ekonomik amaçların yeri ve önemi büyüktür (Öney 1987: 24-26).

Planlamanın yapısal değişimi öngören amaçları: Toplumun kurumsal yapısını değiştirmek (toprak reformu, kamu iktisadi kuruluşları reformu), rekabet yapısıyla ilgili düzenlemeleri yapmak (ekonomilerdeki tekellerin olumsuz etkilerini düzen altına almak veya kaldırmak), sanayileşmeyi ön plana çıkarmak, toplumun tüm yapısını değiştirmeyi hedef almaktır.

Planlamanın politik amaçları: Milli savunma ya da silahlanma, askeri ve ekonomik açıdan bir savaşın kazanılması, birleşik bir devlet sistemi kurmak, çeşitli sosyal sistemler arasındaki rekabetten galip çıkmaktır. Son amaç kapitalist bir ülkenin ekonomik gelişimine yetişebilmek ve geçebilmek için sosyalist grubun kalkınma hızının planlanmasıdır. Politik amaçlar da Türkiye’de hazırlanmış olan kalkınma planları içerisinde yer almaktadır (Günsoy, 1997:136-137).

Planlamanın amaçlarına ulaşabilmesi için kurum ve kurallardan engelleyici olanların kaldırılması, insanın yaratıcı gücünü ortaya çıkaracak bir iç ve dış güvenlik ortamının sağlanması, milletin yararına olan prensipler ile çelişmeyen bir özgürlük ortamının kurulması gerekmektedir (Aytür, 1970: 162).

Planlama ilkelerini ise şu başlıklar atında inceleyebiliriz:

Planlama arzusu: Sorumlu yöneticinin ve tüm yönetim kadrolarının planlamanın azimkâr bir taraflısı olması gerekir. Bu ilke yöneticiler arasında planlama yapmak ve onu uygulamak konusunda kesin bir görüş ve işbirliği gerektirir (Eren, 2002: 41).

Yapılan temel ve yardımcı planların girişim amaçlarının gerçekleşmesine katkı sağlaması gerekir: Plan tek başına girişimi başarıya götürmez. Planla birlikte eyleme geçmek gerekir. Plan, eylemleri amaçlara doğru yönlendirir ve amaçlara ulaşacak biçimde yoğunlaştırır. Yönetim, planları arzulanan sonuçlara ulaştırmak için ahenkleştirilmiş işlemlerin bir arada yönetilmesini sağlar. Planlar olmazsa tüm çabalar rastlantısal faaliyetlere dönüşür. Elde edilen tam bir kargaşadır. Dağınıklık her şeye hâkim olur (Budak ve Budak, 2004: 280). Bu nedenle planlar; açık, iyi tanımlanmış ve gerçekleştirilebilecek amaçlara yönelik olmalıdır.

Planlamanın üstünlüğü: Diğer yönetim işlevlerinin başarıya ulaşması önce planlama hizmetinin sağlıklı bir biçimde yürütülmesi ve mantıklı plan hedeflerinin ortaya konmasına bağlıdır (Budak ve Budak, 2004: 280). Yani planlama tüm yönetim çabalarının ön koşulu durumundadır.

Planlamanın etkililiği ve verimliliği: Etkili ve verimli bir planlama, dikey ve yatay olarak uygun bir zaman süresini gerekli kılar. Planlama safhaları uygun bir zaman süresi içinde yer alırlar. Bu yer alma, öngörülen her faaliyetin ayrı ayrı dikey olarak ne kadar zaman süresi içinde bitirilebileceği ile öngörülen bütün faaliyetlerin hepsinin yekûn olarak ve birbirini takip eden sıra içinde yatay olarak ne kadar zamanı gerektireceğinin bilinmesinden ibarettir. Bütün faaliyetlerin kapsayacakları süreler içinde durumları ve tahmini sonuçları incelenir ve gelecek yılların kaderi şimdiden karara bağlanmış olur. Zaman sürelerini tayin ederken katı ve dogmatik olmaktan ziyade, faaliyetlere uygun gelen bir zaman ufku belirlenmelidir (Eren, 1990: 46).

Planlamanın geniş kapsamlı bir karakter göstermesi gereği: Tüm yönetim işlevleri, bütün yönetim işlemlerini içerir. Yönetim işlemlerini yürüten her yöneticinin bir hiyerarşik kademesi, örgütlenme ilkelerinden doğan sorumluluğu, yetkileri ve bu yetkileri sınırlayan bir yönetim alanı vardır. Planlamayı, yönetici

gerçekleştireceğinden yapılan plan, o kademe yöneticisinin saptayacağı ya da üst basamaktan gelecek politika ve yaptırım kararları çerçevesinde kalacaktır. Bu nedenle, geliştirilen planlar arasında birlik ve uyum olmalıdır (Budak ve Budak, 2004: 282).

Alternatif planlar: Planlamanın içerdiği her karar, bütün olayların ve mümkün olan tüm faktörlerin ve seçeneklerin incelenmesini, bunlar arasında işletmenin amaçlarını en iyi gerçekleştirebilecek alternatiflerin seçimini kapsamına alır. Alternatifler arası seçim yaparken söz konusu kararların veya sorunların çözümünde dikkat, stratejik niteliğe haiz bulunan faktörlere yer verilmelidir. Böylece alternatifler arasında seçim yapmak kolaylaşır ve stratejik önemi haiz olmayan alternatifler ortadan kaldırılarak faktör sınırlama yoluna gidilebilir.

Planlamanın esnekliği: Planlar mevcut yapı çerçevesinde esnek yapılmalıdır. Böylece değişen çevre koşullarına uyum sağlanarak olası tehlikelerden ve maliyetlerden korunulmalıdır. Ancak esnek planlar üzerinde kontrol gerektiği unutulmamalıdır.

Planlamada ekip çalışması: Her yönetici kendi alanıyla ilgili analiz ve değerlendirmeleri yaparak planı bir bütün halinde meydana getirmelidirler. Kararların alınmasında ise herkes aktif olarak bu sürece katılmalı sorumluluktan kaçmamalıdır.

Planların yazılı olması: Planların yazılı olması onların güvenilirliğini ve uygulanabilirliğini kolaylaştırır. Yazılı planlar mümkünse rakamsallaştırılmalıdır. Böylece kontrol ve uygulama zorlukları ortadan kaldırılabilir. (Eren, 2002: 42-43).

1.1.4. Planlama Araçları

Ekonomik kalkınmayı gerçekleştirmek için iktisadi planlar bir vasıta olarak kullanılmaktadır. Bu fonksiyonun yerine getirilebilmesi için planlar, toplumun mevcut iktisadi ve sosyal durumu göz önüne alınarak belirlenen amaçlara göre hazırlanmaktadır. Planlamanın hedeflediği amaçlara ulaşabilmesi, kullanılan araçların etkinliğine bağlıdır. Ülke kaynakları ile toplum ihtiyaçları arasındaki uyum,

planlama araçları ile dengelenmeye çalışılır. Bu anlamda, planlarda hedeflenen amaçlara ulaşmak için kullanılan vasıtalara planlama araçları denilmektedir (Nişancı, 1994: 30).

Planlama araçları, gerek planlama çalışmalarında gerekli olan, gerekse planlarda saptanmış bulunan amaçlara ulaşmak üzere kullanılacak, nitelik ve nicelik yönünden tanımlanmış araçlardır (Günsoy, 1997: 137). Şayet bu araçları belli bir tasnif çerçevesinde incelersek:

Bütçe: Planlama araçlarının başında bütçe gelmektedir. Bütçe vasıtası ile devlet, tedavüldeki para miktarını tespit eder. Böylece enflasyonun ve deflasyonun etkileri önlenmeye çalışılır. Aynı zamanda bütçe ile gelir yeniden dağıtılır. Ne kadar gelir eşitliği sağlanacağına karar verilir. Böylece arz, talep ve üretim kontrol edilir. Yine bütçe ile bazı sektörler veya hizmetlere ya satın alma ya da sübvansiyon ve vergi yoluyla teşvik veya anti teşvik verilir. Bütçe, planlamanın en güçlü, en önemli ve en kapsamlı aracıdır. Vergileri toplama ve değerlendirme mekanizmasının yetersiz, hazinedeki bozukluğun yaygın olduğu bazı ülkelerde bütçe, planlama için yeterince güçlü olamaz. Ancak bu tür ülkelerde tüm idare mekanizması planlama için uygun değildir. Aynı şekilde söz konusu ülkelerde planlamanın öteki araçları da planlama açısından daha iyi durumda değildir.

Örneğin, bir ülkede toplam talep ve arzda büyük değişiklikler oluyorsa ve kaynaklar seyyal değilse, planlamanın emredici yönde hazırlanması gerekir. Benzer şekilde dış ticaret pozisyonunda büyük bir değişme olan bir ülkede –hızla değiştirmesinin mümkün olmadığı- kaynak tahsisinde değişiklik yapmak gerekecektir. Böyle bir durumda da bütçe, planlamanın tek aracı olarak kullanılmaktadır. Ancak durgunluktan dolayı bütçe, arzla talep arasında önemli bir dengesizlik olduğu bir ekonominin tüm diğer kısımlarındaki kontrollerle desteklenmelidir.

Dış ticarete konulan kısıtlamalar: Bir diğer planlama aracı ise, dış ticarete konulan kısıtlamalardır. Plan uygulanırken, dış ekonomik ilişkilerin plan amaçları ile uyum sağlayacak şekilde düzenlenmesine dikkat edilir. Bu yüzden dış ekonomik ilişkilerin planlama mekanizmasına uygunluğunu sağlamak için bazı koruma

tedbirlerine ihtiyaç duyulur. İthalat ve ihracatın fiziki miktarları üzerine konan kısıtlamaların yanında, malların fiyatları veya sermaye hareketleri üzerine de konabilir. Bu kısıtlamaların amacı döviz giderlerini azaltmak ve döviz gelirlerini artırmaktır. Özellikle gelişmekte olan ülkelerde bu tür uygulamalara ağırlık verilmektedir. Dış ticaret açıklarının kapatılması için döviz giderlerini azaltmak amacı ile uygulanan koruma politikası, daha çok ithalat üzerine konan kotalardır. Döviz gelirlerini artırmak için ihraç edilen malların fiyatlarının ucuzlatılması yoluna gidilmektedir (Öney, 1987: 34).

Vergi politikası: Genel kabul görmüş ve yaygın bir uygulama alanı bulmuş bir planlama aracı da vergi politikasıdır. Vergileme, birçok ülkede plan hedeflerine ulaşmak amacıyla özendirici ve caydırıcı bir araç olarak kullanılmaktadır. Vergi muafiyetleri ve indirimleri, özel kesimin kalkınma planları doğrultusunda hareket etmesini teşvik etmek amacıyla çok sık başvurulan araçlardır. Yatırımların bölgeler itibariyle dağıtılması ve plan hedeflerine göre yönlendirilmesinde vergilerin caydırıcı ve özendirici olarak kullanılacağı, vergi muafiyet ve istisnalarının yeniden gözden geçirilerek ekonomik ve mali amaçlar doğrultusunda yönlendirileceği planlarda belirtilmektedir. Gelir vergisi, mali amacı yanında, özellikle gelir esnekliği yüksek olan malların tüketimini sınırlamak veya özel tüketimi bütçeler yoluyla kamu tüketimi şekline dönüştürmek amacıyla kullanılan bir planlama aracıdır. Gider vergisi, bir yanda zorunlu tasarrufa yol açan mali bir araç olarak kullanıldığı gibi diğer yandan da mal talebini mevcut arz düzeyine indirme amacıyla da kullanılabilir (Öney, 1987: 38).

Plan hedeflerine ulaşmak için mali yardımlar, sübvansiyonlar ve destekleme alımları kullanılmaktadır. Yatırımlar için finansman kolaylığı sağlamak amacıyla takip edilecek kredi politikası da önemli bir araçtır.

Planlama araçları farklı ekonomik gelişme düzeylerinde ülkelere göre farklı biçimler alabilir. Bu araçları şu şekilde gruplandırmak da mümkündür (Günsoy, 1997: 137-138):

Yönetmel nitelikli araçlar: Kamu Organlarının plan uygulamasını etkileme amacıyla kullandıkları araçlardır. Örnek olarak dış ticaret ve döviz kurları üzerine

konulan kısıtlamalar, vergi politikası, bütçeler, devlet ve belediye bütçeleri (kamu harcama ve gelirleri), yardımlar, krediler, psikolojik etkileri olan ödüllendirmeler, fiyat ve ücret kontrolleri verilebilir.

İktisadi nitelikli araçlar: Bunlar, plan hedeflerinin gerçekleştirilmesi amacıyla, planlama kapsamına giren kişi, işletme ya da kurumlara sağlanan maddi nitelikteki özendirici yöntemlerdir. Örneğin, yatırımları yönlendirmeye ilişkin tahminler, devletin yurtiçi ve uluslararası düzeyde izleyeceği orta ve uzun dönemdeki ekonomi politikası, mali yardımlar, plana uygun yatırım projelerine sağlanacak özel kredi olanakları bu tür araçlar arasında yer alırlar. Bunların yönetsel nitelikteki araçlardan farkı kamu otoritesinin gücünden kaynaklanan bir zorunluluk unsuru taşımamalarıdır.

Yansız nitelikli araçlar: Yönetsel ve iktisadi nitelikte olmayan, ancak planlama mekanizmasının daha etkin işlemlerini sağlayan araçlardır. İstatistiksel verilerin toplanması, bir örnek muhasebe sistemi, programlama teknikleri ve ekonometrik modeller, yıllık programlar ve sektör programları yansız nitelikteki araçlardır.

1.1.5. Planlama Türleri

İktisadi kalkınma planlarının sınıflandırılması çeşitli kriterlere göre yapılmaktadır. Planlar, gerçekleştirilmek istenilen amaçlar esas alınarak hazırlanmaktadır. Mahiyeti icabı kalkınma planları, tüm milli ekonomiyi, iktisadi ve sosyal faaliyetleri kapsayacak şekilde hazırlanır. Bunun yanında ekonomik yapının sadece bir kısmını, yani tarım ve sanayi sektörünü hedefleyen planlar da yapılmaktadır. Bu tür planlara genellikle planlamaya yeni başlayan ülkelerde ve planlamanın ilk devrelerinde başvurulmaktadır. Türkiye’de Birinci ve İkinci Sanayi Planları buna örnek teşkil etmektedir.

Bütün bunlara ilave olarak planlar; amaçlarına, çevreledikleri alanlara, örgütlenme biçimlerine, sürelerine, finansal ve fiziksel kaynaklarına, planı hazırlayan merkezin sayısına, işlevlerine ve planla yapılmak istenenin niteliğine göre türlere ayrılmaktadır.

1.1.5.1. Amaçlarına Göre Planlama

Spesifik planlama: Yalnızca tek ve belirli bir hedef ve amaca yönelen, çoğunlukla kısa dönemli planlara denir (Coşkun, 1986: 121).

Çok hedefli planlama: Birden çok ve değişik hedeflere ulaşmak amacıyla yapılan planlara denir. Örneğin, Türkiye'deki kalkınma planları çok hedefli planlar olarak kabul edilmektedir. Öncelikli hedef belirli bir büyüme hızının sağlanmasıdır. Bunun yanı sıra çeşitli planlarda öncelik sıralaması değişmekle birlikte; sanayileşme, fiyat istikrarı, istihdamın artırılması, gelir dağılımının iyileştirilmesi ve dış dengesizliklerin giderilmesi gibi iktisadi hedeflere de rastlanır (Soyak, 2006: 63).

1.1.5.2. Çevreledikleri Alanlara Göre Planlama

Örgütsel planlama: Yönetmel planlama adı da verilen örgütsel planlamanın alanına belli bir örgüt girer ve bu örgütün sahip olduğu insan gücü, teknoloji, sermaye ve benzeri kaynakların etkili ve eşgüdümlü bir biçimde, örgütsel hedefleri gerçekleştirmek üzere harekete geçirilmesini anlatır (Emre, 2003: 5).

Kentsel planlama: Toplumsal ve mekansal gelişimleri yönlendirmek, kaynakların dengeli ve uzun erimli kullanımını sürdürülebilir kılmak adına gerçekleştirilen çok geniş kapsamlı bir süreci tanımlamaktadır (Turgut, 2007: 452).

Bölgesel planlama: Doğal kaynak, nitelikli insan gücü, teknoloji, sosyal, fiziksel, ekonomik altyapı gibi çeşitli kaynakların dengeli dağılmaması ve toplumların tarihsel, fiziksel, yapısal ve örgütsel özelliklerindeki farklılıklar sonucunda ortaya çıkan problemler alanların ekonomik, toplumsal ve fiziksel bütünleşmesinde kullanılan bir araçtır. Bölgesel planlama, ulusal öncelikler ve politikalar içerisinde yerel önceliklerin açıkça ortaya konması ve detaylandırılması anlamına gelmektedir (Kaya, 2007: 76).

Ulusal planlama: Öngörülen bir süre içerisinde ulaşılacak üzere ulusal ve uluslararası düzlemde ekonomik, siyasal ya da toplumsal hedefleri belirleme ve ulusal kaynakları bu hedefler doğrultusunda harekete geçirme eylemidir (Özbilen, 2004: 48-49).

Uluslarüstü planlama: Her örgüt gibi uluslarüstü örgüt de belli bir amacı gerçekleştirmek üzere kurulmakta ve amaçlarına ulaşmak için planlamayı bir amaç olarak kullanmaktadır. Uluslarüstü örgütün, yönetsel bir kuruluş olarak, bürokratik mekanizmasının daha verimli çalışmasına yönelik planları dışında, uzun dönemli örgütsel hedefleri ve bu hedeflere nasıl ulaşılabileceğini belirleyen planları, hedeflerin gerçekleşmesi, üye ülkelerin ulusal sınırları içinde yapacakları ekonomik, mali, yönetsel ya da hukuksal düzenlemeler gerektirdiğinden uluslarüstü bir nitelik taşımaktadır (Sezen, 1999: 22–23).

1.1.5.3. Örgütlenme Biçimine Göre Planlama

Merkezi planlama: Belli bir merkezin güdümünde hazırlanan, üretim araçları, mülkiyetinin kamunun elinde bulunduğu bir sosyo-ekonomik yapıda uygulanan, ulusal ekonomiyi bütünüyle kapsayan, toplumun yalnızca maddi yönden refahını değil, aynı zamanda mülkiyet, değişim ve bölüşüm ilişkileri açısından da bütün ekonomik birimleriyle iyileşmesini amaçlayan buyurucu özelliğe sahip, yasa gücündeki sürekli ve bilinçli bir müdahale aracı olarak kullanılan bir planlamadır (Tokathoğlu, 2006: 5-9).

Adem-i merkeziyetçi planlama: Plan hazırlanmasında ve uygulanmasında, demokratik yöntemlere uyularak, örneğin; ilgili kuruluşların ve halkın görüşleri değerlendirilerek hazırlanan ve uygulanan planlardır (Tortop v.digerleri., 2005: 50).

1.1.5.4. Sürelerine Göre Planlama

Uzun süreli planlama: Beş yıldan fazla süreler için yapılan planlara denir. Uzun vadeli planlar temel değişikliklerin yapılabileceği planlama türüdür. Baş döndürücü değişimler nedeniyle bu tür planların yapımında ve uygulanmasında güçlük yaşanmaktadır (Soyak, 2006: 66).

Geri kalmış toplumların kalkınması bir anda mümkün olmayıp uzun bir süreyi gerektiren yapısal değişmeyi öngören çalışmaları gerektirir. Bunu gerçekleştirmek için uzun dönemli hedeflere ve bu hedeflere ulaşmayı sağlayacak kaynak ve araçlara geniş bir zaman dilimi içerisinde bakmak ve kalkınma planlarının

hazırlanmasında bu perspektifi göz önünde bulundurmak gereklidir. Uzun süreli perspektif planlarla, ekonominin ve sosyal yapının gelişme yönleri belirtilerek, bu yönde hazırlanacak kısa ve orta dönemli planların tespit edilen hedeflere ulaşmada kaynaklar ve araçlar arasında denge sağlanmasına dikkat edilir. Perspektif plan, dönem planları arasında bütünlüğü ve devamlılığı göstererek ve ileride düzeltilmesi güç, hatalı kararlar alınmasını önleyerek kaynak israfına sebep olmadan esas hedeflere en kısa yoldan ulaşılmasını sağlar.

Uzun süreli planlar, hızlı bir iktisadi kalkınmanın gerçekleştirilmesi için bir bütün olarak ekonomide ve çeşitli sektörlerde karşılaşılabilecek farklı sorunların çözümünü gerektirecek ve zaman içerisinde doğması muhtemel problemlerin etkilerini önleyecek nitelikte genel makro hedefleri içerirler. Bu amaçla ülkemizde iki perspektif planı hazırlanmıştır. Birinci ve ikinci kalkınma planları, birinci perspektif planın ilk 10 yılını kapsamaktadırlar. İkinci perspektif planın birinci dilimini Üçüncü Kalkınma Planı oluşturmaktadır. Dört, Beş ve Altıncı kalkınma planları herhangi bir perspektif plana bağlı değildir. Birinci yörünge planının temel hedefleri sosyal adalete, tam istihdama ve dış ödemeler dengesine yüksek gelir düzeyinde ulaşmak olarak belirlenmiştir (Öney, 1987: 42). İkinci perspektif plan 22 yıllık bir dönemi kapsamakta olup hedefler genel nitelikli makro hedeflerdir. Birinci perspektif plan dönemindeki gelişmeler ve yeni etkenler göz önüne alınarak ikinci perspektif planın hedefleri; Türkiye'nin AET'ye üye olan İtalya'nın bugünkü gelir düzeyine 22 yıl sonra ulaşması için ekonominin ve ana sektörlerin hangi hızla büyümesi gerektiği şeklinde belirlenmiştir (Öney, 1987: 43).

Orta süreli planlama: Kapsam olarak bir ile beş yıl arasında uygulanan planlara denir. Orta süreli planlar genellikle politika değişiklikleri esnasında yaşanacak geçiş dönemlerinde yararlı olmaktadır. Ayrıca, uzun dönemli planların uygulanmasını sağlamak ve eksik noktalarını tamamlamak için de kullanılır (Soyak, 2006: 66).

Orta süreli planların, teknik ilerlemenin iktisadi etkilerini ve gelecekteki muhtemel gelişmeleri doğru şekilde tahmin etmeye imkan verecek bir uzunlukta olması gerekir. Bu gelişmelere dayanılarak orta dönemli planların uzun dönemli planlara uygunluk sağlanmasına çalışılır.

Orta süreli planlar uzun dönemli planlardaki esaslara göre hazırlanır ve bu planlardaki tüm hedefler, yıllara, faaliyet dallarına ve ekonomik bölgelere göre dağıtılır. Orta süreli planların en büyük faydası; yalnızca geçici dönemde neyin gerçekleştirilebileceğini göstermesi değil, aynı zamanda müteakip yıllarda ve daha sonraki dönemlerde ne gibi şeylerin yapılabileceğini ortaya koymasındadır. Ülkemizde uygulanan kalkınma planları, beşer yıllık süreyi kapsayan orta dönemli planlardır (Öney, 1987: 42).

Kısa süreli planlama: Bir yıl ve daha az bir dönemi kapsayan planlara denir. Uzun ve orta süreli planların uygulanması için yapılırlar. Başarıya ulaşma oranları uzun ve orta süreli planlara göre daha yüksektir (Soyak, 2006: 66).

Türkiye’de beş yıllık kalkınma planlarının yıllık programları kısa süreli planlama konusuna örnek olarak gösterilebilir. Yıllık planlar, uzun dönemli genel hedeflerin kısa dönemli kullanışlı hedefler haline konulması ve ekonominin olagelen idaresi ile ilgili bir çerçeve sağlamasında vasıta olarak kullanılmaktadır.

Kısa süreli planlar, kalkınmayı etkilemede sınırlı bir rol oynaması yanında kaynakları harekete geçirmede, seçeneklerin denenmesi için yeterli fırsatı sağlamada ve ekonomiye temel yapısal değişimleri getirmede yeterli olamamaktadır. Kısa dönemli planların bu sınırlılığını birçok ülke orta dönemli planlar kullanarak genişletmeyi tercih etmektedir (Öztürk, 1988: 48).

1.1.5.5. Finansal ve Fiziksel Kaynaklarına Göre Planlama

Finansal planlama: Parasal kaynakların dağılımı olarak tanımlanabilir. Finansman iktisadi planın anahtarıdır. Etkin bir finansman yoksa herhangi bir planın fiziki amaçlarını başarabilmek oldukça güçtür. Milli gelir, tasarruf ve yatırım oranları için büyüme hedeflerinin oluşturulması, finansal planlamada temel sorunlardır.

Fiziksel planlama: İstihdam ve üretimin artırılması için üretim faktörleri ve ürünlerin gereken dağılımını sağlama anlamındaki kalkınmayı ölçmede kullanılır. Fiziksel denge, yatırım ve üretim arasında sağlanmalıdır. Dolayısıyla, fiziksel

planlama; işgücü, materyal ve ekipmanları girdi olarak kullanırken, hedefleri de tarımsal ve sınai üretim gibi fiziki amaç olmaktadır (Soyak, 2006: 66).

1.1.5.6. Planı Hazırlayan Merkezin Sayısına Göre Planlama

Tek merkezli planlama: Bir ülkede planı hazırlamakla yetkili tek bir merkez söz konusu ise tek merkezli planlama uygulanmaktadır.

Çok merkezli planlama: Çeşitli işletmeler, devlet kuruluşları, belediyeler ve federe hükümetler birbirinden bağımsız bir şekilde kendi planlarını hazırlayabiliyorsa çok merkezli planlama anlayışından söz edilebilir (Soyak, 2006: 66).

1.1.5.7. İşlevlerine Göre Planlama

İnsan gücü planlaması: Bir örgütün, mevcut insan kaynaklarını en etkili ve verimli bir biçimde kullanmayı ve örgütün ihtiyaç duyduğu veya duyacağı niceliksel ve niteliksel insan gücünü belirleyerek personel politikasını buna göre ayarlamasına denir.

Stratejik planlama: Kurum ve kuruluşların mevcut durum, misyon ve kuruluş ilkelerinden hareketle geleceğe yönelik bir vizyon oluşturup bu vizyona uygun hedefler saptamaları ve çeşitli göstergeler saptayarak, başarıyı izleme ve değerlendirmelerini ifade eden katılımcı, hesap verme sorumluluğuna temel teşkil eden ve esnek bir planlama anlayışıdır (Dursun, 2004: 49-50).

1.1.5.8. Planla Yapılmak İstenenin Niteliğine Göre Planlama

Kalkınma tipi planlama: İktisadi yapıda yapısal bir değişim sağlamak ve sosyo-ekonomik yapının piyasanın işleyişinden farklı bir nitelik kazanması için yapılan denir. Bu nitelikteki plan uygulamalarına geçmişin bazı sosyalist ülkelerinde ve karma ekonomik model içindeki bazı gelişmekte olan ülkelerde rastlanmıştır.

Büyüme tipi planlama: Yalnızca iktisadi büyüklüklerin istikrar içinde artmasını hedefleyen planlara denir. Bu planlar “istikrarcı planlar” ismiyle de anılır.

Bu tür planlar daha çok gelişmiş ülke örneklerinde karşımıza çıkmaktadır (Soyak, 2006: 66-67).

1.2. EKONOMİ POLİTİKASININ TEMEL KAVRAMLARI

Bu bölümde; ekonomi ve politikanın tanımı yapılmış olup politik iktisadın tarihsel gelişimine değinilmiş ve ekonomi politikasının amaçları ve araçları incelenerek ikisinin arasındaki ilişki ele alınmıştır.

1.2.1. Ekonominin Tanımı

Yunanca bir kelimedenden türeyen ekonomi bir toplum bilimidir. İnsanın hayatta kalabilmesi için mutlaka karşılanması gereken hayati (biyolojik) ihtiyaçları ile toplumsal ve tabii çevreye bağlı olarak değişen kültürel ihtiyaçları vardır. İnsanların bu ihtiyaçları mal ve hizmetlerle karşılanmaktadır. İnsanın ihtiyaçlarını gidermekte kullanılacak mal ve hizmetlerin yapılması, elde edilmesi, meydana getirilmesine üretim adı verilir (Türkay, 1990: 3-4).

Ekonomik teriminin bir diğer kullanımı piyasa kurumları ile ilişkilidir. Bu kurumlar, gereksinim duyduğumuz şeylerin elde edilmesine yönelik faaliyetlerde etkinliğin sağlanmasını içermektedir. Ekonomistler, genellikle, istekleri tatmin etmenin en etkin yolunun piyasa kurumları aracılığıyla sürecin organize edilmesi olduğunu ileri sürmektedirler (Telatar, 2004: 6).

Ekonomi, insanların ve toplumların sınırsız olan gereksinimlerine karşılık, üretim faktörlerinin gerek miktar gerekse kalite olarak sınırlı olmasının ortaya çıkardığı sorunlara çözüm üretme arayışında olan bir bilimdir. Kaynakların sınırlı olmasının doğal bir sonucu olarak her toplum, hangi mal ve hizmetten hangi miktarda ve hangi oranlarda üretileceği, bu malların üretim ve dağıtımının özel ve kamu sektörü arasında ne şekilde paylaşılacağı gibi sorular ile karşı karşıya kalmaktadır. Her toplumda halkın gereksinimlerini en geniş ölçüde tatmin etmenin ilk koşulu, mevcut kaynaklarla üretilebilen bütün iktisadi malların miktarın en düşük maliyetle ve en etkin kaynak dağılımı bileşeni ile gerçekleştirilmesidir (Türkay, 1990: 13). Ayrıca insanların günlük hayatlarının bazı yönlerini inceleme konusu

olarak ele almakta, iktisadi olaylar ve değişkenler arasındaki sebep-sonuç ilişkilerini araştırmaktadırlar (Türkay, 1990: 19- 20).

1.2.2. Politikanın Tanımı

“Politika” kavramı, geniş bir açıdan düşünöldüğünde; belli bir amaca ulaşmak için karar alınması ve bu kararın uygulanması olarak tarif edilebilir (Savaş, 1998: 13). Politikanın nasıl tanımlanması gerektiği sorusuna, tutarlılık içeren ve iktisatla ilişkili olma potansiyeline sahip, üç farklı yaklaşım bulunmaktadır. Birinci yaklaşımda siyaset, ülkenin bir bütün olarak kurumları, yasaları, kamu politikaları ve temel aktörlerini içeren formel politik araçlar bütününe ifade eden “devlet” olgusuna özdeş olarak ele alınmakta ve bir ülkedeki yasaları, kurumları, kamu politikalarını ve temel aktörleri ifade etmektedir. Burada politika kavramı, devlet aktivitelerine ve karar süreçlerine atfen kullanılmakta ve devlete ilişkin her şey “politik” iken, dışında kalan her şey politika-dışı kabul edilmektedir. Bu noktada devlet ile hükümet arasındaki ayırımın ortaya konulması büyük önem taşımaktadır (Telatar, 2004: 4-5).

Devlet, hükümet kavramının içerdüğinden çok daha geniş bir yasalar ve kurallar bütününe ifade etmektedir. Ekonomik analizlerde devlet bir aktör olarak görölmezken, hükümet önemli bir aktördür. Politik iktisat alanında çalışma yaparken, devlet ve hükümet kavramları arasındaki ayırımın vurgulanması önem taşımaktadır. Ekonomi, politika kararlarının alınmasından ve ortaya çıkan sonuçlarından doğan sorumluluk hükümetlere aittir. Politikayı tanımlamanın diğer yolu ekonomiyi “özel”, siyaseti ise “kamusal” ile ilişkilendirmektir. “Özel”, değişim işlemine doğrudan katılan birey veya gruplar arası sınırlı ilişkileri ifade ederken, “kamusal” diğer birey veya grupları da içeren alan veya aktivitelere atfen kullanılmaktadır. Üçüncü yaklaşım, her ikisinin de bir dağıtım yöntemi olduğu düşüncesinden hareketle, siyaset ve politikanın benzer kabul edilmesidir (Telatar, 2004: 6).

1.2.3. Ekonomi Politikasının Tanımı

Politik İktisat, bir taraftan iktisat ilminin kurallarını, diğer taraftan da siyaset ilminin kurallarını inceleyen ve bu kuralları, devletin ekonomik rolünü belirlemek, açıklamak ve düzenlemek için bir araya getiren bir bilimdir. İktisat teorisinin güncel

sorunların çözümünde yetersiz kalması, ekonomi politikasının gelişmesinde önemli bir rol oynamıştır. Böylelikle karmaşık bir yapıya sahip güncel ekonomik meselelerin çözümüne yönelik olarak ekonomi politikası, ekonominin yeni bir alt dalı olarak ortaya çıkmıştır. Bütün politik rejimlerde politika ile ekonomi karşı karşıya, iç içe, yan yanadır. Ekonominin politik otoriteyi ya da politik otoritenin ekonomiyi etkilemediği bir rejim yoktur. İktisat biliminin geçirdiği uzmanlaşma sürecinde iktisat politikası teorisi ile ilgili çalışmalar 1929-1930 yıllarına kadar gitmektedir. Bununla birlikte iktisat politikasının ön plana çıkması daha çok 1960'lardan sonra söz konusu olmaktadır. (Savaş, 1998: 2).

Politik- ekonomik sorun Türkiye için ele alındığında ekonomik istikrarın nasıl gerçekleştirilebileceği kuramsal olarak belli olmasına rağmen uygulamanın başarısı, çok boyutlu bir sorun olan ulusal gelirin yeniden paylaşılması ile ilgilidir. Vergilerin arttırılması, kamu harcamalarının kısılması, borçlanmaya ve karşılıksız para basmaya son verilmesi, devalüasyon, enflasyon oranının düşürülmesi gibi iktisat politikaları her şeyden önce bir bölüşüm sorunudur (Güvel, 2003: 107-108).

Gelişmekte olan ekonomilerde, siyaset-iktisat ilişkisinin çok daha yaygın ve önemli olduğu görülmektedir. Bu durum, gelişmekte olan ülkelerin neden sık sık siyasi bunalımlara sürüklendiğini ve neden istikrarlı bir demokrasiye kavuşamadığını da açıklamaktadır. Gelişmiş ülkelerde ekonomik sorunların çoğu, mevcut kuramsal ve yasal çerçevede içinde ve ekonomik kurallara uygun olarak çözümlenmektedir. Mesela faiz oranlarında küçük bir ayarlama veya vergi oranlarında küçük bir değişim bu ekonomilerde işsizlik, enflasyon, talep-arz dengesizliği ve ödemeler dengesi aksaklığı gibi birçok sorunun çözümlenmesi için yeterli olmaktadır. Buna karşılık gelişmekte olan ülkelerde yapısal, kurumsal ve yasal köklü değişiklikler gerekmektedir. Böylesine köklü kurumsal ve yasal değişimler ise, çoğu defa bir kanun ile gerçekleştirilmektedir. Bir başka deyişle siyasi karar alma mekanizmasının çalışmasını gerektirmektedir. Bu ise, çeşitli çıkar gruplarını harekete geçirmektedir (Savaş, 1998: 2).

1.2.4. Ekonomi Politikasının Unsurları

Bu bölümde ekonomi politikasının başlıca yedi amacı ve araçları (kalitatif ve kantitatif) ele alınıp iki unsur arasındaki ilişkiye değinilmiştir.

1.2.4.1. Ekonomi Politikasının Amaçları

Ekonomi politikasının amaçları denildiği zaman kastedilen ulaşılmak istenen hedefler, elde edilmek istenen sonuçlardır. Mesela, enflasyonu önleyip fiyat istikrarını sağlamak, istihdam seviyesini yükseltmek, ödemeler dengesini sağlamak, gelir dağılımında eşitsizliği azaltmak ve yatırım miktarını çoğaltmak gibi hedefler, iktisat politikasının amaçlarını oluşturur. Onun için politikayı hazırlayanların hangi ölçüde kişisel, hangi ölçüde toplumsal davrandıklarını, uygulamanın sonucu ortaya çıkmadan açıklıkla görmek ve göstermek güçtür. Politikayı hazırlayan, kendi ön yargılarını ve tercihlerini esas alırsa toplumun amaçlarına ters düşen bir amaç benimsenmiş olabilir. Bu gibi durumlarda toplumun tercihlerini yansıtan siyasal tercih sisteminde bozukluk var demektir (Savaş, 1998: 28-30). Örneğin enflasyonla mücadele için toplumun tercihi vasıtasız vergilerin arttırılması iken hükümet temel mallara zam yapmayı tercih edebilir.

Ekonomi politikalarının genel olarak başlıca amaçları şunlardır (Savaş, 1998: 38):

- Tam istidama ulaşmak,
- Üretimi arttırmak,
- Fiyat istikrarını korumak,
- Ödemeler dengesini düzenlemek,
- Gelir ve servet dağılımını düzenlemek,
- Bazı bölgelere ve sektörler öncelik tanımak ve onları korumak,
- Nüfus büyüklüğünü ve yapısını düzeltmek,

İstihdam genel olarak biri dar diğeri geniş olmak üzere iki anlamda kullanılmaktadır. Genellikle ekonomi politikalarında dar anlamda istihdam kullanılır.

Dar anlamda istihdam denilince emek faktörünün kullanılmasına yönelik sorunlar, geniş anlamda istihdam kavramından ise emek dâhil tüm üretim faktörlerinin kullanılmasına ilişkin sorunlar anlaşılmaktadır. Bu anlamda tam istihdam, bir ekonomideki mevcut emeğin tamamına iş bulmak, istihdam etmek anlamındadır (Pekin, 1993: 94).

Ulusal ekonomilerin temel amaçlarından biri, ekonomik büyüme ve kalkınmadır. Genel olarak ekonomik büyüme, milli gelirden belli bir dönemdeki reel artışı ifade etmektedir. Kalkınma ise ekonomik büyüme ile birlikte diğer sosyal hasıllarda artış sağlanmasını ifade etmektedir (Erkan, 1990: 146). Büyüme ve kalkınmanın ekonomi politikasında bir amaç olarak çıkması, fiili ekonomik büyümenin yetersiz görülmesi ve ekonomik sürecin yönlendirilmesi sonucunda gelişmenin daha etkin düzenlenebileceği görüşüne dayanmaktadır.

1.2.4.2. Ekonomi Politikasının Araçları

Araçlar, belli bir amaca ulaşmak için kullanılan değiştirilmesi mümkün verilerdir. Araçlar belli değerler ve belli şekillerle iktisatçının karşısındadır. Araçlar değiştirilmelerindeki kolaylık ve çabukluk ile yaratacakları etkinin kapsamı yönünden; kalitatif (nitel) araçlar ve kantitatif (nicel) araçlar olmak üzere iki gruba ayrılmaktadır (Savaş, 1998: 26-27):

Nitel (kalitatif) araçlar, bir toplumun sosyal, kültürel, siyasal ve ekonomik yapısını oluşturan temel unsurlardır. Bu unsurlar, ekonominin temelleri ve ekonominin yapısı olarak iki gruba ayrılmaktadır. Düşünce ve inanç hürriyeti, seçme ve seçilme hakkı, mülkiyet hakkı, eğitimde fırsat eşitliği, hükümet sistemi ve sosyal güvenlik gibi konular bir ekonominin temellerini oluşturmaktadır. Ekonominin yapısı ise, bu temeller üzerinde yükselen ve bu temellere göre şekillenen, bazen nicel bazen de nitel özellikler gösteren diğer unsurlardan oluşmaktadır. Mesela mevcut vergi düzeni, kamu iktisadi kuruluşlarının varlığı ve yaygınlığı, tüketim mallarının dağıtım şekli; piyasa yapısının rekabetçi veya monopolcü olması; dış ticaret rejiminin devlet kontrolünde olup olmaması, döviz kurunun tespit şekli vs. gibi unsurlar ekonomik yapıyı meydana getirmektedir. Bu unsurlardan hangilerinin temel, hangilerinin yapı

sayılacağı, politikacının dünya görüşü ve değer yargılarına bağlı olarak belirlenmektedir.

Nicel (kantitatif) araçlar ise, mevcut temel ve yapıyı değiştirmeyen fakat bu yapının toplumu etkileme derecesini değiştiren araçlardır. Örneğin vergi yapısını değiştirmeden vergi oranlarını değiştirmek, dış ticaret rejimini değiştirmeden döviz kurlarını değiştirmek, banka ve kredi düzenini değiştirmeden reeskont ve faiz hadlerini değiştirmek, kantitatif araçların kullanılması demektir.

İktisat politikası araçları temel niteliklerine göre şu şekilde sınıflandırılmıştır (Savaş, 1998: 54):

- Mali araçlar,
- Parasal araçlar,
- Dışsal araçlar,
- Kontrol araçları,
- Kurumsal araçlardır.

1.2.5. Ekonomi Politikasının Amaç-Araç İlişkisi

Tıpkı bir seyahatin uçak, tren, otobüs ve otomobil ile yapılabilmesi gibi belli bir amaca, çeşitli araçlar kullanarak varmak mümkündür. Ancak seyahate çıkacak yolcu, nasıl ki geçeceği bölgenin iklim şartlarına, yol durumuna, sahip olduğu vakte ve nihayet gelirine bakarak bu vasıtalarından kendine en uygun geleni seçiyorsa, ekonomist de amaç araç ilişkisini değerlendirmek ve içinde bulunulan koşullara en uygun amaç ve araçları saptamak zorundadır. Yapılması gereken ilk değerlendirme, aracın sebep olacağı maddi ve manevi masrafla, amaca ulaşmaktan sağlanacak maddi ve manevi yararın mukayese edilmesi, yani bir fayda-maliyet analizinin yapılmasıdır. Her politik kararın bir ferdi fayda ve maliyeti bir de toplumsal fayda ve maliyeti vardır. Maddi masraf ve maddi yarar; para birimi ile ifade edilen gelir ve giderdir. Manevi masraf; toplumda meydana gelecek huzursuzluk, güven ve emniyet eksilmesi gibi hususlardır. Manevi yararlar da sosyal adalet duygularının tatmini,

milliyetçilik amacının kuvvetlenmesi, insani ve barışçı duyguların yayılması, toplumda huzur ve sükûnun sağlanması gibi hususlardır.

Buna göre; uygulanacak bir politika bu iki tarafı en azından dengede tutmalı ve mümkünse maddi ve manevi masrafları sabitken maddi ve manevi yararları artırmalıdır. Örneğin vergi kaçakçılığını önlemek için kurulacak örgütün masrafı, sağlanacak vergi gelirinden çok olmamalıdır (Savaş, 1998: 31).

Yapılması gerekli ikinci değerlendirme araçların uygulanacağı ortamın ekonomik, hukuki, sosyal, siyasal ve kültürel hatta dini yapısını incelemek ve kullanılması düşünülen araçların bu yapıya ne ölçüde uyduğunu araştırmaktır. Büyük iş adamlarının egemen olduğu bir toplumda devletleştirme politikasının uygulanması ne kadar zorsa, güçlü sendikaların bulunduğu bir toplumda da ücretleri azaltmak veya iş saatlerini uzatmak o kadar zordur. Yapılması gerekli üçüncü değerlendirme bir aracın kullanılmasından doğan ferdi fayda ve maliyetle toplumsal fayda ve maliyeti karşılaştırmaktır. İktisatta yeni kaynakların bulunması, teknolojik yenilikler ve organizasyon düzenlemeleri ile masraflarda bir artış yaratmadan, üretimi arttırmak mümkündür. Ancak politikada, yani devlet yönetiminde, birilerine bir şeyler vermek ancak başkalarından almakla mümkündür. Bunun için ihracat veya yatırım tevsikleri gibi, tarım ürünlerine yapılan mali yardımlar gibi, toplumun bazı kesimlerine yapılan gelir transferleri bazı kesimlerden alınan vergilerle karşılanır. Dolayısıyla bu gibi imkânların fertler veya gruplar arası dağılımında toplumsal maliyet göz önünde bulundurulmalıdır (Savaş, 1998: 32). Ekonomi politikalarının gerçekçi ve başarılı olması istendiğinde, amaç-araç ilişkisinin hem masraflar ve gelirler yönünden ve hem de ekonominin siyasal, sosyal, hukuki, kültürel ve ekonomik yapısı yönünden mutlaka sağlanmış olması gerekmektedir.

1.3. TÜRKİYE'DE İKTİSAT POLİTİKALARININ GELİŞİMİ

Ekonomik yapının geri kaldığı Osmanlı Devleti'nin son dönemi ile Cumhuriyet yönetimine geçişte sekiz yıl ve bu sürenin son dört yılındaki Anadolu'daki ölüm-kalım savaşı, Cumhuriyet dönemindeki iktisat politikası arayışlarını ve kurumsal yapıyı derinden etkilemiştir. Bununla birlikte elde edilen

başarılar veya başarısızlıklar tümüyle geçmişe bağlı değildir. Her dönemin kendi içerisindeki oluşumlar da bu gelişmeleri etkilemiştir.

1923'ten günümüze kadar geçen süreyi üç genel döneme -1923-1946, 1946-1980 ve 1980'den günümüze- ve bunları da genel dönemlemelerden özü itibarıyla ayıramayan ve analizi kolaylaştıran alt bölümlere ayırabiliriz. Böyle bir dönemlemenin yapılmasında önemli gördüğümüz iki husus rol oynamaktadır. İlki, ulus-devlet kurma çabası, ikincisi dünya konjonktüründeki gelişmelerdir. Aslında ulus-devlet kurma çabasının 1923-1980 dönemini kapsadığını söylemek yanlış olmaz. Ancak bu dönemin iki aşaması bulunmaktadır. 1923-1946 yıllarını kapsayan birinci dönem henüz dünyada egemen bir düzenin olmadığı süreyi, 1946'dan 1980'e kadar ise dünya düzeninde böyle bir egemen gücün olduğu (Pax Americana) süreyi ifade etmektedir. 1923-1980 arasındaki sürecin Türkiye'deki iktisat politikalarını etkileyen ve şekillendiren unsurları ise dönem dönem hızlanan karma ekonomi ve ithal ikamesi -1930 sonrasında Keynesçilikle birleşen- ile sosyal refah devleti uygulamalarıdır (Eroğlu, 2003: 2).

1980 sonrası döneme damgasını vuran gelişme ise ulus-devletin yeniden yapılanması ve yeni devlet modelini bulma arayışlarının küreselleşmenin ikinci dalgası ile biçimlenmesidir.

1.3.1. 1923-1946 Dönemi

1.3.1.1. Dışa Açık Ekonomi: 1923-1929

Genç Türkiye Cumhuriyeti, Osmanlı İmparatorluğu'nun son döneminde, dünya ekonomisi içinde hammadde ihracatçısı, sınai ürün ithalatçısı ve dış borçlanmalar, Duyun-u Umumiye İdaresi ile sürekli imtiyazların verilmiş olduğu bir iktisadi yapıyı devralmıştır. 1923-1929 arasındaki yıllar devlet işletmeciliği ve müdahalelerinin asgari düzeyde tutulduğu ve piyasa şartlarında sanayileşmenin benimsendiği yıllardır. Bunda iki önemli husus rol oynamıştır. Birincisi ilk yıllardaki mevcut ekonomik tablo, ikincisi de dönem içerisindeki gelişmelerdir.

İlk yılların ekonomik tablosunu yokluklar belirlemektedir. Bu yoklukların en başında ise milli ellerde sermaye birikiminin olmaması gelmektedir. İlk yıllardaki iktisat politikalarının atmosferinde ve daha sonraki uygulamalarda bu yoklukları ortadan kaldıracak, sermaye kazançlarını milli olmayan unsurlardan milli unsurlara aktaracak, kalkınma hamlesini devlet desteğiyle ve milli özel girişimci eliyle sağlayacak milli iktisat anlayışı bulunmaktadır.

İlk yılların iktisat politikalarına damgasını vuran ve iktisat politikalarında dışa açık bir yapının izlenmesine neden olan diğer önemli gelişme Lozan Barış Antlaşması'dır. Antlaşmanın 28. maddesinde Türkiye'de kapitülasyonların her bakımdan kaldırıldığı hükme bağlanmakla birlikte diğer iki önemli gelişme lehimize sonuçlanmamıştır. Antlaşma hükmü gereği, gümrük tarifelerinin beş yıl süre ile 1916 yılındaki seviyede tutulması, sınai üretimi bir süre daha gümrük korumasından mahrum bırakmıştır.

Bu dönemde Milli İktisat Anlayışının da etkisiyle para politikasında sağlam ve istikrarlı para anlayışı hâkim olurken maliye politikasında denk bütçe ve düzgün ödeme ilkesi benimsenmiştir. Genişlemeci bir maliye politikasından titizlikle kaçınılırken, açık finansmana ve borçlanmaya sıcak bakılmamış, önce gelirin edinilmesi sonra harcanması söz konusu olmuştur. Bu dönemde zaten merkez bankasının bulunmayışı kâğıt para arzının artırılması ihtimalini de ortadan kaldırmıştır. Para ve kredi faaliyetlerini düzenleyecek bir milli bankanın kurulmasına ilişkin İzmir İktisat Kongresi'nde başlatılan faaliyetler ancak 11 Haziran 1930'da 1715 Sayılı yasayla T.C. Merkez Bankası'nın kurulmasıyla sonuçlanmıştır (Eroğlu, 2003: 3).

1.3.1.2. Devletçilik: 1930-1939

1930 ve 1931 yılları korumacı-devletçi iktisat politikalarının hâkim olduğu döneme geçişi temsil eden yıllardır. Dünya ekonomisinin girdiği büyük bunalım yıllarında Türkiye ekonomisi dışa kapanarak devlet eliyle bir sanayileşme hamlesine girmiştir. Krizin hammadde fiyatlarını sanayi fiyatlarından daha çok düşürmesi sonucu bir önceki dönemdeki serbest ticaret-açık kapı politikalarının sürdürülmesinin dış ticarete yaratacağı olumsuz gelişmeler sezilmiştir. 1929'da Lozan'ın

sınırlamalarının da son bulmasıyla ithalatı denetleyen koruma önlemlerine başvurularak koruma duvarları altında eskiden ithal edilen sınai tüketim mallarında ithal ikameci yatırımlara gidildi. Böylece bunalım döneminde az gelişmiş ülkelerin sanaysiz yapıyı değiştirmeye yönelik ilk adımlarına Türkiye de katıldı.

Devletçi iktisat politikaları iki şekilde yürütüldü. İlki devlet işletmeciliği, ikincisi de fiyat mekanizması, dış ticaret gibi konularda iktisadi yaşamın kontrol yoluyla düzenlenmesi. Bu kapsamda bir dizi kanun ve düzenleme çıkarıldı. Bu yıllarda Türkiye planlama deneyimi de yaşadı. Hatta Sovyetler Birliği'nden sonra dünyada ilk planlama deneyimlerinden birinin Türkiye'de yaşandığı söylenebilir.

1930-1939 yılları genel olarak değerlendirildiğinde, dünya ekonomisi krizin etkileri ile uğraşırken ve geri kalmış ülkelerin birçoğunu da bu bunalıma çekerken, Türkiye'nin bir ölçüde krizin dışında kalmayı başardığı ve sanayileşme adına önemli adımlar attığını söylemek mümkündür. Bunu da mümkün olduğu kadar dışa kapalı bir iktisat politikası ışığında ve kamunun sanayi teşebbüslerinin yatırımlarını planlama çabaları ile gerçekleştirmiştir (Eroğlu, 2003: 3).

1.3.1.3. Savaş Yılları: 1940-1945

1940-1945 yılları savaş yıllarıdır. Bu dönemde, savaşın çıkması ile birlikte seferberlik havasına giren Türkiye'de, faal nüfusun önemli bir kısmının silah altına alınması ve devlet bütçesinin giderek artan oranının savunma giderlerine ayrılması, kısaca 1940-1945 arasında ülkenin bir savaş ekonomisine girmesi söz konusudur. Dönemin tümü dikkate alındığında temel ve ara malların dağıtımının devlet eliyle yapıldığı; resmen özel ticarete bırakılan alanlarda ise Milli Korunma Kanunu'nun öngördüğü polisiye tedbirlerinin ve fiyat kontrollerinin uygulandığı söylenebilir (Eroğlu, 2003: 4).

1.3.2. 1946-1960 Dönemi

1929 Büyük Dünya Bunalımı ve devam eden yıllarda yaşanan İkinci Dünya Savaşı korumacı, ithal ikameci politikaları gündeme getirmiştir. Türkiye'de tek partili rejimden çok partili parlamenter rejime geçiş yılı olan 1946, iktisadi yapıdaki

dönüşümlerin de başlangıcı sayılabilir. Savaş sırasında İsmet İnönü'nün Türkiye'nin savaşa girmesini önlemesi ve Fransa ve İngiltere ile ilişkileri sürdürmesi, bundan sonra da ilişkilerin batı ile devam ettireceğini gösteriyordu. Bu oluşum çok partili sisteme geçmeyi zorunlu hale getiriyordu. Bunun ekonomik anlamdaki yansıması ise devletçilikten ayrılıp liberal ekonomiye yönelmedir.

İkinci Dünya Savaşı yıllarında, özellikle ticaret sermayesi birikiminin hızla artması ve bu kesimin iç ve dış etmenlerin de katkısıyla toplumsal ve ekonomik gelişmelerde ön plana çıkması dönüşümün belirleyici özelliği olmuştur. Bu özellik, tarım kesiminde hızlı makineleşme, yeni alanların tarıma açılması, fiyat destekleme politikaları ile kırsal kesimin pazara yönelmesi ile destek kazanmıştır.

İthal ikameci sanayileşmenin uygulandığı, dönemin ikinci yarısında da enflasyon oranı düşürülememiş, dış ticaret açıkları kapatılamamıştır. 1958 yılına doğru Avrupa İktisadi İşbirliği Teşkilatı dış yardımların gereken düzeyde sürdürülebilmesi için bir istikrar programının uygulanması gerektiğini ileri sürmüştür. Türkiye dış yardımların kesilmesini göze alamadığından 4 Ağustos 1958'de istikrar programını uygulamaya koymuştur. Program enflasyonu önlemede ve ödemeler dengesi açıklarını gidermede başarılı olamamış ve 1959 yılında ekonomide bir durgunluk baş göstermiştir (Eroğlu, 2003: 4).

İKİNCİ BÖLÜM

TÜRKİYE'DE 1960 – 1980 MÜDAHALE DÖNEMİ EKONOMİLERİ

İthal ikameci sanayileşme politikalarına yönelinmesine yol açan temel neden, özellikle 1946-1953 döneminde dışa açılan ekonominin kısa sürede tıkanması ve daha önceki planlı sanayileşme tecrübesinin göstermiş olduğu başarıya dayanmaktadır.

Dünya ekonomisi ile tarımcı bir ülke olarak eklemlenen bir yapıda dış dengenin kurulamaması, tüketim malları ithalatının sınırlanarak ithalatı ikame eden sanayi yatırımlara yönelindiği yeni bir dönemi başlatmıştır. Bu değişim, dünya ekonomisinin genel gelişme eğilimleri ile de uyumlu olmuştur. Batılı ülkelerin, bağımlı ülkelerin dış dengeyi kuramaması sonucu 1950'lerin ortalarından başlayarak bu ülkelere doğrudan sanayi yatırımları yapmaya yönelmeye başladığı gözlemlenmiştir (Güralp, 1993: 34 -35).

Ayrıca bu dönemde, ithal ikameci sanayileşmenin, gelişmiş ülkeler ile geri kalmış ülkeler arasındaki iş bölüşümünün önemli bir değişime uğraması anlamına geliyor olması da önemli bir etki yaratmıştır (Kansu, 2003: 53). Geri kalmış ülkeler dünya ekonomisine artık yalnızca hammadde kaynağı olarak eklemlenmiyor, ithal ikamesine dayanan bir sanayileşme sürecine giriyordu. Teknoloji yatırım malları ve ara malların ithal edildiği, nihai ürünlerin ise ülkede yerli – yabancı sermaye ortaklığı ile üretildiği bir sanayileşme (montaj sanayisi) dönemi başlıyordu.

Özellikle ülkenin dış ticaretini elinde tutan kesimler, ithal ettikleri malları daha basit teknolojiye sahip olanlarından başlayarak ülkede üretmeyi amaçlıyorlardı (Cem, 1970: 135). Bu sanayi gelişmenin özelliği, yabancı sermaye ortaklığıyla yine yabancı sermayenin teknoloji, lisans ve markalarıyla kurulması, ithal girdiye bağımlı olmasından kaynaklanmaktadır. Ancak Türkiye'de ithal ikameci dönemde yabancı sermaye yatırımları önem kazanmaya başlamakla birlikte, hiç bir zaman beklenen düzeye de ulaşamamıştır (İbrahimoglu, 1974: 760). Yabancı sermaye yatırımlarının önceki dönemden farklılığı ise, altyapı yerine daha çok imalat sanayi ile yoğunlaşmış olmasıdır.

Bu bölümde 1960–1980 yılları arasında uygulanan başlıca ekonomi politikalarına değinip bu politikaların sonuçlarını dönemi kendi içinde alt dönemlere ayırıp inceleyeceğiz.

2.1. DEVLETÇİLİĞİN PLANLANMASINDAN PLANLI KALKINMA DÖNEMİNE GEÇİŞ

Birinci ve ikinci bölümlerde incelediğimiz üzere devletçilik politikaları ile Türkiye’de planlama ve sanayileşme süreci bir bütün olarak ele alınmaktadır. Ekonomik evrelerin konjonktürüne bağlı olarak ülkesel kalkınma süreci genel olarak bir iktisat politikası stratejisine sahiptir. Türkiye’nin ulus-devlet ve ulusal ekonomi süreci birbiriyle örtüşerek öncelikle bir iktisat politikası olarak karşımıza çıkan ve önceki bölümlerde ayrıntısıyla incelenen “devletçilik” bu dönemde genel anlamıyla “planlı kalkınma” veya “karma ekonomi” olarak yürürlüğe girmiştir (Coşar, 1997: 26). Bu uygulama ise, belirttiğimiz gibi ”zamanında ve günümüzde devletçilik” adı ile anılmıştır.

Ayrıca yukarıda belirttiğimiz “ithal ikamesine” dönük sanayileşme tercihinde belirleyici olan olgu ise, bu sanayileşme modelinin “planlar eşliğinde” gerçekleştirilmesine dayandırılmış olmasıdır. Dolayısıyla söz konusu tercihin uygulanmasında “farklılığı” bu yönelişin “planlara dayandırılması” ve daha öncesinde de uygulanmış olması oluşturmaktadır (Balkanlı, 2002: 337).

Değerlendirdiğimiz kapsamda belirtildiği gibi, kamu için emredici, özel kesim için özendirici ve yol gösterici olan kalkınma planları, iktisat politikalarının iskeletini oluşturmuştur. Korumacı, iç pazara dönük ve ithal ikameci görüntüsüyle, devletçi sanayileşme dönemine benzerlikleriyle birlikte, sanayileşmenin içeriği, yatırımların dağılımı ve sektör öncelikleri bakımından farklı bir dönem olarak ele alınabilir.

Özellikle tarım kesiminin büyümesi ve pazara açılması, kentleşme ve tüketim kalıplarının değişmesi dayanıklı tüketim mallarının üretimine olanak veren koşulları oluşturduğundan, 1960 sonrası dönemde özel kesim genellikle tüketim ve dayanıklı

tüketim malları üretimine yönelirken, kamu kesimi KİT'ler aracılığıyla ara malı üretiminde yoğunlaşmaya başlamıştır (Kepenek ve Yentürk, 2003: 252).

Bazı mallarda yerli üretimin ülke içi talebi karşılaması durumunda, ilgili malın ithalatı fiyat ve kalite farkına bakılmaksızın tümüyle yasaklanırken, diğer bazı mallar için gümrük vergisi ve kota ile sınırlama yoluna gidilmiştir. Aynı zamanda yatırım indirimi ve vergi bağışıklığı gibi teşvik araçlarıyla yatırım özendirilmiştir.

Ayrıca aşırı değerli kur politikası izlenerek, yurt içinde üretilmeyen, dolayısıyla kısıtlamalara tabi olmayan sanayi girdilerinin dışarıdan ucuza sağlanması amaçlanmıştır. Ancak bu uygulama, hem girdi bakımından sanayinin dışa bağımlı bir hale gelmesine neden olmuş, hem de başka etkenlerin de zorlamasıyla ithal girdi fiyatlarının artması ve aşırı değerli kurun ihracat üzerindeki olumsuz etkileri nedeniyle giderek büyüyen dış ticaret açığı, ülkeyi ağır bir dış ödeme sorunu ile karşı karşıya bırakmıştır. Dış yardım, dış borç, işçi dövizleriyle kapatılmaya çalışılan dış ticaret açığı, 1970'lerin başında petrol fiyatlarının beş kat artması gibi dış etkenlerle bir araya gelince, ülkeyi 1970'lerin sonuna doğru bunalıma sürüklemiştir.

İthal girdi kullanan sanayinin, bu anlamda dışa bağımlılığının 1950'li yıllarda başladığı daha önce belirtilmişti. 1950'li yıllarda kırsal kesimin parçalanmasıyla başlayan süreç, tümüyle dışa bağımlı bir sanayileşme sonucu bir büyüme bunalımı biçimine dönüştü. Tüm döviz rezervlerini eriten ithalata bağımlı bir sanayi yapısının ortaya çıkmasıyla birlikte, kapitalizmin merkezine olan bağımlılığı da arttırdı. Ticari dengeyi ve ödemeler dengesini alt üst ederek, Türkiye'yi Dünya piyasasından gittikçe daha yüksek faizlerle borç almaya zorladı. Ardı ardına yapılan devalüasyonlar sonucu, ithal edilen girdilerin fiyatlarının yükselmesi maliyetleri arttırdı. Bir taraftan enflasyon artarken, öte taraftan döviz eksikliği birçok sektörde durgunluğa neden olmuştur (Sertel, 1988).

1960'ların ortalarından itibaren ithal sınırlamalardan yararlanmak isteyen yabancı sermaye, yerli şirketlerle ortak olma yoluna giderek, kısırdan ithal edilen parçaların içerde montajına dayanan işletmeler kurmuştur. Bu dönemde gerçekleşen ithalatın neredeyse %90'ı bu şirketlere girdi olarak gerçekleşmiştir. Tarım ihracatındaki gelişmeler sonucunda 1963-1976 yılları arasında ihracat hedeflerinin

aşılması ve 1970'lerden itibaren sanayi ürünlerinin de ihracata katılması ödemeler dengesinin açık vermesine engel olamamıştır. 1970'lerin ikinci yarısından sonra özel şirketler iflas ederken, yüksek ithalat fiyatlarından kaynaklanan artan üretim maliyetlerine karşın enerji, ara malı ve tüketim maddeleri ihtiyacını karşılayabilmek için kamu kuruluşları çalışmalarını sürdürmüştür (Sertel, 1988).

Aşırı ithal bağımlılığı ve ihracattaki görece durgunluğa rağmen 1962-1976 yılları arasında düzgün ve yüksek bir büyüme temposu yakalanabilmiştir (Boratav 1989). Yine Boratav'a göre bunun temel nedeni, söz konusu dönemde ekonomiye önemli miktarda dış kaynak enjekte edilmiş olmasıdır. Alınan dış borçlara ek olarak, yabancı özel sermaye girişi ve işçi dövizleri, bu dış kaynağın başlıca elemanlarını oluşturur.

Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (1963-1967) döneminde 115 milyon dolar özel yabancı sermaye girişi gerçekleşirken, dışarıdan transfer edilen işçi dövizleri miktarı 287 milyon dolardır. İkinci beş Yıllık Kalkınma Planı (1968-1972) döneminde toplam özel sermaye girişi 183 milyon dolar iken, işçi dövizleri miktarı 1,732 milyon dolara ulaşmıştır. Üçüncü beş Yıllık Kalkınma Planı (1973-1977) döneminde bu rakamlar sırasıyla 362 ve 5,886 milyon dolardır. Üçüncü plan dönemindeki yabancı sermaye girişleri, ilk planın yaklaşık üç katı iken, işçi dövizleri girişinde yirmi katlık bir artış yaşanmıştır. Birinci, ikinci ve üçüncü plan döneminde dış borç ana para ödemesi sırasıyla 508, 616, 714 milyon dolar iken, dış borç faiz ödemeleri yine aynı sırayla 163, 234, 862 milyon dolardır. Dış borçlanma da ve yabancı kaynak girişinde dönemin en özgün niteliği ABD'nin yerini AET (Avrupa Ekonomik Topluluğu- sonradan AB) ülkelerinin almasıdır (Kepenek ve Yentürk, 2003: 254).

Tablo 1. 1950-1979 Yılları Arasında Dış Borçlar

YIL	MİLYON TL	YIL	MİLYON TL	MİLYON \$	YIL	MİLYON TL	MİLYON \$
1950	775	1960	5.021		1970	4.173	1.929
1951	750	1961	5.499		1971	3.846	2.210
1952	823	1962	6.590		1972	3.740	2.300
1953	754	1963	5.934		1973	3.638	2.654
1954	852	1964	7.704		1974	3.424	2.901
1955	968	1965	3.175	1.081	1975	3.412	3.012
1956	1.177	1966	3.295	1.231	1976	3.417	3.822
1957	1.205	1967	3.294	1.344	1977	3.545	4.410
1958	3.837	1968	3.184	1.529	1978	3.973	6.126
1959	4.404	1969	3.119	1.705	1979		14.234

Kaynak: DİE ve DTP2000

Büyümenin kaynağını oluşturan bu dış kaynak girişi özellikle üçüncü plan döneminden itibaren bir bunalıma dönüşmüştür. 1975 yılı sonrasında dış borçlar artık uzun dönemli projelerin gerçekleştirilmesi amacıyla değil, dış ticaret açığını kapatmaya yönelik, kısa vadeli borçlanma biçimini almıştır. 1973 dönemi basında yok denecek miktarda olan kısa vadeli dış borçlar, 1977 yılına gelindiğinde toplam dış borçların %60'ını oluşturmuştur. Uzun vadeli borçların ise vadesi 22 yıldan 12 yıla düşerken, toplam faiz yükü %4,4'ten %7,6'ya yükselmiştir.

1977'den itibaren borç erteleme girişimlerine başlanmıştır. Daralan bir ekonomik konjonktür içinde, özellikle ihracatın artırılmaması, dış borç ve döviz darboğazı sonucu ile karşı karşıya kalınmış ve ciddi bir dış borç sorunu ortaya çıkmıştır (Balkanlı, 2002: 434-435).

Ancak, Türkiye ithal ikamesi yaklaşımını, 1933'den itibaren sanayileşme planları ve 1963'den sonrada kalkınma planları ile sürdürmüştür. Planlamaya dayalı geçiş bir model olarak kabul edilmelidir. İlk sanayileşme planının ardından savaş yılları ile dışa açılmanın gündeme geldiği bir dönemin ardından ithal ikameci anlayış uygulanmıştır (Balkanlı, 2002: 337-338). Devletçiliğin planlanması döneminden, planlı kalkınmanın uygulandığı dönemin sonuna kadar Türkiye, daha sonra ihracata yönelebileceği önemli bir sanayi altyapısı sağlayabilmiş, ihracata dönük büyüme politikalarını uygulamaya geçirmiştir (Salepçioğlu, 2003: 37).

İç ve dış konjonktürün etkisiyle, dönem sonunda kriz koşulları bas göstermiş olmakla beraber planlı kalkınmanın olumlu etkisi yatırımların oranıyla değerlendirilebilir. Bu doğrultuda, kalkınma planlarında kalkınma hızı kadar, yatırımların GSMH'ya oranları da önem taşımaktadır. Planlarda ön görülen yatırımlar kamu kesimi için emredici nitelikte olmasına rağmen, özel sektör yatırımlarında hedeflere ulaşıldığı görülmektedir. Bu ise, planlı kalkınmanın etkinliği açısından önemli bir veri olarak ele alınabilir

1978-79 tarihi itibariyle derinleşen kriz koşulları, bir arayış döneminin ardından Türkiye'yi öncelikle bir istikrar kararları alınması doğrultusunda yönlendirmiştir. Bu girişimlerin en önemli sonucu 24 Ocak Kararlarının alınması olmuştur. Ancak bu kararların alınmasında da DPT'nin temel stratejilerinin olduğu ve süreç açısından önemi göz ardı edilemez.

Bundan sonraki bölümde Türkiye'de 1960 – 1980 müdahale dönemi ekonomilerinden iktisat politikaları ve makro ekonomik göstergeler açısından bir analiz yapılacaktır.

2.1.1. Planlama ve İthal İkamesinde Birinci Aşama: 1960-1970

1950-1960 yıllarını kapsayan on yıllık dönem boyunca muhalefetin de etkisiyle sürekli, iktidarın plansız uygulamalarının yarattığı olumsuz gelişmelerden söz edilmiş; bu durum kamuoyunda bir planlama özlemi doğurmuş ve Türkiye'de tüm sorunların planlama ile çözülebileceği kanısı uyanmıştır. 27 Mayıs 1960 tarihinde Silahlı Kuvvetler ülke yönetimine el koyduğunda ekonomi 1958 bunalımından çıkmıştır, ancak 1950'lerin sonunda yaşanan maliye ve dış ödemeler dengesizliklerinin yarattığı piyasa kıtlıkları iktisadi plan konusunu iyice gündeme oturtmuştur. Ekonomiyi planlara bağlamak, yatırımları planlarla yürütmek Demokrat Parti'nin siyasi anlayışına ters düşmesine rağmen ABD ve dış yardım kuruluşlarının çevre ülkelerin içe dönük sanayileşme modelinin işleyebilmesi için planlamanın gerekli olduğu yönündeki telkinleri, dış yardımların tehlikeye düşmesi olasılığı karşısında Türkiye'yi dönemin siyasi iktidarı tarafından bir Koordinasyon Bakanlığı'nın kurulmasına kadar götürmüştür . Bu açıdan bakıldığında planlı bir ekonomiyi dış borç veren çevreler de istemektedir. Verilen borçların geri alınması

açısından, dış borçlanma ve yabancı sermaye girişi, ekonominin belirli programlara göre düzenlendiği güvenilir ve açık bir ortamı gerektirmektedir. Nitekim daha sonra Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı'nın hazırlanmasında katkıda bulunacak olan Tinbergen, incelemeler yapmak üzere Türkiye'ye gelmiş ve bir iktisadi danışma kurulu kurulmuştur (Eroğlu, 2003: 5). Söz konusu gelişmeler 1960 sonrası planlamanın çekirdeğini oluşturmuştur.

1960'lar planlama çerçevesinde ithal ikameci sanayileşme stratejisinin temel hedefleri doğrultusunda başarılı sayılacak uygulamaların yaşandığı yıllar olmuştur. İthal ikameci sanayileşme politikası her ne kadar yoğun devlet müdahalesini zorunlu olarak içinde barındırsa da bu noktada müdahaleler daha çok özel kesimin sermaye birikim koşullarının sağlanmasına yönelik olmuştur.

2.1.2. İthal İkamesinde İkinci Aşama: 1970-1980

Türkiye ekonomisi 1960'lı yılların sonuna kadar tarım, hizmetler, sanayi ve diğer sektörlerde önemli gelişmeler kaydetmiştir. Fakat bu gelişmelerin büyük bir bölümü dış borçlardan karşılanmıştır. Böyle bir gelişme stratejisinin ekonomiyi eninde sonunda büyük bir darboğaza sürükleyebileceği kolayca tahmin edilebilir. 1970 yılında söz konusu darboğazı aşabilmek, iç kaynakların etkin kullanımını sağlamak ve yeni kaynaklar yaratmak amacıyla, dönemin hükümeti, bir yandan Finansman Kanunu ile yeni vergi düzenlemelerine giderken, bir yandan da ihracatın sürekli olarak plan ve programlarda gösterilen hedeflerin altında kalması nedeniyle %66,6 oranında devalüasyon yaparak Türk Lirası'nın değerini düşürmüştür.

Cumhuriyetin kuruluşundan itibaren, Türkiye uzun bir süre ithal ikame sanayileşme politikası izlemiştir. 1954 yılı ve sonrasındaki döviz bunalımı yıllarında, ithal ikamesi sermaye birikiminin en önemli kaynağı olmuştur. 1960 sonrasında ise, ithal ikamesi, planlar ve diğer yasal ve kurumsal düzenlemelerle resmileşmiştir. Türkiye ekonomisi, ithal ikamesinin birinci aşaması sayılan ve birinci plan dönemini kapsayan 1963-1967 döneminden sonra, 1970'li yıllardan itibaren ithal ikamesinin ikinci aşaması olan ara ve sermaye malları ikamesi aşamasına geçmiştir. Dönem boyunca petrol krizinin yarattığı olumsuz gelişmelere rağmen stratejide herhangi bir değişiklik olmamıştır. Ancak, dönemin sonunda ithal ikamesinin büyümeye olan

katkısının negatif olduğu ortaya çıkmıştır. Ayrıca, ekonominin ithalata olan bağımlılığı da artmıştır.

Türkiye’de, ithal ikamesi kapsamında yürütülen korumacı ve popülist politikalar, ülkeyi üretmeden tüketir hale getirmiş ve bu tüketim yapısı ısrarla sürdürülmeye çalışılmıştır. Bu şekildeki bir yapılanma nedeniyle, özel kesim daha karlı bulunduğu iç pazara yönelmiş, ithalata bağımlılık giderek artmış ve ithal ikamesinden beklenen dışarıyla rekabet edebilecek ve ihracata yönelebilecek bir sanayi yapısı kurulamamıştır. Dönem içerisinde, işçi dövizleri, DÇM ve kolay bulunabilen kısa vadeli dış borçlar, söz konusu yapıyı 1979’a kadar taşımıştır. Ancak bu yıllarda, yeni petrol zamları, vadesi gelen dış borçlar ve siyasal istikrarsızlıklar ülkeyi tam bir çıkmaza sokmuştur (Eroğlu, 2003: 5).

İkinci bölümde 1960-1980 arası döneme ait iktisat politikalarına tekrardan değinilecek ve daha ayrıntılı sunulacaktır.

2.2. PLANLAMA VE İTHAL İKAMESİ

Daha önce ele alındığı üzere; ithal ikamesi, bir ülkenin yurt içerisinde üretmediği ve ithal ettiği bir ürünü, ithal etmek yerine yurt içinde üretme etkinliği olarak ifade edilmektedir. Daha geniş bir ifadeyle ithal ikamesi önce yurt dışından ithal edilmekte olan malların, uygulanan koruyucu ve özendirici önlemlerle yurt içinde üretilmesini öngören bir sanayileşme stratejisidir (Seyidoğlu, 1990: 440).

İthal ikamesine dönük sanayileşme stratejisi uygulamalarından beklenen yararlar arasında, sanayileşmenin yaratacağı olumlu etkilerden yararlanma ve buradan sağlanacak katkı ile ekonominin gelişme sürecine girmesi ilk baslarda yer almıştır. Bu stratejinin dayandığı temel dört unsurun var olduğu söylenebilir (Balkanlı, 2002: 331). Bunlardan birincisi, “ithalatın ikamesi” olgusudur. İkinci unsur, gelişmekte olan ülkelerin temel amacı olan “sanayileşme hedefi”dir. Üçüncü unsur ise ithal ikamesi sürdürülürken, “koruma politikalarının ve fiyatlara müdahale olgusunun da içinde yer aldığı durumda devlet müdahalesinin varlığı” şartıdır. Dördüncü unsur ise ithalatı ikame edebilme sürecinde, “gerekli ara ve yatırım girdilerini ithal edebilmek için döviz mevcudiyeti”dir. Gelişmekte olan ülkelerde,

sanayileşme sürecinde, ithal ikamesi politikası kalkınmada öncelikli olarak uygulanmaktadır. İthal ikamesi yoluyla sanayileşmek isteyen ülkeler, bu politikaya yönelmiş, özellikle yerli sanayinin teşviki ve uluslararası rekabete karşı koruma sağlayarak gerçekleştirmeye çalışmışlardır (Balkanlı, 2002: 331).

İthal ikamesine dönük sanayileşme sürecinde, stratejinin mantığı gereği, ithal ikamesi ile devlet müdahaleciliğinin bir arada yürütülmesi zorunluluğu vardır. Bunun nedeni ise, özellikle iç pazarın korunması olmuştur. İthal ikameci sanayileşme stratejisi, bu stratejiyi uygulayan ekonomilerde, ülkelerin ithal ettikleri sanayi ürünlerin ithalatının yerli ürünle ikame edilmesini ve dolayısıyla dışa bağımlılığın da azalmasını öngörmüştür (Balkanlı, 2002: 337).

1950’li yılların ikinci yarısına kadar sürdürülen “dışa açılma ve ihracatı teşvik” modelinin yarattığı olumsuz sonuçlar üzerine ve “içe dönük ikame” modeli 1958 “istikrar önlemleri paketi” ile tekrar başlamıştır. Ancak bu model, 1930’lardaki ithal ikamesi uygulamasından farklılık göstermektedir. Korumacı iç pazara dönük ve ithal ikameci görüntüsü ile 1930’lu yıllara ve 1954-1961 dönemine benzer görünmekle beraber, sanayileşmenin içeriği, yatırımların dağılımı ve sektör öncelikleri bakımından oldukça değişiktir (Boratav, 2004: 118). 1930’larda özel kesimin yeterli bir gelişme göstermemesi üzerine, tüm yükün kamu kesiminde kaldığı, ancak bu ikinci ithal ikamesi sanayileşmede ise, yükü özel kesimin üstlendiği gözlemlenmiştir. Ayrıca, bu ikinci uygulamada kurulan sanayilerde yabancı sermayeden büyük ölçüde faydalanılmıştır (Uludağ ve Arıcan, 2003: 92).

1950–1960 yıllarını kapsayan on yıllık dönem boyunca muhalefetin de etkisiyle sürekli, iktidarın plansız uygulamalarının yarattığı olumsuz gelişmelerden söz edilmiş; bu durum kamuoyunda bir planlama özlemi doğurmuş ve Türkiye’de tüm sorunların planlama ile çözülebileceği kanısı uyanmıştır.

27 Mayıs 1960 tarihinde Silahlı Kuvvetler ülke yönetimine el koyduğunda ekonomi 1958 bunalımından çıkmıştır, ancak 1950’lerin sonunda yaşanan maliye ve dış ödemeler dengesizliklerinin yarattığı piyasa kıtlıkları iktisadi plan olgusunu gündeme taşımıştır (Yenal, 2001: 121). Ekonomiyi planlara dayandırmak, yatırımları planlarla yürütmek Demokrat Parti’nin siyasi anlayışına ters düşmesine karşın ABD

ve dış yardım kuruluşlarının çevre ülkelerin içe dönük sanayileşme modelinin işleyebilmesi için planlamanın gerekli olduğu yönündeki istekleri, dış yatırımların tehlikeye düşme olasılığı karşısında Türkiye'yi dönemin siyasi iktidarı tarafından bir Koordinasyon Bakanlığı'nın kurulması aşamasına taşımıştır (Yenal, 2001: 123).

Daha sonra Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı'nın hazırlanmasında katkıda bulunacak olan Jean Tinbergen incelemeler yapmak üzere Türkiye'ye gelmiş ve bir iktisadi danışma kurulu kurulmuştur (Kansu, 2003: 67). Bu gelişmeler 1960 sonrası planlamanın çekirdeğini oluşturmuştur. Uygulanan ithal ikameci sanayileşme politikası her ne kadar yoğun devlet müdahalesini zorunlu olarak içinde barındırsa da bu noktada müdahaleler daha çok özel kesimin sermaye birikim koşullarının sağlanmasına yönelik çabalar şeklinde olmuştur (Boratav, 2003: 117). Ayrıca, söz konusu 1958 krizi ve özellikle de 1960'dan sonra Cumhuriyet dönemi iktisat tarihinde niteliksel olarak farklı bir sürece geçilmiştir.

2.3. PLANLI KALKINMA YILLARI (1960–1980)

1960 askeri müdahalesinden sonra, özellikle DPT'nin kurulmasını izleyen dönemde ekonomiyi planlara bağlamak kaçınılmaz olmuştur. Silahlı Kuvvetler ülke yönetimini ele aldıktan sonra iktisadi planlama hazırlıkları önceliğini korumuştur. Bir yandan Milli Birlik Komitesi olarak seçtikleri iktisat danışmanlarına günlük kararname hazırlatırken, diğer yandan da Devlet Planlama Teşkilatı yasallaşmış ve devletin iktisadi yönetiminde planlama gereği anayasaya girmiştir (Yenal, 2001: 86).

Türkiye'de ilgili dönemde ekonomik ve toplumsal yapının yeni yasal düzenlemelerle kararlı bir gelişme sürecine gireceği, sorunların bu yolla çözüme kavuşturulacağı kanısı oldukça yaygınlaşmıştır. Siyasal ve ekonomik bunalım yıllarının ardından, hak ve özgürlükleri genişletme ve kararlı bir ekonomik gelişme, demokratik bir anayasal düzenleme ile ekonominin planlanmasını gerektirmiştir.

Türkiye'de planlı kalkınma sürecine geçiş, dış ekonomik çevrelerce de desteklenmiştir. Dış çevreler, özellikle kamu harcamalarının, basta kamu yatırımlarının belirli bir kalkınma programına bağlanmasını önermişlerdir (Şahin, 2002: 132). Ekonominin planlanması, gerek dış borçlanma, gerekse yabancı sermaye

açısından daha güvenilir ve açık bir ortam sağlamış olacaktı. Mevcut ekonomik durum ve bunun çeşitli çevrelerde, çeşitli nedenlerle ortaya çıkardığı ekonomik kalkınmanın planlanması istemleri, sonuçta 30 Eylül 1960 tarihinde 91 sayılı yasayla Devlet Planlama Teşkilatı'nın (DPT) kurulmasıyla ve ayrıca kalkınmanın planlı bir biçimde yürütülmesinin 1961 Anayasası'na sokulmasıyla sağlam bir temele oturtulmuştur.

Anayasa'nın 41. maddesine göre, "İktisadi ve sosyal hayat, adalete, tam çalışma esasına ve herkes için insanlık haysiyetine yaraşır bir yaşayış seviyesi sağlanması amacıyla düzenlenir. İktisadi, sosyal ve kültürel kalkınmayı demokratik yollarla gerçekleştirmek; bu maksatla, milli tasarrufu arttırmak, yatırımları toplum yararının gerektirdiği önceliklere yöneltmek ve kalkınma planlarını yapmak Devletin ödevidir." şeklindedir (DPT, 1991: 10).

Devletin ekonomiye gerektiğinde müdahale ederek, özel sektörü desteklemek ve ekonomi planlarına dayalı bir kalkınma politikası izlemek suretiyle, halkın refahını sağlamak görevini üstlenmiştir, denebilir.

2.3.1. Devlet Planlama Teşkilatı

DPT, 30 Eylül 1960 tarihinde kalkınma planlarını hazırlayarak ülke kalkınmasının hızlandırılması amacıyla Başbakanlığa bağlı bir kuruluş olarak kurulmuştur. 1961 Anayasası ile birlikte kalkınmanın demokratik yollarla gerçekleştirilebilmesi için kalkınma planlarının hazırlanması hükmüne bağlanmış, planlama ve DPT anayasal bir kurum hüviyeti kazanmıştır. Bu yıllardan itibaren Türkiye'de de demokratik yoldan kalkınmayı benimsemiş karma ekonomik yapıya sahip ülkeler tarafından uygulanan karma ekonomik planlama anlayışının uygulanmaya başladığı görülür. 1960 tarihli 91 sayılı ve 24 maddeden oluşan kuruluş yasası DPT'ye planları hazırlama ve uygulamayı izleme dışında araştırma, destek olma ve danışmanlık yapma gibi işlevlerle temel görevlerini sınırlamaktaydı (DPT, 1991: 11-13).

2.3.1.1. Devlet Planlama Teşkilatı'nın Görevleri

Yukarıda önemi vurgulanan Devlet Planlama Teşkilatı'nın başlıca görevleri ise şöyle sıralanabilmektedir (DPT, 1994: KHK/540):

- Ülkenin doğal, beşeri ve iktisadi her türlü kaynak ve imkânlarını tespit ederek, takip edilecek iktisadi, sosyal ve kültürel politika ve hedeflerin belirlenmesinde Hükümete müşavirlik yapmak,
- Hükümetçe belirlenen amaçlar doğrultusunda kalkınma planları ile yıllık programları hazırlamak,
- Bakanlıkların ve kamu kurum ve kuruluşlarının iktisadi, sosyal ve kültürel politikayı ilgilendiren faaliyetlerinde koordinasyonu sağlamak, uygulamayı etkin bir biçimde yönlendirmek ve bu konularda hükümete müşavirlik yapmak,
- Uluslararası kuruluşlarla iletişim içerisinde çalışarak ileriye dönük stratejiler geliştirmek ve topluma perspektif sağlayan politika önerilerini katılımcı bir yaklaşımla belirleyerek özel kesim için orta ve uzun dönemde belirsizlikleri giderici genel bir yönlendirme görevini yerine getirmek,
- Kalkınma planlarının ve yıllık programların uygulanmasını izlemek ve koordine etmek, değerlendirmek ve gerektiğinde kalkınma planlarında ve yıllık programlarda usulüne uygun değişiklikler yapmak,
- Kalkınma planlarının ve yıllık programların uygulanabilmesi için ilgili kurum ve kuruluşların ve mahalli idarelerin kuruluş ve işleyişlerinin iyileştirilmesi konusunda görüş ve tekliflerde bulunmak,
- Maliye, para, dış ticaret ve kambiyo politikalarının kalkınma planı ve yıllık programların hedefleriyle uyum içinde uygulanması konusunda hükümete müşavirlik yapmak,
- Özel sektör ve yabancı sermaye faaliyetlerinin plan hedef ve amaçlarına uygun bir şekilde yürütülmesini düzenleyecek teşvik ve yönlendirme politikalarının genel çerçevesini hazırlamak ve hükümete teklif etmek,
- Kalkınmada öncelikli yörelerin daha hızlı bir şekilde gelişmesini sağlayacak tedbirleri tespit ve teklif etmek, uygulamayı izlemek ve koordine etmek,

- Kalkınma planı ve yıllık programlardaki ilke ve hedeflere uygun olarak, uluslar arası ekonomik kuruluşlarla ilişkilerin geliştirilmesinde, temas ve müzakerelerin yürütülmesinde gerekli görüş ve tekliflerde bulunmak,
- Bölgesel veya sektörel bazda gelişme programları hazırlamak, şeklindedir.

DPT ve Yüksek Planlama Kurulu, iktisadi kalkınma sürecinde önemli bir aşama olarak belirginleşmiştir. Kuruluş yasasıyla DPT büyük ölçüde karar alma sürecinin dışında, uygulamadan ve yürütmeden uzak bir kurum olarak tasarlanmıştır. DPT'yi oluşturan temel organlardan Yüksek Planlama Kurulu (YPK); siyasetçi ve bürokrat üye sayısı açısından dengeli bir karar alma yapısına büründürülmüş ve 1961 Anayasası ile anayasal bir kuruluş halini alan DPT, planlamayla kalkınmanın sağlanabileceği düşüncesiyle sağlam bir ortamda faaliyetlerini devam ettirmiştir (Soyak, 2003: 175).

2.3.1.2 Devletçilik ve Karma Ekonomik Sistem

Kalkınma planlarının daha önceki planlama anlayışı ve deneyimlerinden çok farklı olduğunun da altını çizmek gerekir. Yalnızca kamu yatırım projelerini içeren 1930'lardaki planlama anlayışı; ulusal bağımsızlığı sağlamak için ve kalkınmanın ulusal kaynaklarla yönlendirilmesini öngörürken, 1960'lardaki planlar dış yardımdan yararlanmanın da aracı olmuştur (Sezen, 1999: 176-177). Planlı ekonomik kalkınma, ithal ikameci sanayide yapısal bir değişimi öngörmüştür.

Karma ekonomi modeli, hem devlet müdahalesinin hem de serbest piyasa ekonomisinin bir arada yürütülmesini içeren bir ekonomik sistem yapısına sahiptir. Bu tür ekonomilerde, özel kesimin yanında, kamu kesimi de bizzat üretim faaliyetinde bulunmaktadır (Kepenek, 1999: 229). Diğer bir ifadeyle, devlet fonksiyonlarıyla yetinmemekte, KİT'ler kurarak ferdin refah seviyesini artıracak, ekonomik faaliyetlere bizzat katılmaktadır.

1929 Dünya Ekonomik Krizi'nin ardından, devletin ekonomiye müdahalesinin gereği olarak ortaya çıkan Kamu İktisadi Teşebbüsleri yoluyla ekonomiye müdahale etmesi şeklindeki "Karma Ekonomi" anlayışı özellikle İkinci

Dünya Savaşı'nın sona ermesinden 1970'li yılların bitimine kadar, hem özel kesimi tamamlayıcı hem de piyasa mekanizmasını düzenleyebilmede ağırlık kazanmıştır.

Ülkemizde uygulanan Karma Ekonomi Modelinin uygulamasını gerektiren nedenler, KİT'lerin kurulmasını sağlamıştır (Aydoğan, 2002: 628). Bu nedenler devlet fonksiyonlarındaki değişiklikler ve ekonomik planlama anlayışının yaygınlaşması şeklinde özetlenebilir. KİT'lerin kuruluşu devletin ekonomiye müdahalesinin bir göstergesi olarak, üretime bu yolla katılımı ve desteklemesi şeklindedir.

Cumhuriyet'in kuruluşundan, 1930'lu yıllara kadar özel girişim teşvik edilmiş, 1929'da yaşanan kriz sonrasında yaşanan iktisadi kalkınma yönündeki olumsuzluklar nedeniyle, devletin iktisadi hayata müdahale etmesine gerek duyulmuştur. Ekonomik ve mali politika araçlarının devlet uygulamalarıyla ortaya konması ihtiyacı karşısında zaman içinde karma ekonomik modeller benimsenmiştir. 1970'li yıllarda ekonomik koşulların değişmesi, 1973 petrol krizi ve uluslararası para sisteminde yaşanan değişimler, ekonomiyi zayıflatmış, kamu gelirlerini önemli oranda azaltmıştır (Yenal, 2002: 94).

Bu bağlamda, DPT, Cumhuriyet dönemi iktisadi yapılanmasında önemli bir aşamayı teşkil etmekte ve iktisadi kalkınma süreci açısından 1930'larda başlayan devletçi iktisat politikalarının, 1960'larda karma ekonomi politikaları şeklinde devam ettiği öngörülebilmektedir.

2.3.1.3. Plan Hazırlığı Sürecinde Devlet Planlama Teşkilatı

Tüm kesimlerin katkı, talep ve önerilerini toplayan, toplumun tüm kesimlerinin temsil edildiği Özel İhtisas Komisyonlarıyla (ÖİK) katılımcı bir yöntemi sağlamak üzere örgütlenilmiş, tüm kaynaklarının kalkınmaya yönlendirilmesini amaçlayan, kalkınma ve strateji seçeneklerini hazırlayan, ülkesel plan taslaklarını hazırlayan, planlara dayanarak bütçe güçlüklerini veren, yatırım bütçelerini oluşturan, planların bölgeselleştirilmesini yapan, il planlarına çerçeve veren "teknik kurum" olarak ele alınabilecek DPT, kalkınma seçenekleri ve ithal ikamesine dayanan ve sanayileşme perspektifleriyle hareket eden bir oluşum olarak

belirginleşmiştir (Planlama Dergisi, 2002: 54). Bu çerçevede ve genel boyutuyla (<http://www.dpt.gov.tr/planlama>):

- Bakanlar Kurulu kalkınma seçeneklerini DPT'nden ister,
- Plan stratejisi Bakanlar Kurulu tarafından belirlenerek Resmi Gazete'de yayımlanır; DPT'nin görevi bu stratejiye göre Plan hazırlığını yapmaktır,
- Hazırlanan seçenekli plan, program ve bütçe önerileri, seçilmiş, Bakanlardan oluşan siyasi bir kurul niteliğindeki Yüksek Planlama Kurulu'nda teknik sorgulamaya tabi tutularak değerlendirilir. Kurul'un önerisi Bakanlar Kurulu'na götürülür,
- Seçimle gelmiş Bakanlar Kurulu'nca karara bağlanır ve Meclise sevk edilir,
- Planlar ve planlara dayalı yıllık programlara dayalı bütçeler,
- Milletvekillerinin oluşturduğu TBMM Plan ve Bütçe Komisyonu'nda ve müteakip, TBMM Genel Kurulu'nda yasallaştırılır.

Bu süreç itibarıyla 1930'ların sanayileşme planlarını demokratik bir açılımla kalkınma stratejilerine dönüştüren bir bütünsellik sağlamış gözükmektedir. Ayrıca, 1960'larda kalkınmanın öncelikli hedeflerinin bir eşgüdümle sağlanması, stratejik bir önem kazanmıştır.

Tezimiz çerçevesinde ele aldığımız üzere, bir sanayileşme ve kalkınma politikası olarak "devletçiliğin" dönemler ve özellikle 1930'lar ve 1960'lar itibarıyla, birbirinin devamı olduğu öngörülen yapısının en temel özelliğini "planlama olgusu" oluşturmaktadır. Bu doğrultuda planlamanın dayandığı öğeleri incelememiz ve konunun bütünlüğü açısından ele almamız önem taşımaktadır. Türkiye ekonomisinin ve ekonomik gücünün geliştirilmesi yönünde planların içeriğine ve etkinliğine bakıldığında planlar arasında ve uygulama dönemlerine göre farklılıklar olduğu görülebilir (Salepçioğlu,1999: 255-256).

Bu çerçevede ülkenin ekonomik politikaları ve kalkınma stratejileri açısından öncelikle planların kapsamı ve içeriği incelendiğinde temel olgular ve ekonomik yaklaşımlar şu şekilde sıralanabilmektedir (<http://www.dpt.gov.tr/planlama>):

Demokratik Türk Sanayi Toplumu Tasarımı: Türkiye'nin gelişmesi ve dünyadaki yerinin güçlenmesi sürecinin yeni bir aşamasına 1960'lerde planlı yaklaşımla geçilmiştir. Anayasa'da, planlı kalkınmanın, iktisadi, sosyal, kültürel kalkınma boyutlarını içerecek şekilde sağlanması öngörülmüştür. İktisadi alanda planlamanın işlevi, her aşama için Türkiye'ye uygun önemli iç ve dış pazarları dikkate alarak, bu pazarlara uygun sanayi yapısı oluşumunu öngörmek, tüm sektörlerdeki üretim niceliksel ve niteliksel gelişimini yönlendirmek, iktisadi ortamda bununla orantılı değişimi desteklemek ve piyasa ekonomisine geçişi adım adım sağlamaktır. Sosyal alanda planlamanın işlevi, demokratik Türk sanayi toplumu yapısını meydana getirecek bilginin tabana yayılması, davranışa dönüşmesi, gelişmeci Türk insanı örneğinin yetişmesi, toplumsal örgütlenme kamu yönetimi dâhil sistem çarklarının tasarımı ile kurumların yönlendirilmesinin verimlilik artışı ve demokratikleşme ilkeleriyle yapılması hedeflenmektedir.

Kalkınmanın En Önemli Aracı Üretim Gücü: Üretim gücünün yükseltilmesi için kaynak kullanımını yönlendirmek suretiyle tüm üretim girdilerinin donanımlılık düzeyinin yükseltilmesi amaçlanmaktadır. Böylece, sabit sermaye, insan sermayesi, sosyal sermaye, doğal sermaye, mali sermaye vb. birikip katlanarak, birbirini besleyerek daha yüksek katma değer yaratma ve değerlerin daha büyük payını yurt içinde bırakma yoluna sokulabilir. Giderek, sermaye türlerinin daha büyük oranları üretime ve rekabete açılmaya yöneliktir.

Kalkınmada İşbölümü: Bütün ekonomiler karmadır. Fark, karmalığın derecesine kimin karar verdiği ve hangi ilkeleri kullandığıdır. Kalkınmada özel kesim gelişmeyi sağlayacak temel ekonomik faaliyet kaynağıdır. Planlar özel kesim için yol göstericidir. Kamu kesimi, kalkınma hedeflerini ve hızını gerçekleştirmek üzere bir vasıta. Planlar kamu kesimi için emredicidir.

Türk planlamacılığının yönü; ekonomide özel kesimin payını arttırmak, demokratik topluma ve serbest piyasa düzenine geçişi yönlendirmek, yurt dışı rekabeti yürütebilecek yapıyı desteklemek olmuştur. Bütün planların hazırlanmasında kamu ve özel kesim kurumlar, uygulanmasında ise bütün özel ve kamu çalışan kesimler yer almıştır. Türkiye'de kalkınmanın ve gelişmenin düzenli bir ortamda devam etmesini sağlayan bir öncü kuruluş olan DPT, bunu sağlamak

üzere faaliyetlerini 1960'dan bu yana, günümüzde de düzenli bir biçimde sürdürmektedir.

2.4. İKTİSADİ KALKINMA PLANLARININ ÖZELLİKLERİ (1960–1980)

DPT kuruluşunu tamamlar tamamlamaz, 1961 bütçesi için hükümete bir rapor hazırlamış ve önemli sorunlarla ilgili olarak hükümetçe kendisine görev verilen konularda çalışmalar yaparak ilgili makamlara sunmuştur. Bu çalışmaların önemli bir tanesi, “Planlı Devreye Giriş için 1962 Yılı Program Tasarısıdır. Bu tasarı başarılı bir kalkınma için gerekli ana tedbirlere öncelik vererek, ilerideki çalışmalara zemin hazırlamıştır. Planlı kalkınmanın gelişme dönemi olarak adlandırılabilen bu dönemde dört kalkınma planı hazırlanmıştır. Bunların ortak özellikleri şunlardır (Eren, 2001: 39):

- Kalkınma planlarının ortak özelliklerinden birincisi, ekonomik ve toplumsal yapıyı veri almalarıdır.
- Planların ikinci ortak özelliği, ekonomik büyümeyi ve bunun yıllık artış oranını temel belirleyici değişken almasıdır.
- Kalkınma planlarının üçüncü ortak özelliği, sanayileşmeye öncelik vermeleridir.
- Kalkınma planlarının dördüncü ortak özelliği, uzun dönemli planlama ihtiyacını karşılamak üzere uzun süreli gelişme stratejileri hazırlanmasıdır. Bu dönemde beş Yıllık olarak hazırlanan dört planın, ilk ikisi birincisi; diğer ikisi de ikinci uzun dönemli strateji kapsamındadır.

Kalkınma planlarının hazırlanmasında göz önünde bulundurulacak olan “Plan Hedefleri ve Stratejisi” tespit edilerek, Bakanlar Kurulunca da kabul edilerek, Resmi Gazete’de yayınlanmıştır. Bu hedefler ve stratejiye göre; (DPT, 1961, No: 10846) Türk toplumunun seçtiği yaşayış şekli olan demokrasi düzeni içinde en yüksek kalkınma hızını sağlayacak, devam ettirecek ve toplumsal adaleti gerçekleştirebilecek bir kalkınma planı yapılacaktır. Kalkınma planının hazırlanmasında göz önünde bulundurulacak esaslar ise (I. BYKP, 1963: 525):

- 15 yıllık bir devre içinde beşer yıllık dönemleri kavramak üzere kalkınma planları hazırlanacak ve bu çerçevede içinde planlar her yıl gözden geçirilecektir.
- Türk ekonomisi devlet ve özel sermaye dallarının yan yana bulunduğu karma bir ekonomidir. Planlama bakımından karma ekonominin sağladığı imkânlardan en çok faydalanma yolları üzerinde durulacak ve bu sistemin kurallarına uyulacaktır. Devlet dalının faaliyetleri, karşılaştırılan gelişme hızını gerçekleştirecek ve stratejinin gerektirdiği yönde dengeli bir kalkınma sağlayacak şekilde planlanacaktır. Toplam birikimin artmasına paralel olarak özel sermaye yatırımlarının artması, özel sermayenin imkânlarını hızlı ve dengeli bir kalkınmanın gerektirdiği alanlara yöneltmesi uyarılacak ve bu uyarımda doğrudan doğruya denetlemelerden kaçınılarak vergi ve kredi siyaseti, sermaye piyasasının yaratılması ve geliştirilmesi gibi dolaylı tedbirlere başvurulacaktır.
- Devletin iktisadi siyasetinde açıklık ve kararlılık esas olacaktır, şeklindedir.

Tespit edilmiş olan strateji ve hedeflerden sonra, DPT tarafından Türkiye'nin iktisadi ve toplumsal yapısını bir bütün olarak kavrayan, 1963-1967 döneminde uygulanacak olan Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı hazırlanmış ve 21 Kasım 1962 tarihinde TBMM'nin onaylamasından geçmiştir.

2.4.1. Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (1963–1967)

1. BYKP'nın en önemli özelliği, kararlı ve dengeli bir ekonomik ve sosyal gelişmeyi temel almasıdır. Plan, bu gelişmeyi ilk etapta on beş yıllık bir uzun dönem plan çerçevesinde düzenlemeyi amaçlamıştır. Bu özelliğiyle birinci plan, orta dönemli bir gelişme ile uzun dönemli gelişmeyi birlikte sağlamaya çalışmıştır (Han, 1999: 59).

Türkiye'nin 1. BYKP'ı, 15 yıllık bir devrelik planın ilk evresidir. Planın hazırlanmasında Türk toplumunun ulaşmak istediği toplumsal ve iktisadi hedefler ile harekete geçirilmesi gereken kaynaklar 15 yıllık bir devreye göre ele alınmıştır. Bu sebeple planın toplumsal hedeflerinin ve bunlar arasındaki özelliklerinin belirlenmesinde ve çeşitli iktisadi faaliyet dallarının gelişme programlarının

hazırlanmasında 15 yılsonunda beklenen sonuçlara göre hareket edilmiştir. 15 yılsonunda ulaşılması istenen hedefler de kısaca şöyle sıralanmıştır (Kongar, 1976: 127):

- %7'lik bir gelişme hızının sağlanması, çalışma seviyesi sorunlarının çözülmesi,
- Dış ödeme dengesine ulaşılması,
- Bu hedeflerin toplumsal adalet ilkelerine uygun olarak gerçekleştirilmesidir.

Plan, devlet eliyle yapılacak yatırımlarda temel ilkenin, uzun süreli gelişme için gerekli yatırımlarını, stratejik yatırımlar ve özel sektörün gerçekleştiremediği yatırımlar olduğunu belirtmiştir.

Birinci Plan, kalkınma hızının sermaye birikimi tarafından belirlendiğine, sermaye birikiminin de ülke içinde üretilebilecek ya da ithal edilebilecek sermaye malları miktarıyla sınırlandığını vurgulayarak, yatırım önceliğinin sermaye malları üreten sektörler ile ihraç malları üreten sektörlerle verileceğini belirtmiştir.

Birinci Plana göre, Türkiye'nin dış ticaret politikasının temel ilkesi, uluslararası uzmanlaşma ve işbirliğinin sağlandığı olanaklardan en yüksek ölçüde yararlanmaktır. Kamu sektörünün, temelde altyapı yatırımlarına ve aşağıda belirtilen durumlarda da üretken yatırımlara yöneleceği öngörülmüştür (Han, 1999: 60).

- KİT'lerde üretkenliği artıracak yatırımlar,
- Yapılması gereken bir alana özel sektörün yatırım yapmadığı ve bu durumun ekonomide dar boğazlar yaratacağı yatırımlar,
- Mali nedenlerle ya da kamu yararı için tekel kurulması; alanlar ile özel kişiler tarafından fiili tekel kurularak, bunun kötüye kullanıldığı alanlar.

Birinci Planın sanayinin özendirilmesi konusunda öngördüğü önlemler ise şunlardır (Kongar, 1976: 127-128):

- Sanayide kuruluş yerlerinin seçilmesinde toplam verimi artırma yanında bölgelerarası dengeli bir kalkınma sağlama amacına göre hareket edilecektir.

- Çeşitli sanayi kredisi miktarları ve imkânları arttırılacaktır,
- Sanayide hızlı amortisman uygulanacaktır,
- Montajdan başlayan sanayinin komple yapıma geçmesi için üretim vergisinin uygulanması değişecek ve yerli oranın arttırılmasını sağlamaya çalışılacaktır,
- İhracatı Geliştirme Merkezi ihracat araştırması yapacak ve sanayi mallarının ihracatı kolaylaştırılacaktır.

Bu tedbirlerin yanında sanayi yapıların nitelikleri denetime tabi tutulacak, belirli nitelik ve standartta olmayan yapıların satışını önleyici tedbirler alınacaktır. Aynı zamanda standardizasyona hız verilecektir. Planın başarısı şu şekilde değerlendirilebilir (Han, 1999: 61):

Planda milli gelirden yıllık ortalama %7'lik bir artış öngörülmüş, bu oran %6,7 olarak gerçekleşmiştir. En yüksek büyüme hızına %10,5 ile 1966 yılında ulaşılmıştır. Planda yatırım harcamalarının GSMH'deki payının sürekli olarak artacağı öngörülmüş ve bu oranın 1967 sonunda %19,4 olacağı tahmin edilmiştir. Plan döneminde söz konusu oran, cari fiyatlara göre artarak gelişmiş; 1964'te %14,1, 1965'te %14,6, 1966'da %16,1 ve 1967'de %16,6 olduğu görülmüştür.

Toplam olarak plan döneminde yatırımlarda gerçekleşme oranı %97,5 civarındadır. Tarım kesiminin yurt içi hasıladaki payı 1961 yılında %40,6, 1963 yılında %40,5 iken 1966'da %36,5 ve 1967'de %37,7 olmuştur. Sanayi kesiminin aynı büyüklükteki payı ise, 1961 yılında %16,1, 1962'de %16,2 iken, 1966'da %17,0 ve 1967'de %18,9 olmuştur. Hizmet kesiminin yurt içi hasıladaki payı ise 1961'de %43,3 iken 1966'da %45,6'ya, 1967'de %46,4'e yükselmiştir.

Plan döneminde tarım kesiminden sanayi ve hizmet kesimine bir istihdam kayması kendini göstermiş, milli hasılda tarımın payı azalmış, buna karşın sanayi ve hizmetlerin payı artmıştır. Ayrıca enflasyon oranı 1970'lere kadar yıllık ortalama %5 civarında seyretmiştir.

2.4.2. İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (1968-1972)

1968-1972 yılları arasında uygulaması gerçekleştirilen II. BYKP'nın birinci plandan farkı birçok kesimi kapsamıdır. Tarım, madencilik, imalat sanayi, inşaat, hizmetler ve kamu kesimi tek tek ele alınırken, plan ulusal ve uluslar arası kesim olmak üzere ikiye ayrılmıştır. Bu planın amacı, Türk ekonomisinde hızlı bir gelişme sağlamak ve bu gelişmeyi sürekli bir hale getirmektir. Ayrıca, bu planın birinci plandan farklı olarak sanayi sektörüne özel bir önem verdiği görülmektedir. II. BYKP'ında sanayi sektörü, ekonomik büyüme için “sürükleyici sektör” konumunda olmuştur (Kongar, 1976: 132).

Bu plan döneminde, bir taraftan “ithalat” yerine “yerli üretim” ikame edilirken, diğer taraftan “ara mallar” üretimi önem kazanmıştır. Ayrıca, vergi iadesi, döviz tahsislerine öncelik tanınması gibi ihracat teşviklerine önem verilmiş, ihracatçı birlikleri kurulmuştur.

Birincisinde olduğu gibi ikinci planın “temel ekonomik hedefi” katkılı ulusal gelirin yılda ortalama %7 büyümesidir. II. BYKP, I.BYKP'ndan daha açık, belki de aşırı sayılabilecek bir biçimde büyüme hızını, temel belirleyici hedef olarak öngörmüştür (Kepenek ve Yentürk, 2003: 148).

Plan, sektörler arasındaki gelişmede ilk öncelik sırasını, imalat sanayine vermiştir. Planın bu alanda dikkate aldığı ilkeler şöyledir (Han, 1999: 62): Yavru sanayiler belirli bir süre için korunacaktır; yeni kurulan sanayi kuruluşlarının en az ekonomik kapasite düzeyinde kurulmaları gözetilirken, önceden kurulanların da bu düzeye gelmeleri ve seri üretim tekniğiyle çalışabilmeleri için büyümeleri, birleşmeleri ve uzmanlaşmaları sağlanacaktır; yüksek olan sanayi ürün maliyetlerinin düşürülmesi amacıyla yatırım malları gümrük vergilerinin ve bazı temel mal ve hizmet fiyatlarının düzenlenmesi gerekmektedir; tarımsal ürünlerin islenerek ihraç edilmesine ve ihracat yapısının sanayi ürünleri yönünde değiştirilmesine öncelik verilecektir.

İkinci planda, birinciden farklı olarak, “şehirleşme desteklenecek ve şehirleşmeden ekonomiyi itici bir güç ve bir gelişme aracı olarak yararlanılacaktır”

görüsüne de yer verilmiştir (Han, 1999: 63). Ayrıca, sermaye birikimi açısından özel girişimciliğin özendirilmesi üzerinde durulmuştur.

II. BYKP'nın başarısı su şekilde değerlendirilebilir; II. BYKP'nda ithal ikamesi politikasının sanayi üretim artışına katkısı, ihracat artışının da etkisiyle %10'a ulaşmıştır. Yapım (imalat) sanayi üretim bileşiminin değişimine karşın, üretimde tüketim mallarının hala en büyük paya sahip olduğu görülebilir; 1962 yılında yapım sanayi üretiminin %63,3'ü tüketim, %27,8'i ara ve %9,9'u yatırım mallarıdır. 1967 yılında tüketim mallarının payı %52,0, ara mallarının %35,4 ve yatırım mallarının payı ise %11,7'dir. İkinci planın son yılı olan 1972'de bu oranlar sırasıyla %46,4, %39,6 ve %14'tür (Han, 1999: 64).

Plan dönemi için hedeflenen yıllık ortalama %7'lik büyüme hızı, %6,9 olarak hemen hemen aynen gerçekleştirilmiştir. 1968 fiyatlarına göre kişi başına düşen milli gelirden %4,4'lük yıllık bir artış hedeflenmiş ve bu da aynen gerçekleştirilmiştir (Kongar, 1976: 129).

GSMH'da sektörlerin payı, plan dönemi sonunda 1968 fiyatlarına göre tarımda % 27,7, sanayide %21,0 ve hizmetlerde %50,5 olmuştur. Tarım ve sanayi için planlanan hedeflere ulaşamamış, ancak hizmetlerde ise aşılmış olduğu gözlenmiştir (Yenal, 2001: 127).

2.4.3. Dönem İçinde Uygulanan İthal İkamesi Politikalarının Değerlendirilmesi

Türkiye ekonomisinde 1960'lı yılların sonuna kadar tarım, hizmetler, sanayi ve diğer sektörlerde önemli başarılar gösterilmiştir. Fakat bu gelişmelerin büyük bir oranı dış borçlardan sağlanmıştır. Böyle bir gelişme stratejisinin ekonomiyi büyük bir darboğaza sürüklemesi kaçınılmaz olmuştur. 1970 yılında söz konusu darboğazı aşabilmek, iç kaynakların etkin kullanımını sağlamak ve yeni kaynaklar yaratmak amacıyla, dönemin hükümeti, bir yandan Finansman Kanunu ile yeni vergi düzenlemelerine giderken, bir yandan da ihracatın sürekli olarak plan ve programlarda gösterilen hedeflerin altında kalması nedeniyle % 66,6 oranında devalüasyon yaparak Türk Lirası'nın değerini düşürmüştür (Eroğlu, 2003: 6).

Devalüasyondan sonra hızlanan ihracat ve ülkeye giren işçi dövizleri nedeniyle döviz rezervleri artmış, fakat daha sonraki yıllarda özellikle petrol fiyatlarındaki yükselme sonucu artan döviz gereksinimleri ve ihracatın gerilemesi nedeniyle bu rezervler kısa sürede erimiş, ithalatı karşılamak için aşırı bir şekilde borçlanmaya gidilmiştir.

İncelediğimiz çerçevede Cumhuriyet'in kuruluşundan ve özellikle 1930'lardan Türkiye uzun bir süre ithal ikameci sanayileşme politikası izlemiştir. 1954 yılı ve sonrasındaki kambiyo bunalımı yıllarında, ithal ikamesi sermaye birikiminin en önemli kaynağı olmuştur.

1960 sonrasında ise, ithal ikamesi, planlar ve diğer yasal ve kurumsal düzenlemelerle yürütülmüştür. Türkiye ekonomisi, ithal ikamesinin planlı aşaması sayılan ve birinci plan dönemini kapsayan 1963-1967 döneminden sonra, 1970'li yıllardan itibaren ithal ikamesinin ikinci aşaması olan ara ve sermaye malları ikamesi aşamasına geçmiştir. Dönem boyunca petrol krizinin yarattığı olumsuz gelişmelere rağmen stratejide herhangi bir değişiklik meydana gelmemiştir (Önis, 1989: 6). Ancak, dönemin sonunda ithal ikamesinin büyümeye olan etkisinin düşük olduğu ortaya çıkmıştır. Ayrıca, ekonominin ithalata olan bağımlılığının oldukça arttığı gözlemlenmiştir (Eroğlu, 2003: 5).

1930'lu yıllarda uygulanan ithal ikameci politikalarda tüm yükü kamu kesimi üstlenmiş, daha çok tüketim malları ikame edilmişti. Daha sonra uygulanan ithal ikamesi politikalarında ise, sanayileşmede özel kesim ön planda tutulmuş, devletin rolü yalnızca destekleyici yönde olmuş, tüketim mallarına yönelik ikameyi, özel kesim gerçekleştirmeye çalışmış, devletin ise ara malları üretmeye yönelik olarak faaliyet göstererek, özel kesime ucuz girdi sağladığı görülmüştür.

Dönem içerisinde, işçi dövizleri, dövize çevrilebilir mevduat ve kolay bulunabilen kısa vadeli dış borçlar, söz konusu yapıyı 1978'e kadar taşımıştır (Eroğlu, 2003: 6). Ancak bu yıllarda, yeni petrol zamları, vadesi gelen dış borçlar ve siyasal istikrarsızlıklar ülkeyi tam bir çıkmazın içine sokmuştur.

Gerçekten 1977-1980 döneminde enerji ve döviz darboğazından dolayı, özellikle sanayi sektöründe yaygın biçimde eksik kapasite kullanımı ile karşılaşmıştır. Bunun sonucu olarak sanayi sektörü üretim değerinde gerilemeler görülmüştür (Şahin, 2002: 186). 1980 öncesi, ithal ikamesine dayalı sanayileşme politikaları, 1980 istikrar tedbirleri ile yerini ihracata teşvik politikalarına bırakmıştır (Uludağ ve Arıcan, 2003: 101).

2.4.3.1. 9-10 Ağustos 1970 İstikrar Kararları

1958 İstikrar kararlarıyla birlikte kısmen kontrol altına alınmış olan iç açıkların 1964 yılından başlayarak tekrar artmaya başladığı gözlemlenmiştir (Yenal, 2002: 102). 1960'lı yılların ortalarından sonra korumacı politikalarla ithal girdilere dayanan bir sanayileşme politikası, Türkiye'yi gittikçe artan bir şekilde döviz darboğazına itmiştir. İmalat sanayi sektörünün, üretiminin alt seviyelerinden itibaren ithal bağımlılığına sahip olması ekonominin gittikçe büyüyen temel bir problemi olmuştur. Bilinçli bir şekilde uygulanan içe dönük sanayileşme korumanın aşırı ve sürekli olması sonucunda yüksek maliyetli sanayi oluşumu yaygınlaşmıştır (Çarıkçı, 1993: 114). Tamamen tüketime yönelik, fiyat ve maliyet açısından uluslararası ekonomiden uzak ve verimsiz bir yapıda olan bu içe dönük, ithal ikamesi süreci 1965'ten sonra hız kazanan olumsuz yönünü de ortaya koymuştur. Ancak tarım ürünleri ağırlıklı bir yapıda olan ihracatla elde edilen gelirler ithalat ihtiyaçlarının çok gerisinde seyretmiştir (Erdost ve Berksoy, 1982: 54).

Bu göstergelerle birlikte, planlı dönemin basından 1970 yılına kadar az çok fiyat istikrarı sağlanmışken, 1970'lerden sonra fiyatlar genel seviyesi banknot tedavülüne ve arzına bir dereceye kadar paralellik göstererek yükselme sürecine girmiştir. Açıklanan bütün bu gelişmelerin sonucunda, büyüme hızında ve kapasite kullanım oranında düşme biçiminde kendini gösteren ekonomik darboğazla tekrar karşılaşmıştır (Alpago, 2002: 104).

1970'li yıllar dünya için olduğu kadar Türkiye için de büyük dönüşümleri hazırlayan politik, toplumsal, ekonomik ve teknolojik değişmelerin ortaya çıktığı yıllar olmuştur (Kazgan, 1997: 72-87).

1970 İstikrar Programının temel amacı, dış açığın önlenmesidir. Çünkü döviz rezervinin tükenmesi ve artan dış borçlar bu istikrar politikasının uygulanmasını zorunlu kılmıştır. Aynı zamanda, iç dengenin sağlanması için iç fiyatlarda ayarlamalara gidilmiş, faiz ve iskonto oranları yükseltilmiştir (Şahin, 2002: 171).

Alınan bu önlemlerle enflasyonun da kontrol altına alınması amaçlandığı gözlemlenmiştir. Alınan önlemleri aşağıdaki gibi özetlemek mümkündür (Sıklar, 1999: 282):

- TL % 67 oranında devalüe edilerek 1 dolar = 9 TL'den, 1 dolar = 15 TL'ye düşürülmüştür,
- İhracatta liberasyona gidilmesi kararı alınmıştır,
- Mevduat ve kredi faiz oranları arttırılmıştır,
- Merkez Bankası kredilerinde belli limitlere uyulacağı taahhüt edilmiştir,
- Yeni vergilerin (işletme vergisi, taşıt alım vergisi, emlak vergisi, spor toto vergisi gibi) uygulamaya konması kararlaştırılmıştır,
- KİT ürünlerine yüksek oranlı zamlar yapılmıştır.

Alınan bu kararların sonucunda IMF'den sağlanan, 950 milyon dolarlık kredi kullanımı ile döviz konusunda yaşanan tikanıklık giderilmeye çalışılmıştır. 1970 İstikrar Programı daralma sürecini en kısa süreli tutan istikrar programı olmuştur. Bu programın en önemli unsuru olan devalüasyon gerek zamanlaması gerekse sonuçları açısından Türkiye'de başarılı bir devalüasyon örneği olarak karşımıza çıkmaktadır (Alpago, 2002: 105). Devalüasyon sonrası ihracat ve işçi dövizlerinde hızlı bir artış sağlanmıştır. Ancak bu dönemde döviz harcamalarının kısılmadığı ve ithalatında hızla arttığını söylemek olasıdır. Gerek işçi dövizlerindeki artış, gerekse Devlet Personel Kanunu'nun mali hükümlerinin devreye girmesi yurt içi talepte bir artışı gündeme getirmiş, bu da fiyatlar üzerinde artma yönünde bir baskı oluşturmuştur (Sıklar, 1999: 283). Dış ticaret açığının büyümesine rağmen, üst üste dış ödemeler dengesi fazlalığı elde edilerek, 1973 yılında 3 milyar dolarlık döviz rezervine ulaşılmıştır.

1970 İstikrar Programı daralma sürecini kısaltmakla beraber, iç pazara dönük yatırım ve talep artışını da uyarmıştır. Sınırlı ölçüde yatırıma dönüştürülebilen işçi dövizleri tüketimin en büyük kaynağı olmuştur (Demir, 1991: 18).

2.4.4. Üçüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı (1973–1977)

II. BYKP' nın uygulanması sırasında beliren toplumsal ve siyasi bunalım, 12 Mart 1971'de yeni bir askeri müdahaleye neden olmuştur. Bu ortamda hazırlanan III. BYKP, birçok yönü ile ilk iki plandan farklılık göstermektedir (Kepek ve Yentürk, 2003: 150).

Belirtildiği gibi 1963 yılında planlı döneme girerken, Türkiye'nin sosyoekonomik birikiminin harekete geçirilmesi amacıyla, 15 yıllık bir uzun dönemli planın hazırlanması gerekmiştir. 1963-1977 dönemini kapsayan bu perspektifte, GSMH'da yılda ortalama %7 artışın, tarım ve sanayi sektörleri arasında dengeli bir gelişmeyle sağlanması, istihdam sorununun çözümlenmesi, dış ödemelerde yüksek bir düzeye ulaşılması, ihracatın çeşitlenmesi ve yapının değiştirilmesi gibi gelişmeler hedeflenmiştir (Han, 1999: 65).

Birinci ve İkinci Planlar 1963-1977 perspektifinin ışığında hazırlanmış olup; Birinci Plan "en geniş anlamda temel yapı" yatırımlarına, istihdam sorununa ve yeniden düzenleme konularına ağırlık verirken, İkinci Plan, özellikle sanayi sektörünün ekonomide sürükleyici sektör niteliği kazanması ve kentleşmeden itici bir güç olarak yararlanılması ilkelerini uygulama yoluna gitmiştir (Han, 1999: 65).

Üçüncü Plan dönemi, önceden 1963-1977 perspektif planının son dilimi olarak düşünülmüş, ancak yeni bir perspektif planının ilk dilimi olarak hazırlanmasına ve buna uygun hedef ve stratejilerle donatılmasına sebep olmuştur. Bunun nedenleri ise, giderek hızlanan teknolojik gelişme nedeniyle dış dünyada meydana gelen hızlı değişim karşısında Türk ulusunun yarınını görme ve ona egemen olma isteği, kalkınma potansiyelinin daha belirgin bir duruma gelmesi, Birinci ve İkinci Plan uygulamasından sonra planlama deneyimi birikiminin daha iyi tahmin ve plan yapma konusunda sağladığı gelişmeler ve özellikle Ankara Anlaşması'nın gereği olarak

Avrupa Ekonomik Topluluğu'na katılma kararının (katma protokol) ortaya çıkardığı yeni durum şeklinde sıralamak mümkündür (Han, 1999: 66).

AET içinde “rekabete hazırlanma” gereğinin yatırımların büyük ölçekli girişimlere yapılmasını zorunlu kıldığı ve bu nedenle yeni düzenlemeye gidildiği vurgulanmaktadır. Bir başka deyişle gerçek neden yalnız ulusal gelirin büyümesinin, “Türkiye'nin gelişmiş ülkelerle arasındaki ekonomik, sosyal ve kültürel gelişmişlik farklarını kapatmasına yeterli olmayacağı” görüşüdür. Üçüncü Planda, AET ilişkilerinden doğacak sorunların, yeni bir uzun dönemli gelişme stratejisiyle çözümü, belirli niteliksel amaçlara “belli bir sürede” ulaşılmasına bağlanmaktadır (Kepenek ve Yentürk, 2003: 150-151).

Yeni Perspektif Planında öngörülen uzun dönemli kalkınma amaçları ise öncelikle yasama düzeyinin yükseltilmesi, sanayileşme, dış kaynaklara bağlılığın azaltılması, istihdam sorununun çözümlenmesi, gelir dağılımının iyileştirilmesi, şeklinde belirtilebilir (Şahin, 2000: 156).

Planda yalnızca milli gelirin büyümesinin ülkenin gelişmiş ülkelerle arasındaki ekonomik, sosyal ve kültürel gelişmişlik farklarını kapatmada yeterli olmayacağı vurgulanmıştır. Üçüncü Planda sosyal yapının sanayileşmiş bir toplum yapısına dönüşmesini öngörmektedir. Sanayi üretim yapısını değiştirerek hızlı büyümenin sağlanmasında kamu sektörünün öncü bir rol oynayacağını kabul etmektedir. Özel kesim ise daha çok özendirme politikalarıyla uzun dönemli amaçlara yönlendirilecektir (Han, 1999: 65).

Üçüncü Planda belirlenen hedefleri özetlersek (Şahin, 2002: 158):

- Yasama düzeyinin yükselmesiyle doğacak sanayi ürün taleplerinin karşılanması,
- Dış ticaretle ilgili sorunları çözümlenecek ölçüde ihracat ve ithal ikamesi yapılabilmesi,
- İstihdam olanaklarının kararlı ve sürekli olarak artırılması,
- Tarımda modernleşirmenin hızlandırılması,

- Toplumun bütün kesimlerinin verimliliğinin arttırılması,
- Kısaca kalkınma, ancak sanayileşme ile gerçekleştirilebilir.

Üçüncü Plan, Türkiye'nin AET'na katılma yönündeki tercihini Türkiye'yi sanayileşme zorunluluğuna iten bir neden olarak görmektedir. Bu durumun Türkiye'yi AET içinde ekonomik, sosyal ve kültürel varlığını geliştirerek sürdürebilmesi için, ulusal sanayiye sağlam bir temele oturtmasını ve modern teknolojileri kullanan ve geliştiren bir asamaya gelmesini gerekli kılmış olduğu görülmüştür (<http://www.dpt.gov.tr/Planlama>).

Ancak bir saptama yapılacak olursa, gerek Üçüncü Plan gerekse 15 yıllık planlar dönemi, Türkiye'nin daha sonraki yıllarda ortaya koyacağı açılımı da sağlayan bir stratejik birikimin göstergesi olmuştur. Bu plan özü itibariyle ağır sanayilere öncelik veren bir politika benimsemiştir.

Belirli aşamalarda, hızlı ve güçlü aşamalar yapılmasını öngörmekte olup, özellikle sanayileşme konusuna öncelik verilmiştir. Tüketim, ara malı ve yatırım malları sanayilerinin ağırlıkları arasında ciddi bir ayırım yapmış ve bugün tüketime dönük (hafif) sanayi, 1977'de daha çok ara ve yatırım malına (ağır sanayi) dönük bir yapıya dönüştürülmesi hedef almıştır (Uludağ ve Arıcan, 2003: 37). Ayrıca, dönem sonundaki gerçekleştirmeleri Tablo 2'de görebiliriz:

Tablo 2. İmalat Sanayinin Birleşimleri (1973-1977):

Üretim	1972	1977
Tüketim Malları	47	31
Ara Malları	39	50
Yatırım Malları	14	19
İmalat Sanayi	100	100

Kaynak: Yeni Strateji ve Kalkınma Planı, III. BYKP (1973-1977)

Tablodan görüldüğü gibi, dönem sonunda tüketim malları sektörünün imalat sanayi içinde payı azalırken, ara ve yatırım malları sektörlerinin payları artmıştır. Üçüncü Planın başarısını özetlersek; Hızlı bir sanayileşme ile dışa bağılılığı azaltan bir sınai yapının oluşturulması için bu plan döneminde yapım sanayi içinde ara ve yatırım malları sanayilerinin payının artırılmasına önem verilmiştir.

Üçüncü plan yıllık ortalama % 7,9'luk bir ekonomik büyümeyi hedeflemiş, ancak bu oran %6,5 düzeyinde gerçekleşmiştir. (Han, 1999: 68). Ayrıca, üçüncü plan döneminde tarım sektörünün katma değerinin % 3,4 olarak öngörülen büyüme hızı, %3,3 olarak gerçekleşmiştir. Sanayi sektörü katma değerinin büyüme hızı yıllık ortalama %11,4 öngörülmuş, gerçekleşme ise % 9,9 olmuştur. Hizmetler sektörü katma değerinin öngörülen ve gerçekleşen yıllık artış oranları ise sırasıyla %7,7 ve % 7,8'dir. Bu arada ağır döviz bunalımı 1977'de tekrar kendini hissettirmiş ve devalüasyon oranı % 50'ye yaklaşmıştır. Sanayi sektörünün büyüme oranı da tekrar hızla düşmeye başlamıştır. (Şahin, 2000: 158).

2.5. PLANLI KALKINMA DÖNEMİNİN DÖNEMSEL ÖZELLİKLERİ

2.5.1. Planlı Dönemin Belirgin Koşulları

Uzun süreli Amerikan yardımları ile 1960'dan sonra tekrar yardım sağladığımız Dünya Bankası'nın verdiği bir miktar faizsiz uzun süreli kredi ve devalüasyondan sonra artan ihracat gelirlerimiz, ithalatımızda görece rahatlamamanın birkaç yıl sürmesini sağladığı gözlenmiştir. Buna rağmen 1964 yılında yine karşılaştığımız borç ödeme sıkıntısı bu sefer Türkiye Konsorsiyumunda taksitlerin bir kez daha ertelenmesi yoluyla sağlanmıştır. 1970'lerde yaşanan petrol krizi ve ambargolara rağmen büyüme ve kalkınma; nispi olarak sanayileşme perspektifinde yürütülmüşlerdir.

Türkiye'de 1930'larda belirginleşen ve 1960'larda da sürdürülen "devletçi, ithal ikamesine dayalı ve korumacı" planlar eşliğinde sanayileşme ve kalkınmanın hedeflerinin özellikle 60'ların sonlarından, 70'li yılların sonuna kadar varan dönemin üç önemli özelliğini vurgulamak gerekir (Yenal, 2003: 93). Bunlardan birincisi, bu yılların istikrarsız koalisyon hükümetleri dönemi olmasıdır. Birbiri arkasına iktidara gelip giden partilerin ardından altı yıl içinde siyasi hava bir türlü istikrar bulamamıştır. 1974 yılındaki Kıbrıs çıkarması ve buna tepki olan başta Amerikan ambargosu siyasi ve ekonomik durumu daha da kötüleştirmiştir.

İkinci özellik ise, ülkeye girmeye başlayan ve yüksek miktarlara varan işçi dövizleridir. I.BYKP'ı hazırlanırken hesaplara katılması düşünülemeyen bir gelişme

ortaya çıkmış, büyük sayılarda Türk işçisi Avrupa ülkelerinde çalışmaya gitmiş ve tasarruflarını Türkiye'ye göndermeye başlamışlardı. 1963'de sifıra yakın olan işçi döviz transferleri, 1970'de 273 milyon dolara, 1972'de ise 740 milyon dolara, yani neredeyse ülkenin toplam mal ihracat gelirine eşit düzeyde gerçekleşmiştir. Türkiye'nin yıllarca açık veren ödemeler dengesi bilançosu, ilk kez fazla vermeye başlamıştır. Bu gelişmelerin ardından hükümet, büyük oranda yatırım yapma yoluna gitmiştir. 1973 yılından önceki sekiz yılda GSMH'nin % 18'i dolayında olan toplam yatırım harcamalarını, dört yıl içinde % 25'e çıkarmıştır (Yenal, 2003: 94).

1970'li yılların üçüncü özelliği, enerji krizinin bütün dünyayı sarsmasıdır. Bu dönemdeki koalisyon hükümetleri sorumsuzca harcama programlarını yürütürken, dünya piyasaları OPEC ülkelerinin yarattığı enerji krizi ile sarsılmış ve Türkiye'de hemen bütün petrol ihtiyacını ithal yoluyla karşılayan bir ekonomiye sahip olduğu için enerji darbesinden en çok zarar gören ülkelerden birisi olmuştur. Türk ekonomisi yalnız yüksek petrol faturası ile değil, aynı zamanda Avrupa'daki krizden olumsuz etkilenen işçilerin döviz transferlerinin düşmesi nedeniyle de zarar görmüştür.

Bütün dünya petrol tasarruf etmeye çalışırken, Türkiye'nin petrole sübvansiyon vererek tüketimi patlatması ise yaşanan bir diğer gelişmedir. İçerde petrole dayalı enerji üretimi ve yabancı sermayeye dayalı otomobil üretimine geçiş, petrol tüketimini 10,8 milyon tondan 17,7 milyon tona yükseltirken; petrolün enerji tüketimindeki payı % 50 civarında olmuştur (Yenal, 2002: 107).

Ekonominin büyümesine hız kazandırma amacıyla, % 20'nin üstüne çıkan enflasyon hızına rağmen, nominal faiz seviyesi bunun çok altında tutulmuştur. Bankalarda yıllık mevduat faizi % 9, devlet tahvillerinin faizi % 11'di, yani reel faiz hadleri düşük seviyede bulunuyordu. Bu, sık sık küçük oranlı olarak yapılan devalüasyonlara rağmen aşırı değerlenen TL/dolar kurunu tamamlıyor ve makine ithalini görece olarak ucuzlatarak, yatırımlara hız kazandırmıştır. Aynı dönemde ekonomi de hızla büyümüş (yılda ortalama % 7'ye yakın), sanayi kapasitesi genişlemiş, tarımda teknoloji değişmiş ve üretim artışı hızlanarak Türkiye beslenmede "kendine yeter" bir duruma gelmişti. Bu arada Türkiye ekonomisinde görülmedik boyutta bir savurganlığın yaşandığı ve 1970'lerin basında artış gösteren

turizm bilançosunun bile azalma eğilimine geçtiği görülmüştür (Kazgan, 1988: 278-296) (Tablo 3).

Tablo 3. 1950-1976 Arası Ekonomik Göstergeler

Dönem	Yıllık ortalama artış hızı (%)					GSMH'da pay (%)			%	
	Nüfus	(Sabit fiyatlarla)			Genel fiyat düzeyi	Yatırım	İç Tasarruf	Kaynak Dengesi	İhracat / İthalat	Dış borç servisi / İhracat
		GSMH	Tarım	Sanayi						
1950-1953	2,78	11,30	12,20	10,50	4,00	11,30	8,80	-2,50	61,90	9,60
1954-1958	2,85	4,10	3,00	9,30	13,30	13,90	12,20	-1,70	86,80	31,00
1959-1961	-	3,10	-1,50	5,20	8,60	15,40	12,40	-3,00	70,50	28,50
1963-1967	2,46	6,70	3,70	10,60	5,20	16,20	16,30	0,10	68,10	37,90
1968-1972	2,52	6,60	3,60	9,90	10,20	19,30	18,20	-1,10	62,20	27,70
1973-1976	2,50	7,00	3,30	10,00	19,00	21,50	17,00	-4,50	37,00	23,60

Kaynak: DIE ve DPT

Üç yıl süreyle, kısa vadeli borçlanmaya dayalı büyüyen ekonomi, 1977'ye gelindiğinde ulaştığı doruk noktasından aşağı kaymaya başlamıştır. GSMH'da ihracatın iki katını aşan ithalat oranı ve 4 milyar dolara ulaşan dış ticaret açığı, 560 milyon dolara inen brüt döviz rezervleri, ithalatın yarısına düşen ithalat transferi bunun göstergeleri olmuştur. Türkiye'nin yüksek faizli banker kredileriyle ithalatı karşılaması yeni dövize çevrilebilir mevduat girişlerinin çıkışları pek az bir marjla aşması (150 milyon dolar kadar), beklenen proje kredilerinin (850 milyon dolar) ancak 500 milyon dolarlık kısmının gelmesi, ülkenin içinde bulunduğu çıkmazın göstergesiydi. Türkiye vadesi gelen dövize çevrilebilir mevduat borçlarını ve bunlara ilişkin faizleri ödeyemez hale geldi ve 1875'te Osmanlı'yı moratoryuma sürükleyen nedenlere benzer nedenlerle yüzyıl sonra yine Batı karşısında benzer bir durumla karşı karşıya kalındı (Kazgan, 1999: 130). Bu yıllardaki yeni petrol zamları, vadesi gelen dış borçlar ve siyasal istikrarsızlıklar ülkeyi tam bir batağa sürüklemiştir. Ancak bu kez, DPT gibi bir yapı ve kalkınma planlarına dayanan iktisat politikalarına sahip bir Türkiye, dönemin karakteristik bir farklılığı olarak karşımıza çıkmaktadır.

2.5.2. Planlı Dönemde Sanayileşme Politikaları

Türkiye’de Planlı Dönemde ilke olarak “karşılaştırmalı üstünlük teorisi”ne dayalı bir sanayileşme politikası izlenmiştir (Uludağ ve Arıcan, 2003: 70). Bu ilke doğrultusunda I. Kalkınma Planında kalkınmanın sanayileşme ile sağlanacağı benimsenmiş ve bu amacın elde edilebilmesi için sermaye malları üreten ve ihraç olanağı fazla olan sanayilere yatırım önceliği verilmek istenmiştir. Yani Türkiye’de ithal ikameci ve ihracata yönelik sanayileşme stratejilerinin birlikte sürdürülmesi hedeflenmiştir (Uludağ ve Arıcan 2003: 71-77).

II. Plan döneminde ise hızlı kalkınma için sanayileşmenin zorunluluğu kabul edilerek imalat sanayine ağırlık verilmiştir. Bu dönemde ara malları sanayindeki yatırımlara öncelik verilerek ithal ikameci sanayileşmenin ikinci aşamasına geçilmesine çalışılmıştır.

Üçüncü kalkınma planında ise ağır sanayiye önem verilerek, tüketim malları sanayine verilen dönemin ara ve daha çok yatırım malları sanayilerine kaydırılması düşünülmüştür. Öyle ki 1977 yılına kadar tüketim malları sanayinin üretimdeki payının %31’e kadar düşmesi, buna karşılık ara malları sanayi payının % 50’ye çıkması amaçlanmıştır (Eren, 2001: 48-49).

Türkiye’de 1973 yılından sonra, gerek petrol soku ile artan petrol fiyatlarının ve gerekse bu duruma bağlı olarak artan sanayi ürün fiyatlarının getirdiği maliyet artışları iç piyasaya yansıtılmamıştır. Üstelik ülkedeki % 20 - 40 dolayında yaşanan yıllık enflasyona rağmen, sabit kur sistemine devam edilerek TL’nin devalüe edilmemesi nedeniyle ithal edilen girdilerin göreceli olarak ucuzlamasına neden olmuştur. Bu dönemde ara ve yatırım malları sanayilerinin teşvik edilmesi amacıyla makine teçhizat ithalinden alınan vergilerin azaltılmasına ve kotaların kaldırılmasına bağlı olarak, sermaye malları ithali büyük ölçüde önem kazanmıştır. Ayrıca 1961 Anayasasının getirdiği toplu iş sözleşmesi ve sendikacılık ile ilgili yasaların sağladığı ortamda işçi ücretleri 1978 yılına kadar enflasyonun üzerinde artış sağlamıştır (Boratav, 2004: 120).

Sonuç olarak 1970’li yıllarda Türkiye’de kıt olan sermaye malları ithali göreceli olarak ucuzlarken, fazla olan emek faktörünün fiyatı reel anlamda bile artış sağlamıştır. Bu gelişmeye bağlı olarak özel kesim yatırımları ve yatırım için kredi talepleri büyük artış göstermiştir. Artan enflasyona rağmen devalüasyona gidilmemesine bağlı olarak ihracatta görülen tikanıklık nedeniyle dışa bağımlılık giderek artmıştır.

2.6. DÖNEMİN ÖNEMLİ GELİŞMELERİ

Dönemin en karakteristik özelliklerini, yüksek oranlı iktisadi büyüme, istikrarlı bir ekonomi ve sürekli genişleyen kamu kesiminin oluşturduğu söylenebilir. Bu olumlu atmosfer içinde hiçbir hükümet kamu kesiminin büyümesini sınırlamayı düşünmemiş, bu yönde kamu sektörünün büyümesine müdahale etmemiştir (Şahin, 2002: 169).

1970’li yılların ortalarına kadar devam eden bu süreçte, özellikle gelişmekte olan ülkelerde, KİT’ler kalkınma politikalarının uygulanmasında önemli bir araç olarak kullanılmış, bu ülkelere gelişmiş ülkelere teknoloji transferleri ve sermaye hareketleri ağırlıklı olarak KİT’ler üzerinden sağlanmıştır. Ülke ekonomisi özellikle 1977 yılında, geçmiş yıllardaki uygulanan geçici çözümlerle giderilmeye çalışılan sorunların çözülmesi imkânsız hale gelmesi ve ekonominin dış ödeme olanaklarının tükenmesi ile büyük bir tehlike ile yaşamaya başlamıştır. Türkiye daha önce 1958 krizinde olduğu gibi, çözüm için 1978 krizinde yine dış kredi bulmak ve yeni devalüasyon ile zam politikalarını uygulamak yolunu seçmiştir.

1975-1977 yılları arasındaki uygulamaları ise şöyle özetlenebilir; (Uludağ ve Arıcan, 2003: 39) Petrol fiyatlarındaki artışların diğer fiyatlara da yansımaları, KİT ürün fiyatlarının yükseltilmesi, üretim ve ithalatın gerilemesi, kamu ve özel harcamaların artması, KİT’lerin finansmanında Merkez Bankası kredilerinden çok karşılıkların kullanılması, desteklenen hammadde ve tarım fiyatlarının dünya fiyatlarının üstünde gerçekleşmesi ortaya çıkmıştır.

İlk üç plan uygulaması sonunda görülen ekonomik bunalımın nedenleri, üretim yapısı basta olmak üzere, ekonominin iç ve dış gelişmeleri ile açıklanabilir.

Ayrıca, o yıllarda iç etmenlerin yanında dış etmenlerin de büyük rolü olmuştur. Bunlar (Kepenek, 1990: 184):

- OPEC'in ham petrol fiyatlarını 1974 basında beş kat arttırması,
- Kıbrıs çıkartması ve maliyetleri,
- Türkiye'nin yoğun ekonomik ilişki içinde bulunduğu ülkelerde yaşanan işsizlik ve enflasyonun oluşturduğu ağır ekonomik bunalımın yarattığı etkiler olarak ele alınmıştır.

Sanayi üretiminin yapısı, bu tür ürünlerin ihracatına olanak vermemekte, buna karşın konjonktür sanayi üretimi için giderek artan oranda ithalata başvurmak gerekmektedir. Bu durum, fiyatlardaki artısın giderek büyümesine ve 1978 yılı sonunda fiyat artış oranının % 52,4'e çıkmasına yol açmıştır (Kepenek ve Yentürk, 2003: 153). Bu durum, yeni oluşturulacak planın temel amacının bir yandan ekonomik bunalımdan çıkışı sağlayacak, öte yandan da ekonomik büyümeyi gerçekleştirecek bir içerikte olmasını gerektirmiştir.

Bu doğrultuda hazırlanan Dördüncü Plan'da tarımın büyüme hızı nispeten yüksek tutulurken, sanayi büyüme hızı nispeten düşük öngörülmüştür. Bunun nedeni olarak, o yıllarda tarım sektörünün hızlı bir dönüşüm göstermesi ve ekonomik bunalımın daha çok sanayi kesimini etkilemesi sıralanabilir. Bu arada sanayide yapısal değişim ve dönüşümün gerçekleştirilmesi amaçlanmakta, üretim yapısının değiştirilmesi güncelliğini sürdürürken, bu dönemde yaşanan sorunların yansıması olarak madencilik ve enerji alt sektörlerine ağırlık vermektedir (Han, 1999: 68).

Dördüncü Planın önemli amaçlarından biri de, ekonomik büyümenin daha eşitlikçi bir gelir bölüşümü ile birlikte sağlanmasıdır. Bunun için kırsal kesime yönelik politikalar geliştirilmeye çalışmakta, yaygın, halk girişimciliği için önlemler planlanmakta, sanayi mülkiyetin yaygınlaştırılmasına yönelik politikalar benimsenmektedir. Dördüncü plan, dış ticaret ve bankacılık sektörlerinde oluşan sermaye birikiminin sanayiye aktarılması amacıyla para ve kredi politikalarını yeniden düzenlemektedir.

Görüldüğü gibi plan, daha öncekilerde görülmeyen çok geniş bir alanda, çok yönlü amaçlar sağlama niteliğine sahip olmuş, ancak sorunların belirtilmesinde gösterilen başarı, çözüm önerilerinin, başka bir deyişle uygun ekonomi politikalarının geliştirilmesinde pek gösterilememiştir (Kepenek, 1990: 16).

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

PLANLI KALKINMA YILLARININ DEĞERLENDİRİLMESİ

Türkiye, 27 Mayıs 1960'dan sonra siyasal-toplumsal düzeyde olduğu gibi, ekonomik politikalar açısından da yeni bir döneme girmiştir. Hazırlanan uzun ve kısa dönemli kalkınma planları çerçevesinde ekonomi, içe dönük bir sanayileşme sürecine girerken, girdilerde dışa bağımlılıktan dolayı, 1970'lerin ortalarından itibaren ekonomik bunalıma girilmiş, özellikle 1978'den itibaren derinleştiği görülmüştür.

Dönem itibariyle baktığımızda, sanayileşmenin sağlanması amacıyla ithal ikameci bir politikanın varlığı ele aldığımız konular içinde belirginleşmektedir. Aslında ithal ikamesine dönük sanayileşme stratejisinin dayandığı “dört unsurun” üzerinde durmak gerekmektedir.

Bunlardan ilki, “ithal ikamesi” olgusudur. İkinci ögeyi “sanayileşme hedefi” oluşturmaktadır. Üçüncü unsur ise, “korumacı politikalar ile devlet müdahalesinin varlığı” olarak karşımıza çıkmaktadır. Dördüncü unsur da, ithalatı ikame edebilme sürecinde “döviz mevcudiyetidir”. Bu durumda sanayileşmenin gerçekleştirilebilmesi stratejisinde döviz gelir için “ihracata yönelmek” bir zorunluluk olmaktadır (Balkanlı, 2002: 331).

Özellikle 1970'lerin hemen başında dış konjonktürün olumlu etkisiyle beraber ihracat artışı yüksek düzeyde olmuş, ancak ithalat artışı da devam etmiştir. Dış konjonktürün olumsuz bir seyir izlemeye başladığı 1973 yılından sonra petrol krizi ile Türkiye'nin kendi konjonktüründen gelen kısıtlarla beraber ithalat eğilimi artmaya devam etmiş, rekabet kabiliyetinin zayıf olduğu bir ortamda ise ihracat artırılmamıştır (Balkanlı, 2002: 335).

Türkiye'nin 1958 krizinin ardından özellikle 1963 yılından itibaren başlayarak öncelikle 1977 yılına kadar devam etmesi öngörülen planlı kalkınma sürecinde ithal ikamesine dönük sanayinin gerçekleştirilmesi yolu benimsenmiştir (Balkanlı; 2002: 337). Bu ise kalkınma stratejisinde önemli bir aşama olarak karşımıza çıkmaktadır. Uygulamaya çalışılan kalkınma stratejisinde temel amaç

ithalatı ikame edecek biçimde sanayileşebilmek ve ihracata yönelerek döviz birikimi sağlayabilmek olmuş, ancak ihracatın artmadığı, ithalatın sürdüğü ve içsel ve dışsal krizler ortamında döviz darboğazı, özellikle ithal hammadde bağımlılığı ile dış borçlanma artışı, 1978’de Türkiye’nin bir kriz ortamına sürüklenmesine yol açmıştır.

3.1. BÜYÜME HIZI

1962’den itibaren planlı kalkınma dönemine girilmiş ve ekonomik büyüme yeniden başlamıştır. 1962-1970 dönemi yıllık ortalama GSMH büyüme hızı %6,3; %2,6 nüfus artış hızı ile kişi başına GSMH büyüme hızı %3,7 olmuştur. Yıllık fiyat artış ortalaması %6,6 olup çok az bir enflasyona işaret etmektedir.

Bu dönemde uygulanan ekonomi politikaları, siyasi iktidar gibi kıstaslara göre iki alt döneme ayrılabilir. 1962-1965 alt döneminde GSMH büyüme hızı %5,7, kişi başına GSMH büyüme hızı %3,7; fiyat artış ortalaması %5,8 olmuştur. 1966-1970 döneminde ise GSMH büyüme hızı %6,8; kişi başına GSMH büyüme hızı %4,2; fiyat artış ortalaması %7,2’dir (Hiç, 1994: 24).

1971 Askeri Muhtırasını izleyen yetmişli yıllar çok farklı ekonomik rejimler uygulandığı, dış konjonktürde önemli olayların meydana geldiği ve nihayet ekonominin dönem sonlarında ciddi bir ödemeler dengesi ve enflasyon krizi ile karşılaştığı bir safhadır.

Reform hükümetlerinin yürüttüğü 1971-1973 yıllarında bir taraftan Ağustos 1970 devalüasyonunun diğer taraftan işçi dövizlerinin ekonomi üzerindeki müspet etkileri sonucuyla önemli bir büyüme hızı sağlanabilmiştir. Petrol krizinin baş gösterdiği 1973 için büyüme nispeten düşüktür.

Petrol krizinin ağırlığını hissettirdiği 1974’de enflasyon %28’lere varmıştır. Fakat birikmiş döviz rezervleri, işçi döviz geliri gibi imkânlarla, petrol ve ithal malları fiyatlarının yükselmesine rağmen yüksek bir üretim ve büyüme hızı sağlanmıştır (%7,4).

Bunu izleyen 1975-1976 yıllarında ise GSMH büyüme hızı daha da yükselmiştir: %8; fiyat artışı ise %16,5’da tutulmuştur. Bu büyüme ve yatırım artışı

için gerekli dövizin birikmiş döviz rezervleri ve işçi döviz gelirleri yanında özellikle kısa vadeli dış borçlanma ile finansmanı uzun vade için önemli bir mahzur teşkil etmiştir.

1977-1980 yılları arası, ekonominin giderek enflasyon ve ödemeler dengesi krizi içine girdiği bir dönemdir. Bu menfi gidişte petrol fiyatları artışlarının gecikmeli etkileri yanında uygulanan yanlış ekonomi politikalarının aşırı ölçüde devletçiliğe dayanan, özel yatırımların teşvikini ihmal eden ekonomi rejiminin de önemli payı vardır. Sonuçta bir taraftan enflasyon giderek artarken diğer taraftan büyüme hızı giderek düşmüş ve menfi olmuştur (Hiç, 1994: 25).

3.2. GAYRİSAFİ MİLLİ HASILA

Türk ekonomisi, son yıllarda oldukça hızlı bir gelişme göstermiştir. Bunda, yatırımlarda görülen büyük artışların önemli rolü olmuştur. 1962 -1966 döneminde GSMH yılda ortalama yüzde 6,5 artarak 1962 yılında 61,9 milyardan 1966 yılında 79,5 milyar liraya yükselmiştir. Böylece dört yılda yüzde 28,5 milyar bir artış elde edilmiştir. Bu dönemde GSMH'daki gelişmeler plan hedefleri ile karşılaştırmalı olarak Tablo 4'de gösterilmiştir.

Tablo 4. Birinci BYKP Döneminde GSMH (Milyar TL)

	Plan	Yıllık Artış	1965 Fiyatları	Yıllık Artış	Endeks
	Hedefleri	(%)	ile Gerç.	(%)	1962=100
1962	62,497	-	61,882	-	100,0
1963	66,871	7,0	66,648	7,7	107,7
1964	77,553	7,0	69,910	4,9	113,0
1965	77,962	7,0	73,127	4,6	118,2
1966	81,921	7,0	79,536	8,8	128,5

Kaynak: İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planı, s.7.

1962 - 1966 döneminde elde edilen ortalama yüzde 6,5 gelişme hızı Tablo 4'den de görüleceği gibi, bir yandan plan hedefinin altında kalmış, diğer yandan da yüzde 4,6 ile yüzde 8,8 arasında değişen bir dalgalanma göstermiştir.

Aşağıda yıllara göre verilen açıklamalardan da anlaşılacağı gibi, planın GSMH için öngördüğü yüzde 7 büyüme hızının altında kalınmasında tarımla birlikte diğer sektörlerde ve özellikle sanayi sektöründe 1962 - 1966 döneminde üretim

hedeflerine ulaşılamaması rol oynamıştır. Bunun temel nedeni 1963 yılından bu yana yatırımlarda sağlanan hızlı artışlara rağmen meydana gelen gecikmelerdir. Bu gecikmeler üretimi olumsuz yönde etkilemiştir. Bununla beraber I. BYKP'nın son yıllarında bu gecikmenin telafi edilmesi II. BYKP dönemi başlangıcında ekonominin üretim gücünü önemli ölçüde artırmıştır.

Genel gelişme hızındaki istikrarsızlığın başlıca nedeni tarımsal üretimdeki dalgalanmalardır. Çünkü Tablo 5'de görüldüğü gibi tarım dışı sektörlerde gelişme devamlı ve hızlı olduğu halde, GSMH içinde en büyük paya sahip olan tarım sektöründe gelişme, yıldan yıla büyük farklılıklar göstermiştir.

GSMH'da yukarıda kısaca özetlenen gelişmeler yıllara göre aşağıdaki gibi olmuştur.

1963 yılında GSMH için Planda öngörülen hedef aşılmış bulunmaktadır. Bunun temel nedeni, tarım sektöründe hava şartlarının elverişliliği dolayısıyla yüzde 4,2 olarak planlanan artış hızının yüzde 7.6 olarak gerçekleşmesidir. Tarım sektöründeki bu gelişmeye rağmen diğer sektörlerden, özellikle sanayi sektörü, plan hedefinin oldukça altında bir artış göstermiştir. Sanayi sektöründe bu geri kalışın yukarıda belirtilen genel nedenleri yanında, özellikle ekonomide beliren enflasyonist baskıları ortadan kaldırmak amacıyla alınan ekonomik faaliyeti daraltıcı tedbirler sonucunda genel talep seviyesinin düşmesinin de rolü büyük olmuştur. Bu durum belirli malların satışlarının azalmasına ve dolayısıyla üretim kapasitesinin tam olarak kullanılmamasına yol açmıştır.

Tablo 4'den de görüleceği gibi, GSMH'nın büyüme hızı 1964 ve 1965 yıllarında plan hedefinin önemli ölçüde altında olmak üzere sırası ile yüzde 4.9 ve yüzde 4.6 olarak gerçekleşmiştir. Bu düşüşlerin en önemli nedeni tarımsal üretimde 1964 yılında hiçbir artış olmaması ve 1965 yılında ise yüzde 3.3 kadar bir azalış meydana gelmesidir. 1964 yılının diğer bir özelliği de özel sektör yatırımlarında belirli bir yavaşlamanın baş göstermesidir. 1964 yılındaki bu durgunluk yılsonunda ekonomik faaliyetleri canlandırıcı tedbirler alınması dolayısıyla 1965 yılında sona ermiş ve piyasa canlılık kazanmıştır.

1965 yılında devam eden ekonomik canlılık 1966 yılında en yüksek seviyeye ulaşarak büyük bir gelişme şeklini almıştır. İyi hava şartlarının yardımı ile tarım sektöründe artış oranı yüzde 8.6 olurken GSMH'nın artış oranı yüzde 8.8 e yükselerek planın öngördüğü hız aşılmış bulunmaktadır. 1966 yılında büyüme hızı hedefi aşılmış olmakla birlikte geçmiş yılların geri kalmaları nedeniyle planın GSMH için öngördüğü mutlak seviyeye ulaşılamamıştır. Bununla beraber 1966 yılında erişilen GSMH seviyesi, planın aynı yıl için öngördüğü hedefin 2,4 milyar lira veya yüzde 2,9 kadar gerisindedir.

I. BYKP döneminde elde edilen gelişmelerin sektörler seviyesinde ve ekonominin yapısı yönünden taşıdığı anlam aşağıda özetlenmiştir.

Türk ekonomisinde halen tüketim malları üreten sektörler hâkim bulunmaktadır. 1963 yılında toplam üretimin yüzde 76'sını tüketim malları, yüzde 13'ünü hammadde üretimi ve geriye kalan yüzde 11'ini de yatırım malları teşkil ediyordu. Tüketim malların tüketiminin toplam içindeki payının bu ölçüde büyük olmasında iki faktör rol oynamaktadır. Birincisi, fert başına gelirin çok düşük olması ve böylece doymuşluk noktasının henüz çok altında bulunmasıdır. Nitekim yiyecek ve giyecek maddelerinin gelir esnekliği, ileri ülkelere oranla çok yüksektir, ikinci faktör, nüfus artış hızının yüksek olmasıdır.

Bununla birlikte son yıllarda ekonomide ara malları ve yatırım malları lehine önemli gelişmeler olmuştur. 1963 - 1967 yılları arasında tüketim malları üretiminin toplam imalat sanayii içindeki payının yüzde 65.4'den 1967'de yüzde 60,6'ya düşmesi ara malları payının yüzde 25,5'den yüzde 28,5'e ve yatırım malları payının yüzde 9.1'den yüzde 10.9'a yükselmesi beklenmektedir. Ara malları endüstrisinde görülen bu gelişmeyi, demir-çelik, çimento ve petrol mamulleri ile kimya sanayilerindeki hızlı gelişmelerle açıklamak mümkündür.

Hammadde ve yatırım malları üreten sanayilerde, diğer sektörlerle oranla daha büyük bir gelişme sağlanmış olması ekonominin sanayileşmesi yönünde gösterdiği olumlu gelişmeyi göstermektedir. Başka bir deyimle sınıai hammaddede kullanma oranının artışı, ekonomide sektörler arasındaki bağlaşımanın kuvvetlendiğini ve

bunun bir sonucu olarak da hızlı sanayileşmenin gerektirdiği hammadde üretim bazının hızla gelişmekte olduğunu göstermektedir.

1962 - 1966 döneminde üretken sektörler yönünden de planda öngörülen ölçüde olmamakla beraber, ekonomide yapısal bir değişim meydana gelmiştir. Ekonominin tarıma bağımlılık derecesi, tarım sektörü katma değerinin yurt içi gelirlerden daha yavaş artması sonucunda azalmıştır. 1962 - 1966 yılları arasında tarımsal gelir, yurt içi gelirlerin yüzde 26.5 artmasına karşılık ancak yüzde 13.1'e yükselmiş ve bunun bir sonucu olarak toplam içindeki payı 1962'de yüzde 41.1'den 1966 da yüzde 36.8'e düşmüştür.

Aynı dönemde, sanayi sektörü, plan hedeflerinden büyük ölçüde geri kalmış, buna rağmen ekonominin en hızlı gelişen sektörü olmuştur. Nitekim sanayi sektörü katma değeri 1962 - 1966 yılları arasında yüzde 40.3 artarak yurt içi gelirler içindeki payı yüzde 16.7'den 18.6'ya yükselmiştir.

Hizmetler sektörlerindeki gelişme yurt içi gelirlerdeki artıştan daha hızlı olmuş ve dört yılda katma değerdeki artış oranı yüzde 34.0'a ulaşmıştır.

Millî gelirin sektörlere göre dağılımı ve faktör fiyatları ile sektörel net gelirlerin yurt içi net gelirler içindeki payları Tablo 5 ve 6'da gösterilmiştir.

Sonuç olarak I. BYKP'nın ilk dört yılında ekonominin yapısı tarımsal niteliğini muhafaza etmekle beraber sanayi ve hizmet sektörlerinin payları yükselmiştir. Böylece 1962 - 1966 yılları arasındaki yapısal değişim planın öngördüğü yönde, fakat daha yavaş bir tempoda gerçekleştirilmiştir. Ekonominin halen büyük ölçüde tarım sektörüne bağlı olması dolayısıyla ekonomik gelişme, her safhada tarımsal üretimin etkisi altında kalmıştır. Ekonomik gelişmeyi böyle bir ortamdan kurtarmak, dengeli bir kalkınma süresi içinde ancak tarım sektörünün tüm ekonomi içindeki nispi öneminin azaltılması ve tarım dışı faaliyetlerin özellikle sanayi sektörünün payının yükseltilmesi ile mümkündür. Şöyle ki Türk ekonomisi uzun vadeli bir hedef olarak hızla sanayileşmek ve tarım sektöründe modern metotların kullanılması suretiyle produktiviteyi artırarak üretimin genel seviyesini yükseltmek zorunluluğu ile karşı karşıyadır.

Tablo 5. Birinci BYKP Döneminde Sektörlerin Faktör Fiyatları ile Net Yurtiçi Gelirler İçindeki Payları (%)

Sektörler	1962	1963	1964	1965	1966
Tarım	41,2	41,2	39,4	36,8	36,8
Sanayi	16,7	16,8	17,5	18,4	18,6
İnşaat	5,7	5,6	5,8	5,9	6,0
Ticaret	9,2	9,1	9,5	9,8	9,7
Ulaştırma	6,5	6,6	6,7	6,9	6,9
Mali					
Müessese	7,3	7,3	7,5	7,7	7,7
Konut	3,4	3,4	3,5	3,7	3,7
Devlet Hiz.	10,0	10,0	10,1	10,8	10,6
Yurtiçi Geliri	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

Kaynak: İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planı, s.11.

Tablo 6. Birinci BYKP Döneminde Milli Gelirin Sektörlere Dağılımı (Milyon TL)

Sektörler	1962	1963	1964	1965	1966	Artış oranı	1965	Artış oranı	1966	Artış oranı	1962 - 1966 endeksi	ortalama artış hızı
	(1)	(2)	(3)	(4)	(5)	(6)	(7)	(8)	(9)	(10)	(11)	
Tarım	22 121,7	23 813,7	7,6	23 813,7	—	23053,0	—3,3	25 035,5	8,6	113,2	3,3	
Sanayi	8093,5	9 716,3	8,0	10 551,9	8,6	11 491,0	8,9	12 628,6	9,9	140,4	8,9	
İnşaat	3 052,6	3 240,0	6,1	3 505,7	8,2	3 371,6	6,0	4 050,4	9,0	132,7	7,3	
Ticaret	4 918,7	5 280,0	7,3	5 739,4	8,7	6 129,0	6,8	6 595,5	7,6	134,1	7,6	
Ulaştırma	3 491,3	3 786,3	8,4	4 024,8	6,8	4 306,5	7,0	4 668,2	8,4	133,7	7,5	
Mali müesseseler + Serbest Mes.	3 940,6	4 218,7	7,0	4 522,5	7,2	4 852,6	7,3	5 226,2	7,7	132,6	7,3	
Konut	1 835,8	1 960,6	6,8	2 107,7	7,5	2 295,3	8,9	2 490,4	8,5	135,7	8,0	
Devlet hizmetleri	5 351,3	5 783,2	8,0	6 193,8	7,1	6 769,8	9,3	7 257,2	7,2	135,6	7,9	
Yurt içi geliri	53 705,5	57 798,8	7,6	60 459,5	4,6	62 613,9	3,6	67 952,0	8,5	126,5	6,1	
Dış âlem geliri	— 272,2	— 191,9	29,5	— 208,4	— 8,6	+ 214,2	102,8	484,9	126,4	278,1	29,2	
Safi milli hâsıla (Fak. Fi.)	53 433,3	57 606,9	7,8	60 251,1	4,6	62 828,1	4,3	68 436,9	8,9	128,1	6,4	
Vasıtalı vergiler	5 722,1	6 165,9	7,7	6 579,0	6,7	7 000,1	6,4	7 560,1	8,0	132,1	7,2	
Safi milli hâsıla (Fak. Fi.)	59 155,4	63 772,8	7,8	66 830,1	4,8	69 828,2	4,5	75 997,0	8,8	128,5	6,5	
Aşım - eskime	2 727,4	2 876,0	5,4	3 080,2	7,1	3 298,0	7,1	3 539,7	7,3	129,8	6,8	
Gayrisafi milli hâsıla	61 882,8	66 648,8	7,7	69 910,3	4,9	73 127,1	4,6	79 536,7	8,8	128,5	6,5	

II. BYKP döneminde GSMH' nın artış hızı ortalama yüzde 6,9 civarında olmuştur.

Tablo 7. İkinci BYKP Döneminde GSMH' nın Artış Hızları (Sabit Fiyatlarla)

Yıllar	Artış Hızı (%)
1968	6,7
1969	6,3
1970	5,5
1971	9,2
Ortalama	6,9

Kaynak: Üçüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı, s.4.

Planlı dönemde GSMH'da gerçekleştirilen büyüme hızları, gelişmiş ülkelerle gelişmekte olan ülkelerin geçmiş dönemde ulaştıkları ortalama büyüme hızlarından yüksektir. Nitekim 1960-1970 arasında gelişmiş OECD ülkelerinin GSMH'daki ortalama artış hızı yüzde 4.8, gelişmekte olan ülkelerin ise yüzde 5.6 olmuştur. Ancak, Türkiye'de nüfus artışının yüksek olması nedeniyle, Türkiye ile gelişmiş ülkeler arasındaki fert başına gelir farkı, planlı dönemde GSMH'da sağlanan yüksek büyüme hızına rağmen mutlak olarak artmıştır. Nispi gelir durumunda az da olsa bir iyileşme kaydedilmiştir. 1960-1970 döneminde gelişmiş OECD ülkelerinde fert başına gelir yılda ortalama yüzde 3.7 artarak 1.810 dolardan 2.601 dolara yükselmiştir. Türkiye'de ise fert başına gelir, 1962'de 3.404 TL. (243 dolar) iken, yılda ortalama yüzde 4.1 oranında artarak 1971'de 4.901 TL. (350 dolar)'na ulaşmış bulunmaktadır.

Tablo 8. İkinci BYKP Döneminde Yıllık Sektörel Büyüme Hızları (%)

Sektörler	Hedef	Gerçekleşme
Tarım	4,1	8,1
Sanayi	12,0	7,6
Hizmetler	6,3	7,7
İnşaat	7,2	6,6
Ulaştırma	7,2	7,8
Konut	5,9	6,2
Diğerleri	6,0	7,9
Yurtiçi Gelir (faktör fiyatlarıyla)	6,8	6,1
Gayrisafi Milli Hâsıla	7,0	6,9

Kaynak: Üçüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı, s.6.

Tablo 9. İkinci BYKP Döneminde Sektörlerin GSMH ve Yurtiçi Gelir İçindeki Payları (Sabit Fiyatlarla)

	Yurtiçi Gelire Oranı			1972 Plan Hedefi	GSMH'ya Oranı			1972 Plan Hedefi
	Gerçekleşme				Gerçekleşme			
	1963	1967	1971		1963	1967	1971	
Tarım	41,2	35,4	31,0	31,1	35,7	30,2	26,2	25,9
Sanayi	16,8	19,5	20,6	24,6	14,6	16,7	17,1	20,5
Hizmetler	42,0	45,1	47,9	44,3	36,4	38,6	39,8	36,9
a. İnşaat	5,6	6,1	6,2	6,1	4,9	5,2	5,2	5,1
b. Ulaştırma	6,6	6,8	7,2	7,1	5,7	5,8	6,0	5,0
c. Konut	3,4	3,7	4,0	3,6	2,9	3,2	3,3	3,0
d. Diğerleri	26,4	28,5	30,5	27,5	22,9	24,4	25,3	22,9
Yurtiçi Gelir	100,0	100,0	100,0	100,0	86,6	85,6	83,1	83,3
GSMH	-	-	-	-	100,0	100,0	100,0	100,0

Kaynak: Üçüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı, s.8.

I. ve II. BYKP dönemlerinde GSMH'daki artışın belli bir yapısal değişim ile birlikte gerçekleştirilmesi hedef alınmıştır. Yapısal değişim planlarında, sanayinin en hızlı büyüyen sektör olması ve böylece GSMH içindeki payının artırılması biçiminde tanımlanmıştır. Uygulamada bu yönde değişim olmasına rağmen sanayi sektöründe öngörülen ölçüde büyüme sağlanamadığı için planlarda hedef alınan yapıya ulaşamamıştır. Yapısal değişim daha çok hizmetler sektörü lehine olmuş, sanayinin payı hedef alınan düzeye ulaşamamıştır (Tablo 9).

III. BYKP dönemi için %7,4 olarak öngörülen büyüme oranı %6,5 olarak gerçekleşmiştir. Yine aynı dönemde gayrisafi yurt içi hasılanın (GSYH) büyüme oranı yılda ortalama %7,6 olarak hedef alınmış, gerçekleşme %6,9 olmuştur. (Tablo 10). Öngörülen hedefe ulaşamamasında, III. BYKP döneminde uluslararası düzeyde ortaya çıkan petrol bunalımı ve Türkiye'nin ilişkilerinin yoğunlaştığı Batı ekonomilerinde petrol bunalımının başlattığı gelişmeler ile enerji ve dışarıya bağlı hammadde arzında zaman zaman ortaya çıkan tikanlıklar nedeniyle sınai üretimde ve plan döneminin ilk ve son yıllarında tarımsal üretimde hedeften geri kalmalar, ayrıca planda öngörülen önlemlerin alınmaması etkili olmuştur.

III. BYKP döneminde Türkiye'de GSYH'daki artış hızı, iktisadi işbirliği ve Kalkınma Örgütü (OECD) ülkelerinin GSYH' lardaki artış hızları toplamından da yüksek düzeyde gerçekleşmiştir. 1972 - 1976 döneminde GSYH büyüme oranı

Türkiye'de %7,4, OECD ülkelerinde toplam olarak %2,6 olmuştur. Aynı dönemde OECD ülkelerinde birey başına GSYH yılda ortalama %1,7 oranında büyüyerek 4.900 dolara ulaşırken, Türkiye'de birey başına GSYH (1976 piyasa fiyatlarıyla) ortalama %4,0 oranında artarak 1976'da 16.000 liraya (970 dolar) yükselmiştir.

III. BYKP döneminde tarım sektörü katma değerinin büyüme hızı yılda ortalama %10,1 ile 10,9 arasında değişmiştir. Bu dönemde ortalama %3,7 oranında büyümesi öngörülen tarım sektörü katma değerinin büyüme hızı bu dönemde ortalama %3,3 olarak gerçekleşmiştir. Sanayi sektörünün büyüme hızı dönem ortalaması olarak %11,4 öngörülmüş, gerçekleşme ise %9,9 olmuştur. Hizmetler sektörü katma değeri ise ortalama olarak %7,9 oranıyla, öngörülen hızı aşmıştır.

Tablo 10. Üçüncü BYKP Döneminde GSMH'nın ve Sektörel Katma Değerlerin Büyüme Hızları (%)

Sektörler	1973	1974	1975	1976	1977	1978
GSMH	5,4	7,4	8,0	7,7	4,0	6,5
GSYİH	4,4	8,5	8,9	8,5	4,4	6,9
Tarım	10,1	10,3	10,9	7,6	0,5	3,3
Sanayi	11,3	8,3	9,0	10,3	10,8	9,9
1. Madencilik	4,8	21,4	11,8	7,0	37,9	16,0
2. İmalat Sanayi	12,1	6,9	8,1	10,0	7,1	8,8
3. Enerji	9,1	11,8	17,1	18,4	22,6	15,7
Hizmetler	11,4	8,0	7,7	8,8	6,8	7,9

Kaynak: Dördüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı, s.8.

3.3. İÇ SERMAYE KAYNAKLARI

Ekonomik gelişmenin planlanması, üretimde kullanılan kaynakları öngördüğü amaçlar için harekete geçirdiği ölçüde, kendi içinde başarılı sayılır. Kaynakların, özellikle sermaye kaynaklarının üretim için ne ölçüde kullanıldığı, genel olarak ekonomi politikalarının da başarı ölçütü sayılır. Bu nedenle bu alt bölümde planlı dönemin sermaye hareketleri ana çizgileriyle ele alınmaktadır.

3.3.1. Para ve Kredi

Dolaşımdaki para, Merkez Bankası ve bankalar sisteminin işlemleriyle belirlenmekte, bankacılık kesiminin dışında kalan kesimlerin ellerinde bulunan para, dolaşımdaki para sayılmakta, bankacılık kesimi işlemleri de bunun miktarını

belirlemektedir. Bu çerçevede, dolaşımdaki para miktarının artışı kadar, Merkez Bankası'nın ve öbür bankaların kredilerinin miktarı ve hangi alt sektörlerde kullanıldıkları önem taşımaktadır.

Fiilen dolaşımdaki para miktarı 1962'de 4.5 milyar liradan 1967'de 8.7, 1972'de yaklaşık 16 ve 1977'de 63 milyar lira dolayına yükselmiştir. Plan dönemlerine göre artış oranları I. BYKP için %0 93.3; II. BYKP için %83.9 ve III. BYKP için % 294 dolayındadır. Para miktarının artışı; üretim miktarının artışına ve buna bağlı işlemlere koşut bir gelişme göstermemiş, tümüyle üretim dışı etmenlerden kaynaklanmıştır. Doğal olarak bu durumda, ilk üç plan döneminde, özellikle III. BYKP döneminde izlenen para politikasının planlarda öngörülen "kararlı bir ekonomik gelişmenin" gereklerine uygun olmadığı sonucuna varılabilir.

Sermaye birikimi, daha doğrusu para-sermayenin oluşumu açısından önemli olan Merkez Bankası (MB) kaynaklarının genişlemesi ve bunların kullanım biçimidir. MB kredilerinin sayısal gelişimi ve sektörel dağılımı, para-sermayenin oluşumunu ve ekonomiye giriş yollarını da açıklayıcı niteliktedir. Bankanın öbür işlemleri, kredileri ölçüsünde bu yönden etkili değildir. Bu süreç, ek olarak, banka kredilerinin de önemli bir ögesini oluşturduğundan, ayrı bir önem kazanmaktadır.

Dönem süresince MB kredilerinin sektörel dağılımı Tablo 11'de verilmektedir. MB kredilerinin kamu-özel ayrımı içinde incelenmesinden çıkarılabilecek en önemli sonuç her ikisinin de 1970'li yıllarda önceki dönemle kıyaslanamayacak oranda arttığıdır. Bu yıllara kadar her iki kesime açılan MB kredileri içinde mutlak sayı olarak da kamu payı daima fazla olmakla birlikte, birbirine yakındır. Ancak, 1970'li yıllarda, MB'nin kamu kesimine açtığı krediler, özel kesimden daha büyük bir oranda artış göstermiştir. Dolayısıyla, 1970'lerde, ekonominin bütünüyle ve özellikle kamu kesiminin MB kredilerine yoğun bir biçimde başvurduğu ya da MB kaynaklarını zorladığı açıktır. Bu durum, kamu kesiminin gelir kaynaklarının, özellikle vergilerin artırılmamasından doğmaktadır.

Toplam MB kredileri, I. BYKP döneminde %38, II. BYKP döneminde de yalnız % 92 oranında arttığı halde, bunların III. BYKP döneminde artış oranı %528,9 olmuştur ki bu aşırı sayılabilecek bir miktardır. Önemli olan, MB kredilerindeki bu

aşırı genişlemenin gerçek üretim artışına değil parasal ögelere bağlı olduğudur. Bu parasal genişlemenin fiyat hareketlerini ve buradan yatırım, üretim gibi temel ekonomik değişkenleri etkilediği açıktır.

Kamu kesimine açılan MB kredileri üç gruba ayrılmaktadır; (a) hazineye bütçe gereksinimlerini karşılamak için verilen kısa süreli avans, (b) Tekel'e açılan krediler ve (c) KİT finansmanı için sağlanan MB kredileri (Kepenek ve Yentürk, 1994: 142-145).

Tablo 11. Kesimlere Göre Merkez Bankası Kredileri (Cari Fiyatlarla, Milyon TL)

	Hazine	Tekel	İDT	Kamu Tpl.	Artış %	Özel Kesime	Artış %	Genel Tpl.	Artış %
1962	339	-	630	969	-	855	-	1.824	-
1963	740	75	1.121	1.936	99,8	1.215	42,1	3.151	72,8
1964	1.055	335	1.144	2.534	30,9	1.606	32,2	4.140	31,4
1965	1.589	423	967	2.979	17,6	1.686	41,0	4.665	12,7
1966	1.896	723	1.349	3.968	33,2	2.703	60,3	6.671	43,0
1967	2.361	750	1.815	4.926	24,1	3.805	40,8	8.776	31,6
1968	2.591	1.210	1.825	5.676	15,2	4.492	18,0	10.168	15,9
1969	3.467	1.750	1.923	7.140	25,8	5.780	28,7	12.920	27,1
1970	4.359	1.750	1.979	8.088	13,3	6.477	12,0	14.565	12,7
1971	6.088	1.750	3.957	11.795	45,8	4.478	30,9	16.273	11,7
1972	7.469	1.750	4.486	13.705	16,2	5.829	30,2	19.534	20,0
1973	7.844	2.259	4.124	14.227	3,8	13.659	134,3	27.886	42,8
1974	12.484	2.270	8.770	23.524	65,4	22.292	63,2	45.816	64,3
1975	16.761	2.180	20.490	39.431	57,6	26.767	20,1	66.198	44,9
1976	21.739	7.000	40.122	68.861	74,6	41.760	56,0	111.621	67,1
1977	45.178	15.150	66.298	126.626	83,9	63.073	51,0	189.699	71,5
1978	56.630	21.351	85.590	163.525	29,2	78.311	24,2	241.886	27,5

Kaynak: Yakup Kepenek ve Nurhan Yentürk, Türkiye Ekonomisi, Remzi Kitabevi, Altıncı Baskı, İstanbul 1994, s.143.

Planlı kalkınma döneminde MB kaynakları kararlı bir para politikası ilkesine bağlı olarak kullanılmamıştır. Bunda önemli olan MB kaynaklarının doğrudan üretimi artırıcı biçimde kullanılmamasıdır. Sonuçta bu gelişme, üretim dışı ekonomik faaliyetlerin daha karlı bir duruma gelmesi ve bu nedenle sermaye kaynaklarının üretimde kullanılmasını sınırlayan ya da engelleyen bir konum kazanmaktadır. Bir başka deyişle süreç, yalnız üretim ve iş bulmanın artmamasına değil, uzun dönemde bunlardaki artışın engellenmesine de yol açmaktadır. Ekonomiye sunulan paranın

daha çok üretim dışı alanlarda yoğunlaşması ve bunun birikimli artışı bu alanları daha karlı kıldığından, diğer yatırılabilir kaynakların üretiminde kullanılması olumsuz yönde etkilenmektedir. MB kredilerinin kullanımında, niteliksel bir ayırım yapılamadığı gibi, sayısal genişleme de sınırlı tutulamamıştır.

Bankaların kaynaklarının başlıca ögesi değişik toplum kesimlerinin bankalarda biriktirdiği para (mevduat) ve MB kredileridir. Bunlara ek olarak, kendi öz sermayeleri ve döviz hesaplarının TL karşılıkları sayılabilir. Planlı dönem boyunca banknot emisyonunun sürekli artışına karşılık özellikle III. BYKP döneminde fiyatların hızla yükselmesi sonucu bankalara mevduat yatırma eğilimi azalmıştır. Bu durum tasarruf mevduatında daha belirgindir.

Mevduatın vadeli-vadesiz ayırımında uygulanan faiz oranı farkının etkisi bulunmakla birlikte, özellikle fiyat artışlarının fazla olduğu yıllarda bu etkinin azaldığı söylenebilir. Bu durumda, banka kaynakları içinde vadesiz mevduatın payı yüksek olmuştur.

Bankalar, kuramsal olarak MB' dan sağladıkları kredilerin tamamını topladıkları mevduatın da yasal karşılıklar dışında kalan bölümünü kredi olarak verebilir. Bankaların bu süreçte zincirleme kredi yaratma olanağı bulunmakla birlikte, uygulamada kredilerin getirisi ve geri ödenmesi başta olmak üzere bir dizi etmen kredi dağıtımında etkili olur.

Bankaların kaynakları arasında mevduata ek olarak özellikle 1972 yılı sonrasında DÇM (Dövizle Çevrilebilir Mevduat) uygulaması sonucu döviz karşılıklarının TL olarak kullanımı belirtilmelidir. Döviz durumuna bağlı olarak bu konuda getirilen düzenlemelerin de katkısıyla DÇM'in banka kaynaklarına doğrudan katkısı 1975'ten sonra %20'yi aşmış, bu süreç geri ödemelerin artmasıyla 1977'den sonra azalmıştır.

İncelenen dönem boyunca banka kredileri giderek büyüyen oranlarda artmıştır. Artış oranı I. ve II. BYKP dönemlerinde %130, III. BYKP döneminde %100 dolayında olmuştur. Bu süreçte bankaların kredilerinin toplamı içinde kendilerinin topladıkları kaynakların payı gidere azalmış ve %60'ın altına düşmüştür

(Dördüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı: 111). Dolayısıyla MB kaynaklarına başvurma daha da yaygınlaşmıştır. Banka kredilerinin artış oranı ekonominin kararlı gelişmesini sağlayacak biçimde olmamış, üretim kesimlerine daha çok kaynak aktarılmasında kredilerdeki artıştan planlı bir biçimde yararlanılmamıştır.

Kaynak kullanımını açısından önemli olan banka kredilerinin ekonominin alt kesimlerine dağılımıdır (Tablo 12). Banka kredilerinin yaklaşık %10'u kamu kesimine açılmakta, kalanı özel sektöre verilmektedir. Tablodan da anlaşılacağı gibi, özel kesime açılan banka kredilerinin yaklaşık %60'ı ticari kredilerdir. Sanayi, tarım gibi üretim kesimlerine açılan kredilerin toplam içindeki payı planlı dönem süresince önemli bir değişim göstermemiştir (Kepenek ve Yentürk, 1994: 146-147).

Tablo 12. Planlı Dönemde Banka Kredilerinin Dağılımı (1962-1978)

	1962	I. BYKP	II. BYKP	III. BYKP	1978
Özel Kesim					
Tarım	18,8	22,0	22,0	21,5	16,8
Sanayi	3,2	3,8	5,1	3,9	4,5
Esnaf	1,8	2,1	2,9	3,3	4,7
Konut	10,9	9,5	5,9	2,8	2,4
Ticaret	51,2	49,0	54,8	58,3	62,5
Kamu Kesimi	14,0	14,8	9,3	10,0	9,3
Toplam	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
Milyar TL, Cari Fiyatlarla	14,4	85,0	196,6	726,0	294,4

Kaynak: Yakup Kepenek ve Nurhan Yentürk, Türkiye Ekonomisi, Remzi Kitabevi, Altıncı Baskı, İstanbul 1994, s.147.

Bankalar sisteminin toplam kredilerinin dağılımında tarım kesimi yaklaşık %20, sanayi ise %4 dolayında bir paya sahiptir. Bu durum yıllara göre önemsiz değişiklikler göstermekle birlikte planlı dönemde pek değişmemiştir. Üç plan dönemi boyunca üretime yönelik kesimlerin kredi olanaklarından yararlanmadıkları görülmektedir. Ticari kredilerin fazla oluşu, ticari sermayeye büyük kolaylıklar sağlamakta, stoklama ve karaborsa yaratma olanaklarını artırmaktadır.

Banka kredilerinin kısa dönem karlarını artıracak biçimde kullanmaları kendi açılardan doğaldır. Ancak bankalar sisteminin MB bağımlılığı ve yaygın bir kamu bankalar sisteminin varlığı bu alanda etkin düzenlemeler getirilmesine olanak vermekteydi. Ancak, kamu kesiminin ve özeldede hükümetlerin de bu konuda etkin düzenlemeler getirmediği görülmektedir. Bir başka deyişle, incelenen dönemde

üretimle yönelik etkin bir kredi politikası oluşturulamamıştır. Sonuçta üretim dışı faaliyetler, özellikle ticaret kendi kendini besleyen bir nitelik kazanmıştır.

Kredilerin üretim dışı alanlarda kullanılmasının temel nedeni, belli bir düzen üstündeki enflasyon oranının genel olarak üretimi karlı olmaktan çıkarmasıdır. Ülkemizde sanayi sermayesinin ana kaynağı ticaret sermayesi olduğundan, ticaret sermayesinin sanayiye yönelmesi için sınai üretimin görece karlılığının yüksek olması gerekir. Ancak burada vurgulanmak istenen sanayi-ticaret bütünlüğünün ileri boyutlarda olduğudur. Kredilerin sektörel dağılımında bu nokta göz önünde tutulmalıdır.

Kredilerin kullanımında sektörel düzeyde düzenlemeler sınırlı kalmıştır. Kredi faizi farklılaştırmaları çok da anlamlı boyutlarda değildir. Para arzı ve kredi artışlarının özellikle incelenen dönemin ikinci yarısında çok yüksek oranlara ulaştığı görülmektedir. Bu genişlemede en önemli etmenler kamu kesiminin finansmanında MB kaynaklarına büyük ölçüde başvurulması ve bankalar sisteminin ticaret kesimine açtığı kredilerin genişlemesidir. Planlı dönemde gerek MB kaynaklarının gerekse banka kredilerinin kullanımı, sermaye kaynaklarının büyük ölçüde üretim dışı alanlara gitmesine yol açmıştır. Ek olarak, üretim kesimlerinde kullanılan kredilerin kullanım biçimi ya da üretimin niteliği, kullanılacak teknoloji ve benzeri alanlarda düzenlemelere gidilmemiştir. Özellikle sanayi yatırımları için öngörülen “özendirme” önlemleri yetersiz kalmıştır. Hızla genişleyen parasal kaynaklar üretim için kullanılamamış, para-sermayenin üretim sermayesine dönüşümü sağlanamamıştır (Kepenek ve Yentürk, 1994: 148).

3.3.2. Kamu Maliyesi

Kamu gelirlerini ve harcamalarını konu alan kamu maliyesinin planlı bir ekonomik gelişme politikasında ayrı bir yeri ve önemi vardır. Kamu gelirlerinin toplumun hangi kesimlerinden alındığı ve bunların hangi kanallardan ekonomiye yeniden aktarıldığı planlı gelişme anlayışının uygulanmasında kilit işlevi görür. Ekonomik gelişmenin planlanması, gerçekte kamu kesiminin yalnız altyapı ve bir kısım temel hizmetlerin görülmesinde değil, planlanan amaçlara ulaşılmasında da etkin bir işlev görmesini zorunlu kılar.

Kamu gelirlerinin artırılması kalkınma planlarının başlıca amaçlarından biri sayılmış, bunun için de vergi yükünün artırılması öngörülmüştür. Dönem boyunca vergi yükü sürekli artmış olmakla birlikte bu artış planlanan düzeyde gerçekleşmemiştir. Kamu gelirlerinin planlanan düzeyde arttırılmamasının başlıca nedeni vergileme için öngörülen yasal düzenlemelerin yapılmamasıdır.

Kamu gelirlerini arttırma amacıyla 1960'lı yılların başında ve 1970'de yapılabilen yasal düzenlemeler büyük ölçüde dolaylı vergilerin artırılması biçiminde uygulanmış; ayrıca uygulanan vergi düzenlemeleri de karışık, belirsiz ve etkinlikten uzak olmuştur. Bir başka deyişle vergi yasalarının kaynağında vergi alınan maaş ve ücretler dışında kalan gelirlere etkin bir biçimde uygulandığı söylenemez. Bu gelişmeler sonucu incelenen dönemde vergi yükü bir ölçüde de olsa artmış olmakla birlikte, kamu gelirlerinin ulusal gelir içindeki payı planlanan düzeyde artmamıştır.

Nicel olarak planlanan düzeyde gerçekleştirilemeyen kamu gelirleri, nitelik olarak da önemli bir değişime uğramamıştır. Örneğin tarım gelirlerinin, lüks konut, arsa vb. taşınmaz malların alım satımından doğan kazançların vergilendirilmesi sınırlı kalmıştır. Gelir ve kurumlar vergisinin alınmasında etkinlik sağlanamaması, gelir vergisinin büyük ölçüde maaş ve ücret gelirlerinden alınması sonucunu doğurmuştur. Gerçekten vergi gelirlerinin 1970'li yıllarda %60'a yakın bir bölümü gelirden sağlanmaktadır. Gelir vergisinin de yaklaşık %70'i ücret ve maaşlılardan alınmaktadır. Ücret ve maaş gelirleri vergi oranının yüksek olduğu; vergi yapısının çalışanlar zararına dengesiz işlediği açıktır. Fiyat artışları sonucu ücretliler kesiminin gerçek geliri azalırken götürü usule göre vergi ödeyenler, vergi kaçırabilenler daha az vergi ödemişlerdir.

Sözü edilen vergi yapısı gerçekte sermaye birikimini hızlandırmak amacıyla sermaye kazançlarının daha az vergilenmesinden kaynaklanmaktadır. Yaklaşımın geçerliliği, vergilenmeyen kazançların yeniden üretimde kullanılmasına bağlıdır. Oysa vergilenmeyen gelirin tüketilmeyen kesimin yatırıma dönüşmesini sağlayacak bir kendiliğinden işleyiş geçerli değildir.

Sonuç olarak, ilk üç plan uygulaması sonunda kamu gelirleri etkinlik yönünden planlarda öngörülen düzeyde olmamıştır, Bu durumda, maliye

politikasının “gelir” yönünün etkinlikten uzak kaldığı sonucuna varılabilir. Özellikle planda öngörülen üretim, iş bulma, fiyat düzeyi gibi alanlardaki amaçların gerçekleşmesinde kamu harcamaları doğrudan kullanılabilen etkin bir araç işlevi görebilir.

Geleneksel olarak kamu harcamaları cari, yatırım ve transfer olmak üzere üç gruba ayrılır. Açıktır ki bunların içinde yalnız yatırımlar üretim ve iş bulmayı doğrudan etkiler. Diğerlerinin üretim üzerine etkisi dolaylıdır. Planlı dönem süresince kamu harcamalarının içinde yatırım oranı Tablo 13’de gösterilmiştir. Veriler toplam kamu harcamaları içinde yatırımların payının dönem boyunca çok sınırlı bir artış gösterdiğini kanıtlıyor. Gerçekte bu görüntü yanıltıcıdır; 1978’de yatırım oranı, plan öncesinin düzeyine inmiştir (Kepenek ve Yentürk, 1994: 148-149).

Tablo 13. Kamu Maliyesi Göstergeleri (%)

	Kamu Gelirleri/ Ulusal Gelir		Vergi Yüğü		Ek Finansman/ Kamu Harcamaları		Kamu Harcamaları İçindeki Yatırımlar	
	Plan	Gerç.	Plan	Gerç.	Plan	Gerç.	Plan	Gerç.
1962	-	21,6	-	13,6	-	0,5	-	31,4
1963-67	26,7	23,1	16,8	13,2	2,6	2,3	39,7	35,3
1968-72	28,2	25,6	18,6	15,2	4,6	6,6	39,6	34,7
1973-77	27,0	23,7	23,1	17,6	5,9	21,6	43,8	38,8
1978	27,5	26,0	24,9	19,1	-	13,7	33,8	31,6

Kaynak: Yakup Kepenek ve Nurhan Yentürk, Türkiye Ekonomisi, Remzi Kitabevi, Altıncı Baskı, İstanbul 1994, s.151.

Kamu yatırımlarının planlanan düzeylerde gerçekleşmemesinin temel nedeni, bunların yaklaşık %40-45 gibi bölümünü oluşturan KİT yatırımlarının finansman güçlükleridir. KİT finansman güçlüğü özünde diğer sorunları yanında KİT mal ve hizmetlerinin maliyetinin altında fiyatlanmasından kaynaklanmıştır. Sonuçta KİT’nin yeni yatırım girişimleri çoğu kez uzun yıllar bitirilemeyen ya da yıllar sonra öngörülen maliyetin birkaç katına bitirilebilen bir nitelik kazanmıştır.

Kamu harcamalarının kamu gelirleri ile karşılanamaması “ek finansman” gerektirir. Ek finansman gereksinimi planlı dönem boyunca giderek artan bir eğilim göstermiştir. Özellikle 1974’te başlayarak gerçekleşen harcamaların sırasıyla %20,5,

%20.19, %20.20 ve %25.59 gibi bir kısmı ek finansman ile karşılanmıştır. Bu durum kamu maliyesinin, gelir-harcama dengesini büyük ölçüde yitirdiğinin bir kanıtıdır.

Kamu harcamalarının en büyük kesimi cari harcamalardır. Kamu hizmetlerinin karşılanmasında “günlük” denilebilecek gereksinimleri içeren cari harcamaların içinde özellikle maaş ve ücretlerin payı yüksektir. Geleneksel olarak, yerel yönetim yerine merkezi yönetime dayanan kamu hizmetlerinin bu niteliği planlı dönemde de korunmuş ve ekonomik gelişmeye koşut olarak yaygınlaşmıştır. Ancak kamu personeli kadrolarının hızla genişlemesi yalnız hizmetlerin genişlemesine bağımlı bir süreç değildir. Kamu kesimi bir büyük iş bulma yeridir. Ancak bu iş bulmanın her zaman kamu hizmetlerinin sayısal ya da niteliksel gelişimine bağımlı olduğu söylenemez.

Kamu giderleri içinde yaklaşık %20 bir paya sahip olan transfer harcamalarının en belirgin özelliği plan amaçlarından fazla gerçekleşmelerdir. Transferlerin zorunlu ödeme artışı gibi önceden kestirilemeyen nedenlerle yıl içinde artışı olağan sayılabilir. Ancak bu fazlalığın %30-40 gibi bir düzeye ulaşması, kamu giderlerinin planlanmadığının bir göstergesi sayılmalıdır. Üretim ve hizmet karşılığı olmayan transfer harcamalarının büyüklüğü kamusal kaynakların kullanımında etkinlikten uzaklaştığının belirtisidir (Kepenck ve Yentürk, 1994: 150-151).

Kamu gelir-gider farkı olarak beliren ek finansman gereksinimi üç kaynaktan karşılanabilir: a) iç borçlanma, b) dış borçlanma ve c) bütçenin yıllık %15’ini geçmemek üzere MB kaynaklarının kullanılması. Hazineye borçlanması özellikle incelenen dönemin son yıllarında önemli artışlar göstermiştir. Bu durum açıktan kaynak yaratılması ya da parasal olanakların yapay olarak artırılması anlamına gelir. Bütçe kullanımına göre cari, yatırım ya da transfer harcaması biçiminde ekonomiye aktarılan bu parasal genişlemenin ek talep fazlası yaratarak fiyat artışlarına neden olduğu açıktır.

Genel bütçe giderleri içinde genel bütçeden ödenecek borçların oranı dönem boyunca giderek azalmıştır. İç borçlanma özel tüketime ayrılan kaynaklardan karşılanıyorsa toplam tüketimi azaltıcı bir etki yapacaktır. İç borçlanmanın asıl belirleyici biçimi olan uzun dönemli hazine tahvillerinin yarıya yakını bankalar

tarafından satın alınmaktadır. Bankaları %30 dolayında bir parayla kamu ekonomik kuruluşları izlemektedir (Kepenek ve Yentürk, 1994: 152-153).

3.4. DIŞ SERMAYE KAYNAKLARI

Ekonomik gelişmede dış kaynak planlı dönem öncesinde giderek bir gereksinim niteliği kazanmış ve dış ödeme güçlükleriyle karşılaşılmıştır. Genel anlamda bu durum planlı dönemde varlığını sürdürmüş, sermayenin dış kaynakları genişlemiş ve yeni boyutlar kazanmıştır. Planlı dönemin başında ve kalkınma planlarında “ekonominin dış kaynaklara bağımlılığının azaltılması” ekonomi politikasının temelini oluşturmuştur.

Planlı kalkınma döneminde sermaye hareketleri içinde proje ve program kredilerinin gelişimi ilginç bir farklılaşma göstermiş, bunlardan birincisi artarken ikincisi önemli ölçüde azalmıştır. Bir başka deyişle kredi sağlayan kuruluşlar daha çok belirli projeleri desteklemişlerdir. Bu eğilim, kredi sağlayan kaynakların değişimine de bağılıdır. Genellikle sosyalist ülkelerden sağlanan krediler proje kredisi niteliğindedir (Kepenek ve Yentürk, 1994: 153-154).

Tablo 14. Plan Dönemlerine Göre Sermayenin Dış Kaynakları

Sermaye İşleminin Türü	I. BYKP	II. BYKP	III. BYKP
Görünmeyen İşlemler:			
Dış Borç Faiz Ödemesi (-)	163	234	862
Kar Transferleri (-)	74	168	342
Proje Kredileri Hizmet Ödemesi (-)	27	130	131
Turizm (+, -)	- 65	55	74
İşçi Döviz Girişi (+)	287	1.732	5.886
Diğer Görünmeyenler (+, -)	2	15	1.002
“Görünmeyenler” Dengesi	488	2.334	8.042
Altyapı (NATO) (Enfrastrüktür, off-shore) (+)	161	62	95
Diğer Sermaye Hareketleri:			
Dış Borç Ana-para Ödemesi (-)	508	616	714
Özel Yabancı Sermaye (+)	115	183	362
Proje Kredileri (+)	317	921	1.931
Program Kredileri (+)	723	516	181
Bedelsiz Dışalım (+)	38	142	444
US. PL. 480 (+)	165	197	—
IMF, EMA Kredileri (—, +)	213	225	—
Sermaye Dengesi	1.063	1.568	1.204
Rezerv Hareketleri (— artış):	87	- 1.139	783
Özel Çekme Hakları (SDR) Kullanımı (+)	87	39	472
Kısa ve Orta Süreli Krediler (+, —)	- 121	413	4.375

Kaynak: Yakup Kepenek ve Nurhan Yentürk, Türkiye Ekonomisi, Remzi Kitabevi, Altıncı Baskı, İstanbul 1994, s.154.

MB'nın altın ve döviz işlemlerinin bir sonucu olan rezerv miktarı I. BYKP ve özellikle III. BYKP dönemlerinde azalmış, buna karşılık II. BYKP döneminde artmıştır.

III. BYKP döneminde yeni bir dış kredi aracı Özel Çekme Hakları kullanımıdır. IMF'nin uluslararası ödemeleri kolaylaştırmak amacıyla 1960'ların sonlarında geliştirdiği bu araç, III. BYKP döneminde yaygın bir biçimde kullanılmıştır.

III. BYKP döneminde asıl sermaye hareketleri kısa ve orta vadeli kredi kullanımında görülmektedir. Döviz Çevrilebilir Mevduat (DÇM) olarak adlandırılan kısa süreli krediler büyük boyutlara ulaşmaktadır. Sonuçta orta ve kısa vadeli

kredilerin kullanımı, III. BYKP döneminde bir önceki plan döneminin on katından fazla olmuştur. Bu açıdan bakıldığında ülke, planlı dönemde sermaye çıkışından çok girişine konu olmuşsa da, bu durum dış borçların artışı biçiminde gerçekleşmiştir (Kepenek ve Yentürk, 1994: 154-155).

3.4.1. Yabancı Özel Sermaye

Toplam yabancı özel sermaye girişi ilk üç plan döneminde sırasıyla 115, 183 ve 362 milyon dolar olarak görülmektedir (Tablo 14). Buradan yabancı özel sermayenin ekonomiyi giderek daha çekici ya da karlı bulduğu söylenebilir. Nitekim aynı Tablo'da verilen kâr transferleri yabancı özel sermayenin karlılığının arttığını göstermektedir. I. BYKP döneminde 64, II. BYKP döneminde 168 milyon dolar kâr transferi yapılmasına karşılık, III. BYKP döneminde bu miktar 346 milyona çıkmıştır. Dolayısıyla kâr transferi/getirilen yabancı sermaye oranı giderek artmıştır: I. BYKP döneminde %55.7, II. BYKP döneminde %91.8, III. BYKP döneminde %95.6. yabancı özel sermaye girişine yakın miktarda dışarıya kar transferi yapılması, yabancı özel sermayenin ülkenin sermaye birikimine net sayısal katkısının azaldığı ya da ortadan kalktığı anlamına gelir. Bununla birlikte yabancı özel sermayenin sayısal büyüklüğünden çok niteliği, kullanıldığı alt sektörler, harekete geçirdiği yerli sermaye ve kullanılan üretim teknolojisi, ekonomik gelişme açısından daha önemlidir.

Yabancı özel sermayenin toplamı içinde, Yabancı Sermayeyi Teşvik Kanunu çerçevesinde gelen yabancı sermaye gerek miktarı ve gerekse niteliği açısından önemli ve belirleyicidir. Bu nedenle burada, önce Teşvik Yasası'ndan yararlanan yabancı özel sermaye üzerinde durulacaktır (Kepenek ve Yentürk, 1994: 155-156).

Tablo 15. Yabancı Sermayeyi Teşvik Yasası'ndan Yararlanan Ortakların Sektörel Dağılımı

SEKTÖRLER	Ortaklık Sayısı	İzin Verilen Yab. Ser. (Mil. TL)	Sektörel Dağılımı	Toplam Sermaye	Top. Ser. İçinde Yab. Ser.
I. SANAYİ					
Gıda, İçki ve Tütün	7	1.116	11,6	1.915	58,3
Dokuma ve Giyim	1	374	3,9	499	75,0
Kâğıt	1	49	0,5	87	56,0
Lastik	3	532	5,5	1.008	52,7
Plastik İşleme	1	4		10	38,4
Kimya	21	954	9,9	1.281	74,5
Cam	2	226	2,3	2.150	10,5
Taşıt Araçları	8	1.740	18,0	5.460	31,9
Maden Eşya	12	435	4,5	4.345	10,0
Makine	6	337	3,5	764	44,1
Tarım Alet ve Mak.	1	18	0,2	70	25,0
Elektrik Mak. Elek.	17	2.391	24,8	5.510	43,4
Çimento	1	84	0,9	280	30,0
Yapı Araçları	3	154	1,6	525	28,0
Sanayi Toplamı	84	8.414	87,3	23.931	35,2
II. TARIM					
	1	1		2	50,0
III. MADENCİLİK					
	—	20	0,2	20	100,0
IV. HİZMETLER					
Turizm	7	385	4,0	679	56,6
Bankacılık	5	809	8,5	3.724	22,0
Araştırma-Danışma	2	14	0,1	34	40,0
Sanayi-dışı Toplamı	16	1.229	12,9	4.459	27,8
GENEL TOPLAM	100	9.643	100,0	28.390	34,0

Kaynak: Yakup Kepenek ve Nurhan Yentürk, Türkiye Ekonomisi, Remzi Kitabevi, Altıncı Baskı, İstanbul 1994, s.156.

Yabancı özel sermaye Tablo 15'den de görüleceği üzere genellikle sanayide yoğunlaşmıştır. İlk iki plan döneminde yabancı sermayenin %83'ü, Üçüncü Plan döneminde ise %86,5'i, sanayiye ayrılmıştır. İlk iki plan döneminde yabancı sermayenin %22,8'i ilaç, %19,8'i kauçuk, %17,5'i elektrik-elektronik ve %11,5', madeni eşya-makine alt sektörlerine yatırılmıştır. Gıda sanayinin payı % 7,2, taşıt araçlarının ise % 3,5 dolayında olmuştur. Oysa Üçüncü Plan döneminin sonunda yabancı özel sermaye içinde taşıt araçlarının payı % 27,9'a ulaşmıştır. Taşıt araçlarını sırası ile (ilaç dâhil) kimya (%18,90), elektrik makineleri ve elektronik (%12,8) ve kauçuk (%9,00) sektörleri izlemektedir. Bu durumda, yabancı sermaye yatırımlarının, planlı dönemde giderek dayanıklı tüketim malları üretiminde yoğunlaştığı sonucuna varılabilir.

Türkiye planlı dönemde dayanıklı tüketim mallarına olan talebin arttığı bir üretim yapısına ulaşmıştır. Ek olarak tüketim malı üreten diğer sektörlerde ya kamu tekeli ya da üretim kapasitesi fazlası vardır. Bu durumda yabancı sermaye yatırımları daha karlı olan dayanıklı tüketim malları üretimine yönelmiştir. Yabancı sermayenin 1973-1977 döneminde kimya, taşıt araçları, elektrik makineleri ve elektronik ve bankacılık kesimlerinde artış eğilimi göstermesi, yabancı sermayenin dayanıklı tüketim malı üreten sektörlerde yoğunlaşma eğiliminde olduğunun bir belirtisidir (Kepenek ve Yentürk, 1994: 157-158).

3.4.2. Dış Borçlanma

Plan öncesi dönemde başlayan borçlanma süreci planlı dönemde de genişleyerek süregelmiş ve özellikle 1975 sonrası dönemde büyük boyutlara ulaşmıştır. Gelişme sürecinde dış borçlanmanın niteliği de değişmekte, uzun dönemli proje kredilerinin yerini dış ticaret açığını kapamaya yönelik “günlük” diyebileceğimiz borçlanma biçimi almıştır.

Planlı dönem süresince borçların gelişimi Tablo 16’da verilmektedir. Dış borçlar, genelde dövizle ve TL olarak ödeme biçimine göre ayrılmaktadır. Dövizle ödenecek dış borçların artışı özellikle 1975 sonrası dönemde büyük oranlara ulaşmaktadır. Bunların büyük bölümü yabancı hükümetler, Avrupa Para Piyasası ve yabancı firmalardan; bir bölümü de uluslararası kuruluşlardan sağlanmıştır. Dövizle ödenecek dış borçların önemli bir bölümü belli projelerin dış finansman gereksinimlerini karşılamaya yöneliktir. Kalanı da dış ticaret açığının giderilmesinde kullanılmaktadır (Kepenek ve Yentürk, 1994: 159).

Tablo 16. Plan Dönemlerinde Dış Borçlar

Dövizle Ödenecek Olanlar (Milyar ABD Doları)	I. BYKP	II. BYKP	III. BYKP	1978	1979	1980
	Dönemi	Dönemi	Dönemi			
- Kamu Kesimi	3,6	9,1	15,0	5,4	8,5	10,8
- Özel Kesim	1,0	0,6	1,8	0,8	0,7	0,5
Toplam	4,6	9,7	16,8	6,2	9,2	11,3
TL ile Ödenecek Olanlar (Cari Fiyatlarla, Milyar TL)	I. BYKP	II. BYKP	III. BYKP	1978	1979	1980
	Dönemi	Dönemi	Dönemi			
- Kamu Kesimi	6,4	11,2	10,5	2,4	2,8	5,3
- Özel Kesim	3,4	6,9	6,9	1,6	2,1	4,3
Toplam	9,8	18,1	17,4	4,0	4,9	9,6

Kaynak: Yakup Kepenek ve Nurhan Yentürk, Türkiye Ekonomisi, Remzi Kitabevi, Altıncı Baskı, İstanbul 1994, s.159.

Hızla borçlanma sürecine giren gelişmekte olan ülkelerin temel sorunu “borç tuzağı” denilen ve giderek ağırlaşan borç yüküdür. Ülke özellikle 1975 sonrası dönemde bu tür bir sürece girmiş sayılabilir. Ülkenin, 1978-80 döneminde dış ödeme güçlüklerinden doğan bunalımı gidermek üzere başvurduğu devalüasyonlar, uyguladığı ücret, para-kredi ve fiyat politikaları, planlı dönemde izlenen borçlanma politikasıyla petrol fiyatlarının körüklediği dış kaynak gereksinmelerinin doğrudan sonucudur.

Burada bir sapma yaparak, kısa ve uzun dönem dış borçların ilişkileri üzerinde durulmalıdır. Uzun dönem borçların faiz ve anaparalarının zamanında ödenmemesi durumunda, kısa dönem borçları artmakta ve durum borç faizlerinin yükselmesi ve ortalama ödeme süresinin kısılması gibi olumsuz gelişmelere yol açmaktadır. Bu gelişme özellikle III. BYKP döneminde yoğunlaşmıştır. III. BYKP dönemi başında yok denecek düzeyde olan kısa dönem borçları 1977’de 6,6 milyar dolarla toplam dış borçların %60’ı düzeyine yükselmiştir. Aynı sürede, orta ve uzun süreli dış borçların ortalama ödeme süresi 22,1 yıldan 12,7 yıla düşmüştür. Faiz yükü ise %4,4’den 7,6’ya yükselmiştir. Borç veren hükümetlerin “bağış” bölümü yüksek olan alacaklarının oranı da I. BYKP döneminde %75’ten II. BYKP döneminde %63’e, III. BYKP döneminde %18 gibi bir düzeye inmiştir. Sonuçta 1977’den başlayarak, dış borçları ödeyememe sorunu ve bunu izleyen bir dizi borç erteleme görüşmeleri gündeme gelmiştir. Bu gelişmelerin ilk sonucu ekonomide 1980 dönüşümüdür.

Kısa süreli dış borçlanma alanında bir başka gelişme 1977-1978'de uygulamaya konan dışalım konusu olan malların satıcılarının 60 gün süreli kredi açabilmeleridir. Çoğu kez yurt içindeki ortaklıklarının girdi gereksinmelerini karşılamaya yönelik olan bu krediler Merkez Bankası ödeme yapamadığı durumda bile varlıklarını sürdürmüşler ve bu yoldan 1977'de 1508, 1978'de de 1.167 milyon dolar dış kredi sağlanmıştır. Bu durum, özellikle yabancı sermayeli kuruluşlarda üretimin sürdürülmesine yardımcı olmakla birlikte, döviz denetiminin Merkez Bankası'nın elinden çıkmasına yol açmış ve daha sonra hükümetçe sınırlandırılmıştır.

Dış borçların ağırlığı ya da yükü değişik oranlarda gösterilmektedir. Bu değişkenler borç yükünün 1973-1979 döneminde nasıl yükseldiğinin bir kanıtı sayılabilir. Borç yükünün bu derece artışının sonucu, ülkenin uluslararası borç veren kesimler karşısında “kredisinin” azalması daha doğrusu borç alma koşullarının giderek daha da ağırlaşmasıdır.

Üretim yapısının bir uzantısı olan dış ticaret açığının kaçınılmaz bir sonucu olan dış borçlar, özellikle III. BYKP döneminde iç ve dış koşulların da zorlamasıyla ekonomik gelişmenin kaldıramayacağı boyutlara ulaşmıştır. Sonuçta bir yandan dış borçlanma süreci daha kötü koşullarda daha fazla dış borçlanmayı gerektirir duruma gelmiş, diğer yandan da ekonomik bunalımın ağırlaşmasını doğrudan etkileyecek ekonomi politikalarını belirleyici konuma yükselmiştir (Kepenek ve Yentürk, 1994: 160-161).

Tablo 17. Plan Dönemlerinde Dış Borç Göstergeleri

	1973	1974	1975	1976	1977	1978	1979
Dış Borçlanma Oranı	6,7	7,2	8,2	9,6	11,8	13,2	13,9
Kamu-Garantili	6,8	6,7	7,3	8,1	10,2	10,7	12,9
Özel-Garantisiz	—	0,5	0,9	1,5	1,6	2,5	1,0
Faiz Karşılama Oranı	2,6	2,8	3,5	4,3	5,2	4,9	5,6
Toplam Borç/Katkılı Ulusal Gelir Oranı (%)	13,6	10,6	8,9	9,2	9,8	12,9	20,0
Toplam Borç/Dış Satım Oranı (%)	97,8	91,2	99,7	100,0	133,8	107,5	232,2
Toplam Borç/Döviz Kaynakları Oranı (%)	125,9	137,6	234,0	262,8	390,1	412,9	428,3

Kaynak: Yakup Kepenek ve Nurhan Yentürk, Türkiye Ekonomisi, Remzi Kitabevi, Altıncı Baskı, İstanbul 1994, s.161.

3.5. YATIRIMLAR

I. BYKP’nda GSMH’nin büyüme hızı yılda ortalama %7 alınmış ve bunu sağlamak için yatırımların toplam ulusal gelirdeki payının % 18,3 olması ve bu oranın 14,8’nin iç kaynaklardan, 3,5’inin de dış kaynaklardan sağlanması öngörülmüştür. Gerçekleşme ise %14,2 iç ve %1,8 dış olmak üzere toplam %16,0 dolayında olmuştur. İç tasarruflarda plan hedefine önemli ölçüde yaklaşıldığı halde, dış kaynaklar öngörülen ölçüde gerçekleşmemiştir.

II. BYKP döneminde sabit sermaye yatırımlarının GSMH’nin %21,3’üne ulaşması öngörülmüş, gerçekleşme %16,1 olmuştur. Özellikle iç kaynaklar yönünde beklenen düzeye ulaşılamamış, %19,4 yerine %15,5 bir yatırım oranı sağlanabilmiştir.

III. BYKP döneminde GSMH’nin %21,9’unun sabit sermaye yatırımlarına ayrılması planlanmış, gerçekleşme oranı %20,2 olmuştur. İlginç nokta iç kaynakların, planlanan %21,1 yerine %16 olarak gerçekleşmesidir. İç kaynakların yetersizliği yatırımların giderek dış kaynaklara bağımlı duruma gelmesi sonucunu doğurmuştur.

Yatırımların sayısal büyüklüğü de oransal durumda olduğu gibi, plan öngörülen düzeyinde gerçekleşme sağlanamadığını göstermekte, bu durum yalnız özel kesim için değil kamu kesimi için de geçerli olmaktadır. Bu açıdan bakıldığında I. BYKP ve III. BYKP dönemlerinde özel kesimin planlarda öngörülenden daha fazla yatırım yaptığı, buna karşılık II. BYKP döneminde planlanan düzeyin altında olmakla birlikte kamu kesiminin plan öngörülerine daha yakın bir yatırım düzeyi sağladığı görülmektedir.

Toplam yatırımların gerçekleşme oranı I. BYKP döneminde %90,6, II. BYKP döneminde %91,39 ve III. BYKP döneminde %90,5 olduğuna göre yatırım gerçekleştirmeleri II. BYKP döneminde plan amaçlarına daha yakındır. Diğer yandan II. BYKP döneminin, I. BYKP’nin %75,6 ve III. BYKP’nin %82 olan kamu yatırım oranlarına karşılık %91,4 dolayında bir gerçekleşme sağlaması, II. BYKP döneminin bir kamu yatırımları dönemi olduğu sonucunu vermektedir. Özel yatırımların

gerçekleşme oranıysa ilk üç plan döneminde sırasıyla, %102,9, %90,36 ve %101,47 olmuştur. Yalnız, II. BYKP döneminde özel yatırımlar beklenen düzeyde gerçekleşmemiştir.

Oysa özellikle II. BYKP dönemi özel sanai yatırımların özendirilmesi ile ilgili önlemlerin yaygınlaştığı bir dönemdir. Bu durumda Birinci ve Üçüncü Planın özel yatırımlar yönünde daha "uygun" bir ortam yarattıkları gibi bir sonuca ulaşılabilir. Aynı olguya bir başka açıdan bakılabilir. II. BYKP'nda özel yatırımların kamu yatırımlarından daha hızlı bir artış göstereceği beklenmiş ancak bu beklenti, gerçekleşmemiştir. Ancak, yatırım verilen sabit fiyatlarla incelendiğinde ilk olasılığın daha geçerli olduğu, Birinci ve özellikle Üçüncü plan döneminin özel yatırımlar için daha elverişli bir ortam oluşturdukları anlaşılmaktadır.

Verilerden kolayca anlaşılacağı gibi ilk üç plan döneminde toplam sabit sermaye yatırımları a) planlanan düzeyde gerçekleşmemiştir, yani yaratılan gelirden yeniden üretim için ayrılan miktar planlarda öngörülen düzeyde olmamıştır; b) daha önemlisi yatırımların iç kaynaklardan karşılanan bölümünün toplam gelir içindeki payının arttırılamamış olmasıdır; c) buna karşılık, özellikle III. BYKP döneminde yatırımlar içinde dış kaynakların önemli bir paya sahip oldukları anlaşılmaktadır (Kepenek ve Yentürk, 1994: 162-164).

Tablo 18. Planlarda Yatırım Oranları (%)

	I. BYKP		II. BYKP		III. BYKP	
	Plan	Gerç.	Plan	Gerç.	Plan	Gerç.
Sabit Sermaye Yatırımları						
GSMH Oranları	18,3	16,0	21,3	16,1	21,9	20,2
İç Kaynaklar	14,8	14,2	19,4	15,5	21,1	16,0
Dış Kaynaklar	3,5	1,8	1,9	0,6	0,8	4,2

Kaynak: Yakup Kepenek ve Nurhan Yentürk, Türkiye Ekonomisi, Remzi Kitabevi, Altıncı Baskı, İstanbul 1994, s.165.

Tablo 19. Plan Dönemlerinde Toplam Sabit Sermaye Yatırımlarının Gerçekleşme Durumu (Milyar TL)

	I. BYKP			II. BYKP			III. BYKP		
	Plan	Gerç.	G/P	Plan	Gerç.	G/P	Plan	Gerç.	G/P
Kamu	35,7	27,0	75,6	58,6	54,1	92,30	158,4	129,9	82,0
Özel	23,9	24,6	102,9	52,9	47,8	90,35	122,7	124,5	101,5
Toplam	59,6	51,6	90,6	11,5	101,9	91,39	281,2	254,4	90,5

Kaynak: Yakup Kepenek ve Nurhan Yentürk, Türkiye Ekonomisi, Remzi Kitabevi, Altıncı Baskı, İstanbul 1994, s.165.

I. BYKP döneminde bilinçli bir biçimde toplam yatırımlar içinde dış kaynak oranı yüksek planlanmıştır. Ancak gerçekleştirmeler aynı düzeyde olmamış bunun üzerine planlanan dış kaynak oranı II. BYKP’nda azaltılmıştır. Buna karşın III. BYKP döneminde dış kaynak oranı planlananın beş katı olarak gerçekleşmiştir.

Toplam yatırımların görece büyüklüğü, ekonominin bir bütün olarak büyümesinde belirleyici rol oynar. Bununla birlikte, uzun dönemde gelişmenin niteliği ve büyümenin sürekliliği açısından yatırımların mutlak büyüklüğünden çok bunların hangi alt sektörlerle yapıldığı önem kazanır. Yatırımların sektörel dağılımları Tablo 20’de verilmektedir.

Tablo 20. Plan Dönemlerinde Sabit Sermaye Yatırımlarının Sektörel Dağılımı (%)

Sektörler	I. BYKP		II. BYKP		III. BYKP	
	Plan	Gerç.	Plan	Gerç.	Plan	Gerç.
Tarım	17,1	13,9	15,2	11,1	11,7	11,8
Madencilik	5,4	5,6	3,7	3,3	5,8	3,7
Sanayi	16,9	20,4	22,4	26,8	31,1	28,2
Enerji	8,6	6,5	8,0	9,0	8,5	7,4
Ulaştırma	13,7	15,6	16,1	16,0	14,5	20,6
Turizm	1,4	1,3	2,3	2,1	1,6	1,0
Konut	20,3	22,4	17,9	20,1	15,7	16,9
Eğitim	7,1	6,6	6,7	4,7	5,0	3,3
Sağlık	2,3	1,8	1,8	1,5	1,4	1,1
Diğer Hizmetler	6,6	6,0	5,9	5,4	4,7	6,0
Toplam	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

Kaynak: Yakup Kepenek ve Nurhan Yentürk, Türkiye Ekonomisi, Remzi Kitabevi, Altıncı Baskı, İstanbul 1994, s.167.

Sektörel yatırım dağılımının planlanan-gerçekleşen değerleri planlı dönem süresince önemli bir değişme göstermemiştir. Tablo 20’nin en önemli göstergelerinden biri planlanan yatırım oranlarının bir önceki plan gerçekleştirmelerine yakın olmasıdır. II. BYKP’ndan başlayarak planlanan yatırım oranları, plan gerçekleştirmelerine yakın tutulmuştur. Bu durum daha çok bölünmüş alt sektörler incelendiğinde daha da belirgindir. Dolayısıyla planların yatırım dağılımı gibi en temel belirleyici konuda ekonomiye yön vermediği, ekonominin kendi kendine gelişimini izlediği açıktır. Sonuç olarak, yatırım planlaması yönünden planlar ekonomiye değil, ekonomi planlara yön vermektedir.

Planlı dönem süresince yatırım gerçekleştirmelerinin sürekli olarak plan hedeflerini aştığı sektörler ulaştırma ve konut alt sektörleridir. Temel üretim sektörlerinden olan sanayi sektörü de yatırımların ilk iki plan döneminde plan hedeflerini aştığı, III. BYKP döneminde ise plan hedeflerine ulaşmadığı anlaşılmaktadır. Tarım kesimi yatırımları ise ilk iki plan döneminde plan hedeflerinin altında gerçekleşmiş, III. BYKP döneminde de plan hedeflerine ulaşmıştır. Bu arada tarım yatırımlarının oranı sürekli azaltılmıştır. Diğer iki önemli sektörden madencilikte yatırımlar yalnız I. BYKP döneminde, enerji sektöründe de yalnız II. BYKP döneminde az da olsa plan hedeflerini aşmıştır.

Özetlemek gerekirse, planlı dönemde yatırımların sektörel dağılımı oranı önemli sayılabilecek farklılıklar göstermemektedir: Ulaştırma ve konut gibi hizmet niteliğindeki alt kesimlerde gerçekleşen yatırım oranları plan hedeflerinin üstünde olmuştur. Tarım kesiminde plan hedeflerine ulaşılmamış; sanayide ise III. BYKP döneminde yatırımlar plan hedeflerinin gerisinde kalmıştır. Genel anlamda planların yatırım planlaması yönünden ekonominin bir bakıma “kendiliğinden” olan gelişimini izledikleri, yatırımları yönlendiremedikleri sonucuna varılabilir. Bu sonuç sektörlerin gelişmesinin izlenmesiyle açıklık kazanacaktır (Kepenek ve Yentürk, 1994: 167-168).

3.6. İSTİHDAM

Türkiye’de kalkınma planları beşer yıllık dönemler için hazırlanmakta olup her kalkınma planında farklı istihdam politikası öngörülmüştür. Ancak, tüm kalkınma planlarında (ilk altısı) istihdama yönelik olarak ortak bir nokta bulunmaktadır. O da, istihdam hedefinin, ekonomik kalkınma doğrultusunda bağımsız bir hedef olarak ele alınmasının aksine gelir artışı hedefi olarak da ifade edilebilecek kalkınma hızı hedefine bağımlı, onun zorunlu sonucu olarak görülmüş bir hedef olmasıdır. Böylece kalkınma planlarında istihdam planlaması, makro kalkınma hızının bir yan ürünü olur. Makro kalkınma hızına ulaşırsa, belirli bir istihdam düzeyine ulaşılır düşüncesi hâkimdir. Makro kalkınma hızı belirlendikten sonra, bu hızı gerçekleştirebilecek insan gücünün saptanmasına sıra gelmektedir. Bu istihdam planlaması yaklaşımına Türk kalkınma planlamasında “istihdam katma değer elastikiyet yöntemi” adı verilmektedir (Hesapçioğlu, 1994: 473). Ancak bu

yaklaşım ile planlı kalkınma döneminde istihdam sorununun çözümlendiği söylenemez. Hatta I. ve II. Planlar döneminde belirlenen kalkınma hızına ulaşılmasına rağmen bile istihdam sonraki dönemlerde sorun olmaya devam etmiştir.

İstihdamın kalkınma hızına bağlanması sonucu I. BYKP'da yüksek bir kalkınma hızının sağlanması istihdamın çözümü için gerekli amaç olarak seçilmiştir. Böylelikle yeni iş sahaları açma olanağı kendiliğinden doğacaktı. Bunun yanında tarım dışı çalışmaların artırılması, plan içinde istihdam yaratıcı projelerin öncelikle ele alınması, belirli alanlarda işgücü yoğunluğuna dayanan teknolojik kalkınma olanaklarının yaratılması ve Avrupa'ya işgücü gönderiminin teşvik edilmesi politik ilkeler olarak belirlenmiştir.

I. BYKP'da emek talebini yükselten sulama yatırımlarının beklenenin altında kalması ve öngörülenin ancak yarısı kadar alanın sulanabilir olması, istihdam hedefindeki geri kalmayı kısmen açıklayabilir. İkinci olarak, emeği ikame eden bir yatırım türü olan traktör sayısı plan hedeflerini aşmıştır. Sonuçta emek talebini artıran tarımsal girdilerin -kimyevi gübre hariç- miktarı da plan hedeflerinin gerisinde kalmıştır. Diğer bir deyişle emek talebini artıran yatırımlar ve girdiler öngörülenden az, emeği ikame eden yatırımlar öngörülenin üstünde olmuştur (Kazgan, 1967: 59).

Sayısal olarak I. BYKP'da istihdama yönelik projeksiyonlar Tablo 21'deki gibidir.

Tablo 21. Birinci BYKP Döneminde İstihdam Hedefleri (Milyon Kişi)

	1962	1963	1964	1965	1966	1967
15-64 Yaş Grubu	15,7	16,1	16,5	16,9	17,5	18,0
İşgücü Arzı	14,2	14,4	14,7	15,0	15,8	17,7
Yaratılacak İstihdam	12,7	13,1	13,5	13,9	14,4	14,8
İşsiz	1,5	1,3	1,2	1,1	0,9	0,8

Kaynak: Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı, s.434.

Ancak bu hedeflerin gerçekleştiğini söylemek doğru olmaz. Nitekim 1962 yılında hedeflenen 12,7 milyonluk istihdam 12,5 milyon olarak gerçekleşmiş ve 200 binlik bir açık söz konusu olmuştur. 1967 yılı (dönem sonu) öngörülen 14.8 milyonluk istihdam hacmi 13 milyon 270 bin olarak gerçekleşmiş ve hedeflenen ile

gerçekleşen rakam arasındaki açık 1.5 milyon dolayında gerçekleşmiştir (Üçüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı, 76). İyimserlikle ortaya çıkan bu açığın işgücü arzındaki artıştan kaynaklandığı söylenebilir. Nitekim 1962 yılında 15 milyon 970 bin olan 15-64 yaş nüfusu 1972'ye gelindiğinde 20 milyon 370 bin olmuştur. Ancak elbette ki bu önceden kestirilemeyen bir gelişme değildir. Zira Tablo 21'deki projeksiyonda 15-64 yaş grubunun artacağı (15 milyondan 18 milyona) tespit edilmiştir. O halde I. BYKP döneminde istihdamda meydana gelen açıkların istihdam olanaklarının yetersizliğinden meydana geldiğini söylemek doğru olur. Bu yargıyı desteklemesi açısından işgücüne katılma oranının ve bağımlılık oranının seyri de önemlidir. Zira 1960-1970 periyodunda işgücüne katılma oranı %48'den %40'a düşmüştür. Bu düşüşe rağmen istihdamda bir açığın yer alması biraz önce belirlenen yargıyı doğrulamaktadır. İşgücüne katılma oranındaki bu düşüş ile birlikte bağımlılık oranı da normal olarak artmıştır. Bağımlılık oranı da 1960'da 8 iken 1970'e gelindiğinde 8.3 olmuştur (Üçüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı, 77).

II. BYKP'de yine sayısal olarak istihdam projeksiyonlarına yer verilmiştir. Ancak planlar arasında sistematik bir benzerlik bulunmamasından dolayı planların rakamsal açıdan analiz edilmesinde bazı zorluklar doğmaktadır. Nitekim bir planda ayrıştırılan bir istihdam yapısı, bir diğer planda farklı bir şekilde incelenmektedir. Örneğin II. BYKP'de de tarım sektörü ve tarım dışı sektördeki istihdam rakamları ayrıştırılarak incelenmiştir.

Tablo 22'de II. BYKP'ndeki tarım ve tarım dışı sektörlerdeki istihdam projeksiyonları gösterilmiştir.

Tablo 22. İkinci BYKP Döneminde Tarım ve Tarım Dışı Sektörlerde İstihdam Hedefleri

	1967	1983	1969	1970	1971	1972
Azami Mevsimlik İşgücü Talebi	9.173	9.350	9.510	9.680	9.850	10.025
İşgücü Arzı	10.083	10.151	10.163	10.103	10.154	10.138
Gizli İşsizlik	910	801	653	463	304	113
Gizli İşsizlik Oranı (%)	9,9	8,6	6,9	4,8	3,1	1,1
Arz	4.193	4.449	4.730	5.037	5.369	5.729
Talep	3.799	4.046	4.317	4.607	4.920	5.259
İşsizlik	399	400	413	439	448	470
İşsizlik Oranı (%)	9,5	9,0	8,7	8,5	8,3	8,2

Kaynak: İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planı, s.133-134.

Tabloya göre II. BYKP döneminde tarım kesiminde işgücü arzının tamamının çalıştığı varsayılarak, bu arz miktarından talep edilen miktar düşülmüş ve aradaki fark gizli işsizlik projeksiyonu olarak verilmiştir. Buna göre 1967'de tarımdaki gizli işsizlik oranının %9.9'dan, azalarak 1972'de %1.1 olacağı tahmin edilmiştir. Tarım dışı sektörde de arz ve talep arasındaki fark esas alınmak suretiyle işsizlik ve oranı hesaplanmıştır. Buna göre işsizliğin 1967'de %9.5, 1972'de ise az bir gerileme ile %8.2 olacağı hedeflenmiştir. Bu hedeflerin gerçekleşme oranı ise III. planda ele alınmıştır. Buna göre tarımdaki işgücü fazlası 1967'de 910 bin, 1968'de 895 bin, 1969'da 890 bin, 1970'de 880 bin, 1971'de 860 bin ve 1972'de 850 bin olmuştur. İlk yıl hedefe çok yakın bir oran tutturulmuş olmasına rağmen dönem sonuna doğru hızla bir fark oluşmuş ve bu fark 1972 yılında 700 bine ulaşmıştır. Tarım dışı sektörde de hedeflenen işsizlik ile gerçekleşen arasında tüm dönem boyunca %25'lik bir açık oluşmuştur (Üçüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı, 654). Dolayısıyla II. BYKP döneminde de belirlenen sayısal istihdam hedeflerine ulaşamamıştır. Zaten II. plan döneminde istihdam unsurunun artık tamamen iktisadi gelişmenin bir fonksiyonu haline dönüştürülmüş olması artık devletin bu yükümlülükten kısmen kurtulması ve dolayısıyla istihdam sorununun büyümesi sonucunu doğurmuştur.

III. BYKP'nın hazırlanması ile birlikte istihdam sorunu, 22 yıllık yeni perspektif planın amaçları arasında sayılmıştır. İstihdamın uzun dönemli planın amaçları arasında sayılması gizli olarak bu sorunun devam ettiğinin siyasi otorite tarafından kabulü anlamına gelmektedir. Bu nedenle hızlı sanayileşme ve kalkınma ancak 1990'lı yıllarda istihdama çözüm getirebilecektir. Bunun için de emek-yoğun teknolojilerin kullanımına ağırlık verilmesi gerektiği ifade edilmiştir.

Tablo 23'de III. BYKP'nın istihdama yönelik hedefleri gösterilmektedir.

Tablo 23. Üçüncü BYKP Döneminde İstihdama Yönelik Hedefler

	1972	1977
İşgücü Arzı	14.137	16.080
İşgücü Talebi	13.567	14.980
a. Tarımda fiilen çalışanlar	8.763	8.600
b. Tarım dışı	4.586	6.197
c. Bilinmeyen	133	133
d. Yurtdışına gidecek işgücü	85	50
Tarım Dışı İşgücü Fazlası	750	1.100
Tarımda En Faal Mevsimde İşgücü Fazlası	850	700
Toplam İşgücü Fazlası	1.600	1.800
Toplam İşgücü Fazlası (%)	11,2	11,2

Kaynak: Üçüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı, s.663.

Hedeflenen rakamlara göre işgücü arzı 14 milyondan 16 milyona, talebi ise 13 milyondan 14 milyona çıkacaktır. Toplam işgücü fazlasının 1.6 milyondan 1.8 milyona çıkması hedeflenirken, işsizlik oranının %11,2 olarak sabit tutulacağı hedefler içine alınmıştır.

Ancak hedef alınan rakamların incelenmesinden çıkan sonuç III. BYKP döneminde de istihdama ilişkin rakamların hedeflenenden farklı çıktığını ve süregelen istihdam sorununun bu plan döneminde de bir kat daha artarak devam ettiğini göstermektedir. Bu dönemde özellikle toplam işgücü arzının planlanan 16 milyon dolayında olmasına rağmen bile işsizlikte %2'lik bir artışın olması uygulanan istihdam politikalarının yetersiz olduğunun kanıtı olmaktadır. III. BYKP'nin son yılı olan 1977'de toplam işgücü arzı planlanandan 80 binlik bir fazlaya ulaşmıştır. Aynı yıl işgücü talebi ise planlanandan 20 binlik bir azlıkla 14 milyon 726 bin olarak oluşmuştur. Aynı dönemde tarımsal işgücü fazlası 1977'de 740 bin (planlanandan 20 bin fazla) olarak iyimser bir rakamda oluşurken tarım dışı işgücü fazlası 1.1 milyon olarak planlanmasına rağmen 14 milyon 475 bin gibi %25'lik bir sapmayla gerçekleşmiştir.

Bunun açık yorumu 1973-1977 döneminde kentsel işsizliğin daha fazla arttığıdır. Toplamda ise planlanan 1.8 milyon işgücü fazlasına karşılık 2 milyon 175

binlik bir işgücü fazlası oluşmuş ve sapma 1 milyon 375 bin kişi olarak gerçekleşmiştir. Bunun işsizlik yüzdesine yansımaları ile planlanan oranın %11.2 olmasına rağmen gerçekleşenin %13.5 olması şeklinde sonuçlanması olmuştur (Dördüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı, 26). Sonuçta dönem boyunca 100 kişiden işsiz olarak geçen 11 kişiye 2 kişi daha eklenmiş yani işsizlik oranı artmıştır.

3.7. DIŞ EKONOMİK İLİŞKİLER

3.7.1. Birinci Plan Dönemi

3.7.1.1. İthalat

I. BYKP döneminde gerçekleşen toplam ithalat değerleri ile tahminler arasında bir yakınlık göze çarpmaktadır. Yalnız, belirli yıllarda önemli farklar meydana gelmiştir. Özellikle 1963 yılında yıllık hedefler aşılmış, diğer yıllarda gerçekleşen değerler tahminlerin gerisinde kalmıştır. 1963-1967 dönemi ithalat rakamları Tablo 24'de verilmiştir.

Tablo 24. Birinci BYKP Döneminde İthalat Bileşimi (Milyon Dolar)

	1963	1964	1965	1966	1967
Yatırım Malları İthalatı	314.8	245.5	241.2	341.2	323.5
Hammadde İthalatı	335.9	265.7	305.9	341.2	327.6
Tüketim Malları İthalatı	36.9	26.2	24.8	35.8	33.5
Toplam	687.6	537.4	572.0	718.3	684.7

Kaynak: Memduh Yaşa, Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ekonomisi 1923-1978, Akbank Kültür Yayınları, Apa Ofset, İstanbul 1980, s.354.

Tablo 25. Birinci BYKP Döneminde Başlıca Malların İthalatı (Milyon Dolar)

	1963	1964	1965	1966	1967
Makineler	188.7	175.5	165.4	226.9	227.8
Kimyasal Maddeler	44.7	45.1	59.8	66.4	71.9
Suni Gübreler	5.5	4.6	17.2	27.9	37.3
Kâğıt	12.6	7.2	11.2	11.7	22.3
Optik	13.9	1.1	15.1	19.4	21.0
Demirden Gayri Men.	9.2	10.7	13.3	16.9	18.0
Deriler	4.9	1.9	3.4	5.1	5.5
Taşıtlar	76.6	45.6	45.5	74.4	59.7
Akaryakıt	66.2	67.1	56.7	55.0	53.5
Demir Çelik	64.6	50.8	59.2	66.6	46.6
Kauçuk Lastik	27.6	14.2	15.3	16.0	19.4
Toplam	514.5	433.8	462.1	586.3	583.0
Diğer Maddeler	173.1	103.6	109.9	132.0	101.7
Genel Toplam	687.6	537.4	572.0	718.3	684.7

Kaynak: Maliye Bakanlığı, 1972 Ekonomik Raporu'ndan derlenmiştir.

1964 ve 1965 yılları ithalatının hedeflerin bir hayli gerisinde kalması ve 1966 yılı gelir artışının %8.8 olması 1966 ithalat hacmini tahminlere yaklaştırmıştır. 1964 ve 1965 yıllarında ithalatın plan hedeflerinden geride kalmasının başka sebebi ise dış ödeme güçlükleridir.

Hammadde ithalatı devamlı bir artış göstermektedir. Yatırım malları ithalatı ise Ereğli Demir Çelik gibi büyük projelerin gerçekleşmesine paralel bir dalgalanma izlemiştir. Tüketim malları ithali geniş çapta ABD üretim fazlası ithalatının etkisi altında kalmıştır.

Mal grupları itibariyle gerçekleşme ile tahminler arasındaki fark çok büyük olmuştur. Özellikle yatırım malları ithalatı zaman zaman tahminlerin hayli gerisinde kalmış, hammadde ithalatı ise tahminleri aşmıştır. I. BYKP dönemi içinde hedef yatırımlarının gerçekleşme yüzdelerinin düşük olması yatırım malları ithalatını olumsuz etkilemiştir. Hammadde ithalatının tahminleri aşması ekonominin ihtiyacı olan hammadde ithalatının başlarda düşük tahmin edildiğini göstermektedir. Tüketim malları ithalatı uygulanan çeşitli kısıtlamalar yoluyla görünüşte istenilen düzeye indirilmiştir. Yurda üstü kapalı olarak hammaddeler arasında gelen veya kaçak giren tüketim mallarının miktarını hesap etmek mümkün değildir (Yaşa, 1980: 353-354).

3.7.1.2. İhracat

I. BYKP döneminde gerçekleşen ihracat değerleri tahminlerin üstüne çıkmıştır. Bunda ihracattaki yapısal değişikliklerin de etkisi olmakla birlikte, asıl sebep bazı tarımsal stokların eritilebilmesi ve ihraç edilebilir ürünlerin üretimlerinin dönem içinde belli artışlar göstermesidir. Bu arada sanayi mallarının ihracat içindeki yüzde oranı pek değişmemiş, hatta dönem sonunda azalmaya yüz tutmuştur.

1963-1967 dönemi yıllık ortalama ihracatı 451 milyon dolardır. Planlı dönemden önceki beş yılın ortalaması ise 326 milyon dolar dolayındadır. Yani ihracat beş yılda ortalama %7.6 ve 5 yılda %38.0 dolayında artmıştır. Bu artış hızı, ihracat fiyatlarında dönem içinde meydana gelen düşmeye rağmen GSMH artış hızından daha yüksektir.

Tablo 26. Birinci BYKP Döneminde İhracatın Bileşimi (Milyon Dolar)

Yıllar	Tarım		Madencilik ve		Sanayi		Toplam	
	Ürünleri	%	Taşocakları	%	Ürünleri	%		%
1963	284.1	77.2	10.6	2.8	73.5	20.0	368.0	100.0
1964	311.5	75.9	14.4	3.6	84.4	20.5	410.8	100.0
1965	351.9	75.9	21.0	4.5	90.8	19.6	463.7	100.0
1966	379.0	77.3	23.0	4.7	88.8	18.0	490.5	100.0
1967	420.7	80.4	20.8	4.1	81.2	15.5	522.4	100.0

Kaynak: İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planı, s.27.

Görüldüğü gibi sanayi ürünlerinin toplam ihracat içindeki payı dönem boyunca hemen hemen aynı kalmış ve hatta biraz azalmıştır. Bu durum ihracat konusundaki görüşleri kötümser bir havaya sokmuştur. Çünkü sanayi ürünleri ihracatının toplam ihracat içindeki payı büyümeden, yani yapısal bir değişiklik meydana gelmeden ihracatın hızlı bir gelişme göstermesi çok güçtür. Sanayi ürünleri ihracatını artırmada karşılaşılan güçlükler maliyet yüksekliği, kalite düşüklüğü, pazarlama bilgisi noksanlığı ve iç talebin canlılığıdır (Yaşa, 1980: 354-355).

3.7.1.3. Görünmeyen İşlemler

I. BYKP, görünmeyen işlemler dengesinin ancak uzun dönemde fazlalık vereceğini öngörmüştür. Ödemeler dengesi projeksiyonlarına göre görünmeyen kalemler açığı 1963'de 79 milyon dolardan 1967'de 42 milyon dolara inecekti. Oysa

daha 1963 yılında 29 milyon dolar olarak gerçekleşen görünmeyen kalemler dengesi açığı 1965 yılında 10 milyon dolar fazlaya dönüşmüştür.

Diğer görünmeyen kalemlerin olumsuz etkilerine mukabil Birinci Plan döneminde yeni bir döviz kaynağı olarak ortaya çıkan işçi dövizleri gelirleri, görünmeyen kalemler dengesinin fazlalık vermesini sağlamıştır. Dış yardımlardaki gecikmelerin olumsuz etkisini de bu fazlalık veren görünmeyen kalemler dengesi gidermiştir. Turizm konusunda beklenen sonuçlar sağlanamamış ve turizm gelirleri ile giderleri arasındaki fark dönem boyunca devamlı negatif olmuştur (Yaşa, 1980: 356). Tablo 27’de ilk plan döneminde görünmeyen işlemlerin seyri ve bileşimi gösterilmiştir.

Tablo 27. Birinci BYKP Döneminde Görünmeyen İşlemler (Milyon Dolar)

	1963	1964	1965	1966	1967
Faiz Ödemeleri	- 31	- 34	- 32	- 31	- 35
Turizm ve Dış Seyahat	- 13	- 14	- 10	- 14	- 14
Kar Transferleri	- 1	- 5	- 15	- 16	- 25
İşçi Gelirleri	—	9	70	115	93
Proje Kredileri ve Hizmet Ödm.	—	- 4	- 7	- 7	- 7
Diğer Görünmeyenler	16	6	4	- 2	22
Denge	- 29	- 42	10	45	34

Kaynak: Maliye Bakanlığı, 1972 Ekonomik Raporu.

3.7.1.4. Sermaye Hareketleri

I. BYKP’nda yer alan sermaye ithali kalemlerine ait projeksiyonlar gerçekleşmemiştir. Gerçi ekonominin dış açığı küçülmüştür fakat bu duruma döviz gelirlerindeki artışlar değil, dış yardım ve kredilerin istenilen miktarda ve zamanda sağlanması sebep olmuştur. Böylece dış denge sağlanırken iç denge bozulmaya yüz tutmuştur. Dış tasarrufların azalması planın finansmanı için gerekli tasarrufun daha büyük bir kısmının içeriden sağlanması mecburiyetini doğurmuştur. Sermaye hareketleri Tablo 28’de gösterilmektedir.

Tablo 28. Birinci BYKP Döneminde Sermaye Hareketleri (Milyon Dolar)

	1963	1964	1965	1966	1967	Toplam
Dış Borç Ödemeleri	- 119	- 131	- 184	- 146	- 125	- 705
PL. 480	88	31	29	17	—	165
Özel Yabancı Sermaye	21	25	22	30	17	115
Bedelsiz İthalat	5	5	5	11	12	38
Proje Kredileri	81	40	57	56	83	317
Program Kredileri	197	176	217	204	190	984
Kısa Dönemli Sermaye Hrkt.	- 21	- 15	- 35	- 39	—	- 110
Toplam Net	252	131	111	133	177	804

Kaynak: Maliye Bakanlığı, 1972 Ekonomik Raporu.

3.7.1.5. Ödemeler Dengesi

I. BYKP döneminde ödemeler dengesi rakamları incelendiğinde şu sonuçlara varılabilir (Yaşa, 1980: 357):

- İthalat kısıtlamaları devam etmiştir.
- İhracat tahminleri aşmış, fakat ihracatın yapısı değişmemiştir.
- Görünmeyen kalemler pozitif dengesi, işçi dövizleri gelirlerinin hızla artması sayesinde tahminlerin üstünde gerçekleşmiştir.
- Dış borç ödemeleri tahminleri aşmıştır.
- Sermaye ithali tahminlerin altında kalmıştır.

Dönem itibarıyla ödemeler dengesini Tablo 29 ayrıntılarıyla açıklamaktadır.

Tablo 29. Birinci BYKP Döneminde Ödemeler Dengesi (Milyon Dolar)

	1963	1964	1965	1966	1967
I. Cari İşlemler					
A. Dış Ticaret					
1. İhracat	368	411	464	490	523
2. İthalat	- 688	- 537	- 572	- 718	- 685
3. Denge	- 320	- 126	- 108	- 228	- 162
B. Görünmeyen Kalemler					
1. Dış Borç Faizi Ödemeleri	- 31	- 34	- 32	- 31	- 35
2. Turizm ve Dış Seyahat (net)	- 13	- 14	- 10	- 14	- 14
3. İşçi Gelirleri	—	9	70	115	93
4. Kar Transferleri	- 1	- 5	- 15	- 16	- 25
5. Proje Hizmetleri Ödemeleri	—	- 4	- 7	- 7	- 7
6. Diğer Görünmeyenler	16	6	4	- 2	22
Denge	- 29	- 42	10	45	34
C. Enfrastrüktür ve Off-Shore	49	59	20	19	14
Cari İşlemler Dengesi	- 300	- 109	78	- 164	- 114
II. Sermaye Hareketleri					
1. Dış Borç Ödemeleri	- 119	- 131	- 184	- 146	- 125
2. PL. 480	88	31	29	17	—
3. Özel Yabancı Sermaye	21	25	22	30	17
4. Proje Kredileri	81	40	57	56	83
5. Bedelsiz İthalat	5	5	5	11	12
6. Program Kredisi	197	176	217	204	190
Denge	273	146	146	172	177
Genel Denge	- 27	37	68	8	63
III. Rezerv Hareketleri (-artış)	48	- 12	- 13	39	21
IV. Kısa Dönemli Sermaye Hrkt.	- 21	- 15	- 35	- 39	—
V. Net Yanlış ve Eksik	—	- 10	- 20	- 8	- 42

Kaynak: Maliye Bakanlığı, 1972 Ekonomik Raporu, s.35.

3.7.2. İkinci Plan Dönemi

3.7.2.1. İthalat

II. BYKP döneminde toplam 4.865 milyon dolar olarak öngörülen ithalat, sonradan programlarda 4.920 milyon dolar olarak düzeltilmiş ve 5.247 milyon dolar olarak gerçekleşmiştir. Plan ve program hedeflerinin aşılmasının sebepleri genellikle Ağustos 1970 devalüasyonuna bağlanmaktadır. II. BYKP dönemi yıllık ithalatı Tablo 30'da gösterilmiştir.

Tablo 30. İkinci BYKP Döneminde İthalat (Milyon Dolar)

Yıllar	İthalat Değeri	İthalat Zincirleme
		Endeksi (1967=100)
1968	764	111.5
1969	801	104.8
1970	948	118.3
1971	1.171	123.5
1972	1.563	133.5

Kaynak: Memduh Yaşa, Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ekonomisi 1923-1978, Akbank Kültür Yayınları, Apa Ofset, İstanbul 1980, s.362.

II. BYKP’ında ithalat için öngörülen hedeflerin hayli aşıldığı görülmektedir. Planda yıllık %7.4 artış hızı öngörülürken özellikle 1970’den sonra beliren genişlemeler sebebiyle yıllık ortalama artış hızı %16,4’ü aşmıştır.

İthalatın mal grupları itibariyle gerçekleşen değerleri ile tahminler arasında da farklar belirmiştir. Tablo 31’de bu karşılaştırmalar verilmektedir.

Tablo 31. İkinci BYKP Döneminde İthalatın Mal Grupları İtibariyle Dağılışı (Milyon Dolar)

Yıllar	Yatırım Malları		Hammaddeler		Tüketim Malları		Toplam	
	Tahmin	Gerçek	Tahmin	Gerçek	Tahmin	Gerçek	Tahmin	Gerçek
1968	332.0	366.6	418.0	360.7	85.0	36.3	835.0	763.7
1969	350.0	350.9	460.0	395.6	90.0	54.7	900.0	801.2
1970	370.0	445.9	510.0	454.3	95.0	47.3	975.0	947.6
1971	385.0	511.2	555.0	600.7	100.0	58.9	1040.0	1170.8
1972	405.0	782.7	605.0	707.2	105.0	72.8	1115.0	1562.7

Kaynak: Memduh Yaşa, Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ekonomisi 1923-1978, Akbank Kültür Yayınları, Apa Ofset, İstanbul 1980, s.362.

3.7.2.2. İhracat

II. BYKP döneminde toplam 3.115 milyon dolarlık ihracat öngörülmüş bu rakam programlarda 3.045 olarak düzeltilmiş ve gerçekleşme 3.183 milyon dolar olmuştur. 1967’den 1968’e bir gerilemeden sonra ihracat hızı artmış ve 1970 devalüasyonundan sonra bu hız yılda %15’i aşmıştır. Bu değişme Tablo 32’de görülmektedir.

Tablo 32. İkinci BYKP Döneminde İhracat (Milyon Dolar)

Yıllar	İhracat Değeri	İhracat Zincirleme Endeksi
		(1967=100)
1968	496	94.8
1969	537	108.2
1970	588	109.4
1971	677	115.1
1972	885	130.4

Kaynak: Memduh Yaşa, Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ekonomisi 1923-1978, Akbank Kültür Yayınları, Apa Ofset, İstanbul 1980, s.363.

İhracatın mal grupları itibariyle gerçekleşen değerleri ile tahminler arasında da bazı farklar meydana gelmiştir. Özellikle madencilik ürünleri ihracatı tahminlerin altında kalmış ve tarım ürünleri ihracatı ise tahminleri –özellikle son yıllarda– aşmıştır. Tablo 33, bu durumu açıkça ortaya koymaktadır (Yaşa, 1980: 363).

Tablo 33. İkinci BYKP Döneminde İhracatın Mal Grupları İtibariyle Dağılışı (Milyon Dolar)

Yıllar	Tarım ve		Madencilik		Sanayi Ürünleri		Toplam	
	Hayvancılık		Ürünleri					
	Tahmin	Gerçek	Tahmin	Gerçek	Tahmin	Gerçek	Tahmin	Gerçek
1968	409.0	388.2	31.0	13.9	100.0	94.2	540.0	496.4
1969	427.0	385.0	34.0	17.8	114.0	135.0	575.0	536.8
1970	445.0	429.0	37.0	20.0	133.0	139.3	615.0	588.0
1971	465.0	480.1	40.0	21.3	160.0	175.2	665.0	676.6
1972	480.9	579.2	42.2	16.4	196.9	271.4	720.0	885.0

Kaynak: Memduh Yaşa, Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ekonomisi 1923-1978, Akbank Kültür Yayınları, Apa Ofset, İstanbul 1980, s.363.

3.7.2.3. Görünmeyen İşlemler

Görünmeyen işlemlerin en çok dikkati çeken kalemi işçi gelirleridir. Bu kaleme ait II. BYKP tahminleri programlarda devamlı düzeltilip yükseltildiği halde, gerçekleştirmeler programlardaki tahminleri de aşmıştır.

Turizm gelirleri tahminleri ise gerçekleşmemiştir. Mesela 1971 ve 1972 yıllarında sırasıyla 50 ve 70 milyon dolar pozitif bakiye beklenirken bu değerler yine sırasıyla 21 ve 44 milyon doları ancak bulmuştur. Tablo 34’de görünmeyen işlemlerin gerçekleşen değerleri yer almaktadır (Yaşa, 1980: 364).

Tablo 34. İkinci BYKP Döneminde Sermaye Hareketleri (Milyon Dolar)

	1968	1969	1970	1971	1972
Faiz Ödemeleri	- 34	- 44	- 47	- 47	- 62
Turizm ve Dış Seyahat	- 9	- 5	4	21	44
Kar Transferleri	- 32	- 32	- 33	- 36	- 35
İşçi Gelirleri	107	141	273	471	740
Proje Kredileri ve Hizmet Ödemeleri	- 15	- 18	- 30	- 32	- 35
Diğer Görünmeyenler	17	- 6	14	2	- 12

Kaynak: Maliye Bakanlığı, 1974 Yılı Ekonomik Raporu, s.33.

Enfrastrüktür ve Off-Shore gelirleri de Tablo 35’de belirtildiği üzere planda öngörülen hedeflerin altında kalmıştır.

Tablo 35. İkinci BYKP Döneminde Enfrastrüktür ve Off-Shore Gelirleri (Milyon Dolar)

	1968	1969	1970	1971	1972
Plan	15	15	10	10	10
Program	15	10	10	6	8
Gerçekleşme	10	8	8	6	30

Kaynak: Maliye Bakanlığı, 1974 Yılı Ekonomik Raporu, s.33.

3.7.2.4. Sermaye Hareketleri

Sermaye hareketlerine ait gerçekleşen değerler Tablo 36’de yer almaktadır.

Tablo 36. İkinci BYKP Döneminde Sermaye Hareketleri (Milyon Dolar)

	1968	1969	1970	1971	1972
Borç Ödemeleri	- 72	- 108	- 173	- 125	- 235
Özel Yabancı Sermaye	13	24	58	45	43
Bedelsiz İthalat	22	20	34	27	39
Proje Kredileri	127	174	179	219	222
Program Kredileri	145	106	133	59	73
PL. 480	—	41	83	55	18

Kaynak: Maliye Bakanlığı, 1974 Yılı Ekonomik Raporu, s.33.

Borç ödemeleri ilk yıllarda plan hedeflerinin altında kaldığı halde dönem sonuna doğru hedefleri aşmaktadır. Fakat 1972 yılı dışında programlarda tespit edilen hedeflerin altında kalmıştır.

Özel yabancı sermaye 1970’de en yüksek düzeye ulaşmıştır. Bu rakam plan hedefinin 11, program hedefinin ise 33 milyon dolar üstündedir. 1970’den sonra yabancı sermayenin tekrar azalmakta olduğu görülmektedir. Proje kredileri ise genel

olarak tahmin edildiği şekilde gerçekleşmiştir. ABD'den zirai mahsul fazlası olarak ve PL. 480 programı gereğince yapılan gıda maddeleri ithalatı tahminlerin üzerinde seyretmiştir.

Döviz rezerv hareketleri, şimdiye kadar ele alınan kalemlere göre belirlenmektedir. Plan ve programlarda tespit edilen hedeflerle gerçekleştirmeler bu alanda da birbirine uymamaktadır. Gerçekten, rezervler 1970 yılına kadar beklenen mütevazı artışı dahi gösterememişken, 1970'den itibaren tahminleri fevkalade aşan bir hızla yükselmeye başlamıştır. Bu artışlarda, dışarıya giden işçi dövizlerine tanınan menfaatler ve özellikle 1970 devalüasyonu ile gerçekçi bir kur politikası takip edilmesi en büyük etken olmuştur (Yaşa, 1980: 365).

3.7.3. Üçüncü Plan Dönemi

3.7.3.1. İthalat

III. BYKP'nda ithalat projeksiyonları ithalat girdi tablosuna dayanılarak yapılmıştır. Ayrıca, bulunan değerler hesaplanan fiziki dengelere göre belirlenen ithalat gerekleriyle kontrol edilmiştir. İthalatta öngörülen yıllık ortalama artış hızı %10.4'tür. ara malı ithalat oranının düşmesi ve yatırım malları ithalat oranının yükselmesi beklenmektedir. Oysa ithalat daha dönemin ilk yılı olan 1973'de %33.5, 1974'de %81.1, 1975'de %25.4 ve 1976'da %8.2 artmıştır. Başka bir deyişle yıllık artış hızı yaklaşık %25 olmuştur.

Hem dış hem de iç şartlar, uygulanmak istenen ithal ikamesi politikasına rağmen, ithal gereği ve fiili ithalatı hızla genişletmiştir. Dış koşullar arasında petrol, makine-teçhizat ve hammadde fiyatlarında özellikle dünya enflasyonu sebebiyle 1973'de başlayan yükselmenin yarattığı çift etki başta gelmektedir. Bu fiyat yükselmeleri bir yandan ithalat için gerekli döviz hacmini genişletirken öte yandan spekülative ithalata hız vermiştir. Bu ara özellikle hammadde ithalatında beliren güçlükler ikinci etkinin daha da güçlenmesine yol açmıştır. 1975 yılının ortalarından başlayarak transferlerin önce hızının yavaşlaması, sonra da uzun müddet gerilemeye başlaması aynı güçlendirici etkinin, hammadde bağlantıları kolaylaştığı halde, 1977 yılı sonlarına kadar devamına sebep olmuştur.

İthalattaki hızlı genişlemeyi yaratan iç şartlar aslında iç içe çalışan bir dizi olgudan doğmaktadır. Bunların başında enflasyon, faiz ve fiyat politikası, sanayileşme politikası ve sosyal politika gelmektedir. Esas itibariyle bu durumun önemli bir kısmı itibariyle gelişmekte olan bir ülkenin çelişkilerinden ve kısır döngüden doğduğu söylenebilir. Büyüme ve sanayileşme çabaları ile çoğulcu demokrasinin toplumsal çözümleri, nispi olarak kıt kaynak sermayenin ucuz, bol unsur emeğin pahalı kılınmasına yol açmaktadır. Buna ithal ikamesi politikası ile yüksek seviyedeki himayenin yarattığı aşırı yatırım talebi, fazla değerlendirilmiş Türk lirası ve enflasyonun etkileri de eklenince %95'in makine-teçhizat-hammaddenin oluşturduğu ithalatın hızla genişlemesi de kaçınılmaz halen gelmiştir.

Tablo 37'de fiyatlar genel seviyesi indeksinin 1968'den bu yana ithal fiyatlarının üstünde seyrettiği görülmektedir. Öyle ki fiyatlar genel düzeyi ile deflete edilmiş ithal fiyatları indeksi 1975 yılında bile 1968 seviyesinin altında kalmaktadır. Dikkat edilecek olursa bu indeksin daha hızlı değiştiği yıllarda reel ithalatta da paralel hız değişiklikleri meydana gelmektedir (Yaşa, 1980: 372).

Tablo 37. Üçüncü BYKP Döneminde İthalatın Seyri (Milyon Dolar)

Yıllar	İthalat	İthalat Fiyat İndeksi	Fiyatlar Genel Düzeyi (Yeni Seri)	Deflate Edilmiş İthal Fiyatlar İndeksi	Reel İthalat
1968	763.7	100.0	100.0	100.0	763.7
1969	801.6	101.4	104.8	96.8	790.5
1970	945.6	102.5	113.4	90.4	922.5
1971	1170.8	109.2	134.9	78.7	1072.2
1972	1562.2	112.5	154.0	73.1	1389.1
1973	2086.2	136.6	181.0	75.5	1527.2
1974	3777.7	226.4	242.5	93.4	1668.6
1975	4738.6	252.6	268.5	94.1	1876.0
1976	5128.6	242.3	312.0	77.7	2116.6
1977	5796.3	274.6	382.8	71.7	2110.8
1978	2599.0	312.7	—	—	1470.0

Kaynak: Erdoğan Alkin, Uluslararası Ekonomi İlişkiler, İstanbul 1978, s.273.

İthalatın mal gruplarına göre dağılımında göze çarpan ilginç eğilim 1974 yılında hammadde ithalatında görülen hızlı artıştır. Bu eğilim, 1974 yılındaki kadar olmasa da 1975, 1976 ve 1977 yıllarında da devam etmiştir. 1974 yılı başlarından

itibaren dünya enflasyonu sebebiyle hammadde fiyatlarındaki artışlar ve bağlantı sağlanmasındaki güçlük belirtileri önemli boyutlarda stok yapma isteği yaratmıştır. Hammadde ithalatının toplam ithalat içindeki payında görülen genişleme, özellikle bu sebeplere bağlanabilir (Yaşa, 1980: 373).

3.7.3.2. İhracat

Ödemeler dengesi darboğazının devamında ithal gereğinin devamlı artışı kadar ihracatın yetersiz gelişimi ve yapısı da çok etkili olmuştur. Son üç yıl boyunca ithalat hızla genişlerken ihracat olduğu yerde saymış, dış ticaretin ve dolayısıyla ödemeler dengesinin büyük açıklar vermesinde önemli rol oynamıştır. Son yılların ihracat fiyat yükselmeleri dikkate alındığında ihracatta artış yerine aslında gerçek anlamda azalmadan bile bahsedilebilir. 1976 yılında ihracatta nominal olarak görülen artış iyimser yorumlara yol açmış, hâlbuki 1977 ihracatı 1976'nın da altına düşmüş ve ancak 1978 yılında seviyesinin üstüne çıkabilmiştir.

Gelişmekte olan ülkelerin hemen hepsi anlamlı ve tabiatıyla devamlı ihracatın artışlarının arkasında ihraç edilebilir malların çeşitlendirilebilmesi şartının yattığının farkındadırlar. Ne var ki yalnızca belli bir sanayileşme düzeyine erişmiş olan ülkeler bu imkânı yaratabilirler. Çünkü ihraç edilebilir malların çeşitlendirilebilmesi, ihraç yapılan ülkelerin de çeşitlendirilmesine bağlıdır. Gerçi bu ülkeler tarımsal mallarda da büyük ihraç potansiyeli arayabilirler, fakat bunu gerçekleştirmek çok güçtür. Zira tarımsal mallar ihracatının büyük çapta artırılması gayreti türlü zorluklarla karşılaşmaktadır. Nitekim Türkiye ihracatının önemli bir bölümünün yöneldiği AET ülkeleri, uygulamak zorunda kaldıkları tarım politikaları sebebiyle meyve ve sebze üretiminde büyük oranda kendi kendine yeterli durumdadırlar. Üstelik bu ülkelerde tarımsal malların gelir elastikliği ve nüfus artış hızı düşük, tarımsal üretimde etkinlik nispi olarak yüksektir. Bu durum ve yine bu durumun yarattığı iç politik-ekonomik sebepler, gelişmekte olan ülkelerin AET ülkelerine tarımsal mal ihraç imkânlarını önemli oranda sınırlamaktadır. İhraç imkânlarının bulunduğu mal türlerinde ise güçlü rekabet şartları mevcuttur. Mesela 1980'lerde AET ülkelerinde önemli bir narenciye talep fazlası belirecek, ancak bu talep fazlasını karşılayacak ülkelerin arz fazlalığı, adı geçen talep fazlasının dört katını bulacak ve bu alanda kıyasıya bir rekabete yol açacaktır.

İhracatın mal gruplarına dağılımı açısından III. BYKP döneminin olumsuz görünümü, beklenen yapıyı kazanmaya başlar gibi gözükse ama kısa sürede bu konudaki ümitli beklemeyle son veren gelişmedir. Gerçekten, 1974 yılında sanayi mallarının toplam ihracat içindeki payı %39'u geçmişken, ihracat zorlukları kısa sürede önceliği yine tarım ürünlerine vermiştir. Aşağıdaki tabloda, ihracatta ana grupların toplamı gösterilmiştir (Yaşa, 1980: 373-374).

Tablo 38. Üçüncü BYKP Döneminde İhracatın Mal Gruplarına Göre Dağılımı (%)

	1973	1974	1975	1976	1977	1978
Yatırım Malları	48.0	34.1	41.4	43.6	38.9	34.6
Hammaddeler Malları	47.6	61.7	54.3	53.3	58.0	62.6
Tüketim Malları	4.4	4.1	4.3	3.1	3.1	2.8
Tarım Ürünleri	63.2	55.6	56.6	64.0	59.4	67.4
Sanayi Ürünleri	33.6	39.2	35.8	30.4	33.4	27.2
Madencilik Ürünleri	3.2	5.2	7.6	5.6	7.2	5.4

Kaynak: TÜSİAD, The Turkish Economy, İstanbul 1978, s.146-157.

Bugün Türkiye'de yapısal yetersizlik ve dengesizlik dışında ihracat, uygulamadan doğan daha birçok sebeple güçleşmektedir. Bunlardan özellikle haberleşme-ulaştırma güçlükleri; standardizasyon-ambalajlama-tanıtma-pazarlama yetersizlikleri; ihracat sigortasının gerçekleşmemesi; kredi güçlükleri; bürokrasi, kısa aralıklarla değişen ihracat politikası kararları; elastikliğini kaybeden vergi iadesi vs. sayılabilir (Yaşa, 1980: 375).

3.7.3.3. Görünmeyen İşlemler

a) İşçi Dövizleri

İşçi dövizleri, Türkiye'nin ödemeler dengesine özellikle 1968 yılından başlayarak sağlıklı bir görünüm vermiş ancak bu sağlıklı görünüm ancak 1976 yılında belli bir oranda azalmaya başlamıştır. İşçi dövizleri gelirleri 1968 yılında ihracattan sağlanan dövizin ancak %20'sine tekabül etmekte idi. İhracat gelirlerine nazaran işçi dövizleri gelirleri, 1974 ve 1975 yıllarında %93'e kadar yükselerek ödemeler dengesinin olağan yapısını değiştirmiştir. Ancak işçi dövizleri gelirlerindeki bu hızlı artışın yarattığı yüksek dış satın alma gücü stoku, gereksiz ve zamansız iyimser yorumlara yol açmış, dikkatleri temel meselelerden uzağa kaydırmıştır. Ayrıca, oluşturduğu Türkiye ölçülerine göre olağanüstü boyutlarda

döviz rezervinin kullanılmasında gösterilen aşırı temkinlilik dolayısıyla büyüme ve sanayileşmeye katkısı kadar enflasyonist etkilere de sebep olmuştur. Bu döviz gelirleri 1975'ten itibaren düşmeye başlamış, sonraki yıllarda bu düşüş hızlanmıştır. 1977 yılında bu faaliyet mal ihracatının sağladığı dövizin ancak yarısına yakın katkıda bulunarak, hiç olmazsa cari işlemlerde daha normal bir yapıya gidişi ve dikkatlerin yeniden ihracata yönelmesini kolaylaştıran bir davranışı başlatmıştır. Aşağıda III. BYKP dönemi süresinde işçi dövizleri seyri görülmektedir (Yaşa, 1980: 375).

Tablo 39. Üçüncü BYKP Döneminde Aylara Göre İşçi Dövizleri (Milyon Dolar)

	1973	1974	1975	1976	1977	1978
Ocak	82.6	122.1	143.9	70.9	75.3	42.4
Şubat	55.6	78.9	73.2	57.3	69.4	43.4
Mart	60.5	88.7	69.1	58.5	70.6	73.5
Nisan	69.5	61.2	80.9	59.3	67.7	55.6
Mayıs	83.0	107.8	68.3	66.1	76.7	61.6
Haziran	96.2	106.7	81.8	87.4	94.3	66.0
Temmuz	180.2	209.1	183.1	110.9	106.3	87.2
Ağustos	165.7	204.8	171.7	109.3	109.1	109.3
Eylül	105.1	135.8	139.5	98.8	92.1	119.2
Ekim	83.5	95.0	111.8	86.4	81.3	130.0
Kasım	81.4	84.4	89.7	81.8	63.8	95.8
Aralık	119.9	131.8	99.3	96.0	75.4	99.1
Toplam	1183.3	1426.2	1312.4	982.7	982.0	983.1

Kaynak: TÜSİAD, The Turkish Economy, İstanbul 1978, s.170.

İşçi dövizlerinin azalma eğilimi ve bu eğilimi durdurma çareleri hakkında çok şey yazılmakta ve söylenmektedir. Batı Avrupa'daki bunalımın yol açtığı işsizlik, Türk parasının aşırı değerlenme durumu, belli çalışma süresini dolduran işçilerin süreli kalma eğilimlerinin artması, bahis konusu ülkelerde işçilerimizin taşınmaz değerler edinme istekleri, bedelsiz ithalat, Türkiye'deki enflasyon, dışarıdaki işçilerin mühim bir bölümünün ailelerini yanlarına aldirmaları vb. birçok hadiseler işçi dövizlerindeki azalma eğiliminin başlıca sebepleri olarak tartışılmaktadır.

b) Turizm

Türkiye 1976 yılında turizmden olağanın üstünde bir net gelir bekliyordu. Yılbaşından başlayarak bütün koşullar lehte gözükmüş, turizmde ilk defa problemin

talep yetersizliği değil arz yetersizliği olacağı sanılmıştır. Oysa ne 1976 ne de 1977 yıllarında pek yaygın kullanılan deyişle beklenen “turizm patlaması” gerçekleşmemiştir. 1976 yazı başlangıcında çok olumlu yönde geliştiği görülen turizm hareketleri daha sonra yavaşlamış ve 1976 yılında, 1971’den bu yana en düşük net geliri sağlamıştır. 1977 yılı, 1976’yı aratan bir menfi bakiye ile kapanmıştır. 1975’te turizmden 45 milyon dolar net gelir sağlanmışken, 1976’da 27, 1977’de 64 milyon dolar net menfi bakiye görülmektedir.

Bu olumsuz gidişin sebepleri arasında en çok Ege ve Kıbrıs problemi, Lübnan iç savaşı, yurtiçi ulaştırma ve haberleşme güçlükleri, karayollarında trafik meselesi, en az da fiyat endeksi üzerinde durulmuştur. Bunların yanında Amerikan Hava Yolları’nın İstanbul üzerinden geçmekten vazgeçmesi, ABD’nin 200. kuruluş yıldönümü, olimpiyatlar, bazı Avrupa ülkelerinin özel şartları (İtalya seçimleri, Liret’in sürekli değer kaybetmesi gibi), hala batı ve güneybatıda uluslararası bir havalimanının bulunmaması gibi sebepler de sayılmaktadır (Yaşa, 1980: 376).

3.7.3.4. Dış Borçlanma

Türkiye’de dış borçlanma genellikle ve yakın zamana kadar devletin bir faaliyeti olarak benimsenmiştir. Ekonomimizin muhtaç olduğu dış kaynakları devlet ya doğrudan doğruya borçlanarak ya da özel sektöre bu bakımdan aracılık ederek sağlamıştır. Yine bu uygulamanın tabii bir neticesi olarak dıştan elde edilen kaynakların çok büyük bir kısmı kamu sektöründe kullanılmış, bunların özel sektöre aktarılması gereken hallerde de fonların idaresi kamu kuruluşlarına yahut yarı kamu kuruluşlarına bırakılmıştır. Bundan dolayıdır ki, ekonomimizin özel kesiminin dış borcu 1970’lerin başına kadar çok düşük bir seviyede kalmıştır. Gerçekten uzun vadeli dış borçlarımız içinde özel sektöre ait pay 1971 yılında %4.5’den ibarettir. Ondan sonraki yıllarda bu payın 1975 yılına kadar yavaş, ondan sonra da hızla arttığı, böylece dış borçlanmada muhafazakâr tutumun terkedildiği görülmektedir. Nitekim aynı pay 1975’de %8.6’ya, 1978 ortasında ise %15’e yükselmiştir. Bu dönem içinde dış borçlanmada başka önemli değişiklikler de olmuştur. Bunlardan biri, dış borç seviyesinin 1975’den ve özellikle 1976’dan itibaren hızla yükselmesidir. Diğer ekonomimizin dış borçları içinde kısa vadeli borç payının yine aynı yıllarda çok artmış bulunmasıdır. 1978 sonlarında ekonomimizin dışa olan uzun ve kısa vadeli

borcu, sağlanan kredi olarak 19.125, kullanılan kredi olarak 14.086 milyon dolar olarak hesaplanmıştır. Bu meblağlar içinde kısa vadeli borçların payı sırasıyla %40 ve %43'tür.

Dış borç yekunu içinde kısa vadeli borç payının artması, toplam borcun özel ekonomi sektörüne ait olanının oranında da çok büyük artış olmasına sebebiyet vermiştir. Daha doğrusu kısa vadeli borçların büyük bir kısmı özel sektörün aldığı borçlardan oluşmuş bulunmaktadır. Bu sebeptir ki 1978'de yalnız uzun vadeli borç içinde özel sektörün payı %15'den ibaretken ve bu dahi önceki yıllara göre büyük artış ifade ederken toplam dış borçlar içinde bu pay yine 1978 yılında %40'a yaklaşmış bulunmaktadır. Bu toplam içinde özel sektöre ait borçların en büyük kısmını DÇM adı verilen kısa vadeli krediler oluşturmaktadır. Bu kredilerin 1978 yılı sonundaki miktarı 2.967 milyon doları bulmakta ve bu miktar toplam dış borçlarımızın %21'ini aşmaktadır. Tablo 40'da belirtildiği gibi, dış borçlarımızın alınış şartlarındaki vadelerde ödenmeleri halinde ekonomimiz için yaratacakları faiz yükü 6 milyar dolardır. Faiz ve anapara olarak ödenmesi gereken yıllık meblağ yani ekonomimizin yıllık dış borç yükü, senelere yayılan faiz yükünden çok daha ağır bir ifade taşımaktadır. Gerçekten sadece 1978 yılında yapılmış olan zorunlu asgari ödemeler 1.221 milyon dolardır. Bu verilerden anlaşılmaktadır ki zorunlu asgari ödemeler bile aynı yılın bütün ihracat gelirinin %50'sini aşmış bulunmaktadır (Yaşa, 1980: 377-378).

Tablo 40 ve Tablo 41'de, 1971'den itibaren uzun vadeli dış borçlarımızın gelişimi, 1978 yılı sonunda toplam dış borçlarımızın kaynaklar ve vadeler itibariyle dağılışı ve akit şartlarına göre faiz yükü gösterilmiştir.

Tablo 40. Üçüncü BYKP Döneminde Uzun Vadeli Dış Borçlar (Milyon Dolar)

Yıllar	Bütçeden Ödenecek	Bütçe Dışı Kamu Sektörünce Ödenecek	Özel Kesim Borçları	Konsolide Ticari Borçlar	Toplam
1971	1898.8	206.5	99.3	5.1	2209.7
1972	2062.4	100.2	132.7	5.1	2300.4
1973	2306.9	152.6	189.4	5.3	2654.2
1974	2455.9	203.4	236.5	5.3	2901.1
1975	2542.0	185.9	279.0	5.4	3012.3
1976	2846.5	580.3	390.1	5.2	3822.1
1977	3038.6	731.1	635.0	5.2	4409.9
1978	3398.5	831.5	744.3	5.2	4979.7

Kaynak: DİE, Aylık İstatistik Bülteni, Ankara 1978, s.96; Maliye Bakanlığı, 1978 Mali Bütçe Gerekçesi, Ankara 1978, s.72.

Tablo 41. 1978 Sonunda Dış Borçlar (Milyon Dolar)

Alacaklılar	Sağlanan Kredi	Kullanılan Kredi	Faiz Tutarı
Uzun Vadeli	11.252	7.066	4.434
A. Milletlerarası Kuruluşlar	3.301	2.049	1.661
1. IMF	864	614	—
2. IBRD	1.511	577	—
3. IDA	193	185	—
4. IFC	127	115	—
5. EIB	476	438	—
6. ERF	114	108	—
7. IBD	16	12	—
B. İkili Kaynaklar	7.951	5.017	2.773
1. Yabancı Devletler	7.142	4.535	2.568
2. Para Piyasası	809	482	205
Kısa Vadeli (Üç Yılda Az)	7.873	7.020	1.574
1. Banka	426	426	—
2. DÇM	2.967	2.967	—
3. Dresner Bank	342	342	—
4. Kliring	510	510	—
5. Kabul Kredisi	1.175	1.175	—
6. Satıcı Kredileri	1.530	942	—
7. Muhtelif	923	658	—
Toplam	19.125	14.086	6.008

Kaynak: TÜSİAD, 1979 Yılına Giren Türkiye Ekonomisi, İstanbul 1979, s.100.

Yukarıdaki tabloda yer alan uzun vadeli borçların toplamı (7.066) ile bundan önceki tabloda görülen uzun vadeli borçların 1978'in 9. ay sonu itibariyle bakiyesi

(4979.7) arasındaki fark, üç aylık zaman farkı ile izah edilemeyecek kadar büyüktür. İlk rakam bütçe gerekçelerinden alınmış, ikincisi yukarıda belirtilen kaynaklardan derlenmiştir. Bu büyük fark, bilhassa yabancı devletlerden sağlanan kredilerin kullanılan miktarlarıyla ilgili olarak söz konusu kaynaklarla bütçe gerekçelerinde çok değişik rakamların yer almış olmasından doğmaktadır. Mamafih, IMF'den sağlanan 614 milyon dolarlık kredi bütçe gerekçesinde yer almadığı gibi, para piyasasından sağlanmış uzun vadeli borçlar da resmi dokümanlarda 140 milyon dolar kadar eksik görülmektedir.

3.7.3.5. Ödemeler Dengesi

Aşağıdaki tabloda III. BYKP döneminde Türkiye'nin ödemeler dengesi genel görünümü verilmiştir.

Tablo 42. Üçüncü BYKP Döneminde Ödemeler Dengesi (Milyon Dolar)

	1973	1974	1975	1976	1977	1978
İthalat	- 2.086	- 3.777	- 4.739	- 5.129	- 5.796	-
İhracat	1.317	1.532	1.401	1.960	1.753	2.288
Denge	- 769	- 2.245	- 3.338	- 3.169	- 4.043	-
Faiz	- 59	- 103	- 124	- 217	- 360	- 389
Turizm (net)	78	42	46	- 27	- 64	145
Kar Transferleri	- 35	- 71	- 36	- 83	- 116	- 47
İşçi Dövizi	1.183	1.426	1.312	983	982	983
Proje Hizmet Ödemeleri	- 24	- 17	- 15	- 15	- 60	- 56
Diğer (net)	93	222	252	213	224	253
Denge	1.236	1.499	1.435	853	606	890
Enfrastrüktür ve Off-Share	19	27	23	15	13	3
Cari İşlemler Dengesi	486	- 719	- 1.880	- 2.300	- 3.425	-
						1.418
Borç Taksiti	- 72	- 126	- 118	- 119	- 214	- 256
Özel Yabancı Sermaye	78	88	305	27	67	47
Proje Kredisi	328	237	287	485	499	450
Program Kredisi	48	2	5	6	3	110
Bedelsiz İthalat	50	58	98	186	102	120
Denge	432	259	577	654	672	1.032
Genel Denge	918	- 460	- 1.302	- 1.776	- 2.968	- 386
Kısa Dönemli Krediler	- 224	60	608	1.520	2.328	599
Özel Çekme Hakları	—	- 8	301	149	14	170
Rezerv Hareketleri (- artış)	- 728	431	417	112	551	- 158
Yanlış ve Noksan	34	- 23	- 24	- 15	75	- 225

Kaynak: Maliye Bakanlığı, 1979 Yılı Raporu, s.43.

Tabloda; görünmeyen işlemler pozitif bakiyesinin, boyutları büyüyen dış ticaret açığını kapamada giderek yetersiz kalması ve kısa vadeli sermaye hareketlerinin eskisine nazaran olağanüstü bir gelişme göstermesi göze çarpmaktadır.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

ARIMA MODELLERİ İLE TÜRKİYE EKONOMİSİ GSYH'IN GELİŞİMİNİN ANALİZİ

Çalışmanın bu bölümünde Türkiye ekonomisinde iktisat politikalarının bireysel refah düzeyine etkileri, tek değişkenli ARIMA (Otoregresif Bütünleşik Hareketli Ortalama) modeli kullanılarak araştırılacaktır. Bu amaç doğrultusunda iki ayrı ARIMA modeli aracılığıyla ekonometrik uygulama yapılacaktır.

İlk model; 1960-1979 dönemi reel kişi başı GSYH verisini kullanarak, planlı dönemdeki bireysel refah düzeyinin sürdürülmesi halinde, 1980-2006 döneminde bireysel refah düzeyinin ulaşabileceği durumun öngörülmesine yöneliktir. Bu modelden elde edilecek öngörü sonuçları ile gerçekleşen veriler karşılaştırılarak iki ayrı ekonomi politikasının performansları değerlendirilecektir.

İkinci model ise 2010 yılında siyasi partilerce de sıkça dile getirilen 2023 hedeflerinin bu tez çalışması çerçevesinde incelenmesine yöneliktir. 1960-2006 dönemi reel kişi başı GSYH verisi kullanılarak 2007-2026 döneminde bireysel refah düzeyinin gelişimi öngörülme çalışılacaktır.

4.1. VERİ SETİ

Bu tez çalışmasında Türkiye ekonomisine ait kişi başına GSYH (1987=1) serisinin 1960-2006 dönemine ait yıllık değerleri kullanılmıştır. 1968-2006 dönemine ait GSYH (1987=1) serisi, TCMB veri dağıtım sisteminden alınmış; 1960-1967 dönemine ait GSYH (1987=1) serisi ise GSYH (1968=1) serisinin büyüme oranları kullanılarak 1968 yılından geriye doğru olmak üzere hesaplanmıştır. 1960-2006 dönemine ait nüfus bilgileri ise Dünya Bankası Dünya Gelişme Göstergeleri (World Bank, World Development Indicators) sisteminden alınmıştır. İki seri kullanılarak kişi başına GSYH (1987=1) serisinin 1960-2006 dönemine ait yıllık değerleri hesaplanmıştır. Serideki değişen varyans problemini önlemek ve seriyi doğrusal hale getirmek üzere, kişi başına GSYH (1987=1) serisinin doğal logaritması alınmıştır. Analizlerde E-VIEWS paket programı kullanılmıştır.

4.2 MODELLERİN BELİRLENMESİ

1. Zaman Serisi Analizi

Zaman serilerinin analizi, bir değişken ya da değişkenler setinin zaman serisi verileri yardımıyla temel niteliksel özelliklerini ortaya çıkarmak ve buna bağlı olarak geleceğe yönelik sağlıklı öngörüler yapmak için kullanılır. Modelin belirlenmesi aşamasında ilk etapta durağanlık şartının sağlanması gerekir. Serinin durağan olmaması durumunda serinin ortalama ve varyans değerleri zamana bağlı olarak değiştiğinden yanlış model teşhis edilmiş olacaktır. Bu durumda modelimiz yanlış kurulmuş olduğundan ileriye yönelik tahminlerimizde yanlış sonuçlar elde etmemize neden olur.

Bir zaman serisi, ilgilenilen bir büyüklüğün zaman içerisinde sıralanmış ölçümlerinin bir kümesidir. Zaman serisi ile ilgili bu analizin yapılma amacı ise, gözlem kümesince temsil edilen gerçeğin anlaşılması ve zaman serisindeki değişkenlerin gelecekteki değerlerinin doğru bir şekilde tahmin (forecast) edilmesidir. Ekonometrik yöntemlerin zaman serileri için uygulanmasına geçmeden önce zaman serilerini oluşturan farklı unsurları incelemek gerekmektedir.

Zaman serileri tüm bu kendilerini oluşturan bileşenlere ayrıştırıldıktan sonra, bileşenlerin toplamı şeklinde, $Y_t = T_t + S_t + C_t + I_t$ ya da çarpma yöntemi ile $Y_t = T_t S_t C_t I_t$ şeklinde belli bir t döneminde Y zaman serisi ifade edilebilir.

4.2.1 Genişletilmiş Dickey Fuller (ADF) Birim Kök Testi

ADF testi, hata terimlerinin otokorelasyon içermesi durumunda kullanılmadığı için, zaman serilerinin gecikmeli değerleri kullanılarak bu sorun ortadan kaldırılmıştır (Yılmaz, 2005:69). Değişkenlere ait gecikme seviyesi ise Schwartz Bilgi Kriteri(SC) kullanılarak hesaplanmıştır. ADF testi için önerilen regresyon modelleri aşağıda gösterilmektedir.

Durağan olmayan zaman serileriyle yapılan regresyon analizleri, sadece bu seriler arasında bir eş bütünleşme ilişkisi varsa gerçek ilişkiyi yansıtabilir. Bu noktada durağanlık analizi oldukça önemli olduğundan, birim kök testleri

uygulanarak değişkenlerin bütünleşme dereceleri belirlenmektedir. Bu çalışmada ele alınan zaman serilerinin durağanlık analizi, Dickey ve Fuller (1981) tarafından geliştirilen “Genişletilmiş Dickey-Fuller” (ADF) birim kök testi kullanılarak yapılmıştır.

$$\Delta Y_t = \alpha_1 Y_{t-1} + \sum_{i=1}^k \beta_i \Delta Y_{t-i} + \varepsilon_t \quad (1)$$

$$\Delta Y_t = a_0 + \alpha_1 Y_{t-1} + \sum_{i=1}^k \beta_i \Delta Y_{t-i} + \varepsilon_t \quad (2)$$

$$\Delta Y_t = a_0 + \alpha_2 trend + \alpha_1 Y_{t-1} + \sum_{i=1}^k \beta_i \Delta Y_{t-i} + \varepsilon_t \quad (3)$$

Yukarıdaki denklemlerde Y_t durağanlık testinin uygulandığı değişkeni, Δ fark işlemcisini, a_0 sabit terimi, α ve β katsayıları, ε_t hata terimini ve $i= 1, 2, 3, \dots, k$ ise değişkenler arasındaki otokorelasyon sorununu engelleyen optimal gecikme uzunluğunu ifade etmektedir.

Durağan olmayan zaman serilerinin düzey değerleriyle çalışılıp çalışılmayacağını anlamak için eş bütünleşme analizinin yapılması gerekmektedir.

4.2.2. Homojen durağan Olmayan Süreçler: ARIMA (p,d,q) Modelleri

Su ana kadar zaman serilerinin durağan sürece sahip olduğu varsayımından hareketle AR, MA, ve ARMA zaman serisi süreçleri anlatılmıştır. Oysa karşılaştığımız ve çalıştığımız zaman serilerinin birçoğu zaman boyunca değişen belirli bir stokastik sürecin özelliklerini taşıyan durağan dışı süreçlerdir. Daha önce vurgulandığı gibi birçok ekonomik ve finansal (hisse senedi v.s.) seriler rastgele yürüyüş süreci özelliklerini yansıtır. Rastgele yürüyüş süreci ise durağan olmayan bir süreçtir. Rastgele yürüyüş sürecinin varyansının sonlu olduğu ve durağanlık koşullarının bozulduğu söylenebilir (Granger, 1977). Dolayısıyla rastgele yürüyüş modeli birçok ekonomik değişkenin gerçekleşmesini tutarlı bir biçimde yansıtmasına

rağmen, durağan olmayan bir zaman serisi sürecidir. Birinci derece Otoregresif sürecin parametresi $\phi_1 = 1$ olarak verildiğinde süreç eşitlik aşağıdaki gibi olur.

$$Y_t = Y_{t-1} + e_t \quad (4)$$

Bu süreç rastgele yürüyüş süreci olarak bilinir ve et bu sürecin korelasyonsuz rastgele kalıntılarını gösterir. Her ne kadar birçok zaman serisi durağan dışı olsa da, zaman serilerini durağanlaştırmak için serinin bir veya daha fazla farkını alarak bir dönüştürme işlemi uygulanabilir. Böyle bir zaman serisi entegre süreç olarak adlandırılır. Entegre sürecin derecesini tanımlayan d, zaman serisinin durağanlaştırılması için alınması gereken fark sayısını belirtir. Örneğin bir Y_t durağan dışı serinin bir kere farkı alındığında eşitlik 6 bulunur.

$$\Delta Y_t = Y_t - Y_{t-1} = Y'_t \quad (5)$$

Burada Y'_t serisi durağan hale gelmiş ise, entegre sürecin derecesi d=1 olarak tanımlanır ve I (1) ile gösterilir. Y_t serisinin farkı alındıktan sonra Y'_t serisi hala durağan dışı olmaya devam ediyorsa Y'_t nin bir kere veya Y_t nin ardı ardına iki kere farkı

$$\Delta^2 Y_t = Y''_t \quad (6)$$

Buna göre birinci dereceden bir entegre süreç olduğu söylenir ve bu haliyle zaman serisi durağandır.

$$Y'_t = Y_t - Y_{t-1} = e_t \quad (7)$$

Rastgele yürüyüş sürecinin mahiyetini tam olarak bildiğimizden rastgele yürüyüş sürecini durağan bir süreç haline kolaylıkla dönüştürebiliriz.

$$W_t = \Delta^d Y_t \quad (8)$$

Bir genel sonuç üretecek olursak eğer eşitlik (9) durağan bir seri ise Y_t d'inci dereceden homojen durağan dışıdır diyebiliriz. W_t gibi bir seriye sahip isek, W_t 'nin d kere toplamını almakla tekrar Y_t 'ye dönebiliriz. Dolayısıyla bunu eşitlik (10)'daki gibi yazabiliriz.

$$Y_t = \sum^d W_t \quad (9)$$

Burada toplam alma işlemi yapılmıştır.

$$\Delta Y_t = Y_t - Y_{t-1} = (1-L)Y_t \text{ 'den } \Delta = 1-L \text{ 'dir. Bu eşitlikten}$$

$$\sum = \Delta^{-1} = (1-L)^{-1} \text{ yazılabilir.}$$

Durağan bir seri W_t üretebilmek için Y_t sürecinin farkı alındıktan sonra bir ARMA süreci gibi W_t ele alınabilir.

durağan seri W_t karma bir sürece sahip değilse örneğin W_t eğer bir AR(p) süreci ise Y_t (p,d)'inci dereceden entegre Otoregresif ve ARI(p,d,0) ile gösterilir. W_t eğer bir MA(q) ise bu durumda Y_t (d,q)'uncu dereceden bir entegre hareketli ortalama sürecidir ve IMA(0,d,q) ile gösterilir (Griffiths, 1993).

4.3. ARIMA MODELLERİ İLE TÜRKİYE EKONOMİSİ GSYH'IN GELİŞİMİNİN ANALİZİ (1960-1979) DÖNEMİ

4.3.1. 1960-1979 Yılları Arası GSYH serisinin Modellenmesi

Çalışmanın bu kısmında 1960- 1979 yılları arası GSYH değerlerine yönelik zaman serisinin modelinin kurulmuş ve modele yönelik tahminler yapılmıştır.

Verilerin hazırlanması aşamasında, Türkiye'nin GSYH miktarlarına ilişkin serinin durağan olup olmadığına bakılmıştır.

4.3.1.1 Değişkenler için Durağanlık Analizi

Bu yöntem sürecinde öncelikle serilerin mevsimsellikten arındırılması ve durağanlık analizi yapılır. Bu süreçte serilerin durağanlık tipleri ve mertebeleri tespit edilmeye çalışılır.

GSYH serilerinin durağanlık tespiti Artırılmış Dickey-Fuller (ADF) birim kök testi ile yapılmıştır. Serilerin düzeyde durağan olup olmadıkları uygun gecikme seviyesinde test edilmiş, durağan değilse farkları alınarak durağan hale getirilmiştir.

Tablo 43'de, GSYH serisi için ADF testi sonuçları yer almaktadır.

Tablo 43. ADF Birim Kök Sınaması Sonuçları

Değişken	Dönem	Düzye	1. fark	Karar
Gsyh1	1960-1979	-3.24 (-3.76) [4, c+t]	-3.31 (-3.04) [0, c]	I(1)

Bu tablodaki parantez içindeki değerler, her test değerine ait % 5'lik McKinnon kritik değeridir. Köşeli parantez içerisindeki ifadelerden ilki birim kök testlerinde kullanılan en uygun gecikme sayılarıdır. En uygun gecikme sayısı Schwartz Bilgi Kriterine göre belirlenmiştir. 1960 - 1979 yıl arası GSYH serilerinin ilk düzeyde durağan olmadığı sonucuna varılmıştır. 1.dereceden farkına bakıldığında durağan olduğu görülmüştür. Bir başka ifadeyle logaritmik milli gelir serileri, ilk düzeyde durağan değildir ama birinci sıra farkı alındığında durağan hale gelmektedir.

4.3.1.2 Model Seçimi

Aşağıdaki tabloda GSYH için elde edilen model tahminleri gösterilmektedir. 1960–1979 döneminde gerçekleşen GSYH veri setine dayanılarak 1980-2006 yıllarına ait serinin tahmin edilmesi amacıyla kullanılması en uygun modelin SC bilgi kriterine göre ARIMA (2,1,3) modeli olduğu tespit edilmiştir

Tablo 44. ARIMA Modeli Seçimi(1960-1979)

AR / MA	0	1	2	3
0	-4.191372	-4.082341	-4.391951	NA
1	-4.075207	-3.967908	-4.175004	-4.531756
2	-4.058954	-4.348272	-4.353142	-4.830729
3	-4.009974	-4.332737	-4.313618	NA

Buna göre kullanılabilir model: (ARIMA[2,1,3])'dir. AR(2) ve MA(3) noktasında minimum değer görülmektedir.

1960–2006 dönemini kapsayan GSYH verileri kullanılarak oluşturulan ARIMA (2,1,3) modeli parametre tahminleri ve istatistik test sonuçları Tablo 45 ve Tablo 46'da gösterilmektedir.

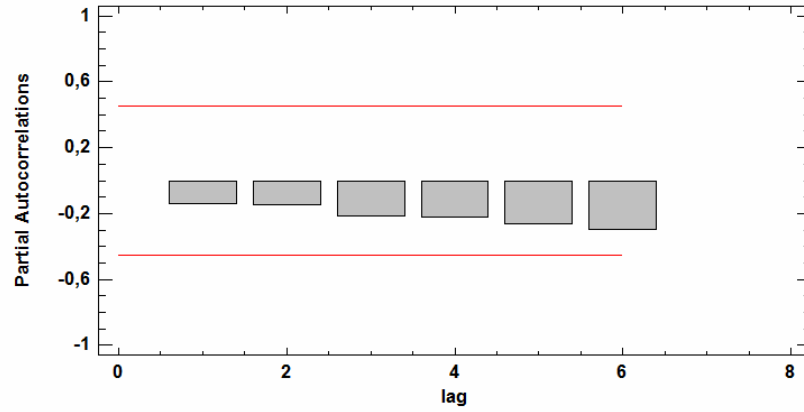
Tablo 45. Breusch-Godfrey Seri Korelasyon LM Testi:

F- İstatistiği	0.069068	Olasılık Değeri F(2,9)0.9338
χ^2 İstatistiği	0.064421	Olasılık Değeri (p=2) 0.9683

Tablo 46. ARCH Değişen Varyans Testi:

F- İstatistiği	0.613606	Olasılık Değeri F(2,12)	0.5575
χ^2 İstatistiği	1.391690	Olasılık Değeri (p=2)	0.4987

Seri istatistik testlerinden başarıyla geçmiştir ve katsayılar istatistik açıdan önemlidir. Dolayısıyla tercih edilen ARIMA (2,1,3) modelinin doğru tahmin yapabilmemiz için uygun olduğu test edilmiş olmaktadır. GSYH için kısmi otokorelasyon fonksiyonlarını gösteren grafikler aşağıda gösterilmektedir:

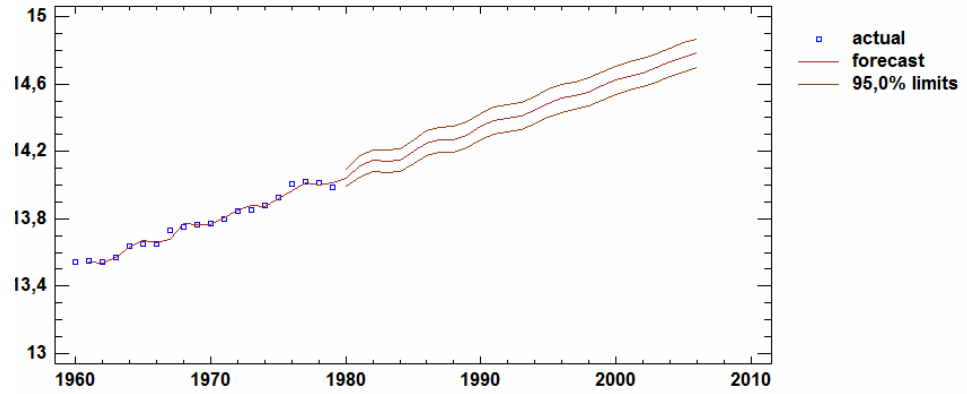
Grafik 1. GSYH İçin Kısmi Otokorelasyon Fonksiyonu

Kişi Başına GSYH(1987=1) Serisi İçin Tahmin Edilen Arıma(2,1,3) Modelinin Hata Terimleri İçin Kısmi Otokorelasyon Fonksiyonu grafiğinden anlaşılacağı üzere çalışmada kullanılan GSYH zaman serisi, bütün değerler için % 5'lik anlam düzeyi limitleri içindedir. Hata terimleri planı incelenecek olursa, hata terimlerinin normal dağılıma sahip oldukları görünür. Dolayısı ile ARIMA (2,1,3) modelinin GSYH' nın geleceğe yönelik tahminlerinin yapılmasında kullanılması sağlıklı sonuçlar verecektir. Seri durağanlaştırılmıştır, bütün katsayılar anlamlıdır ve seri istatistik testlerinden başarıyla geçmiştir.

Aşağıdaki grafikte 1960-1979 dönemi gerçek veriler ARIMA(2,1,3) modelinin öngörü sonucunu 1980-2006 dönemi tahmini verilerine yer verilmiştir.

Model uygulamasının son adımı olan tahmin değerlerinin bulunması aşamasına gelinmiştir. En uygun ARIMA modelleri için yirmi yıllık tahmin değerleri belirlenmiştir.

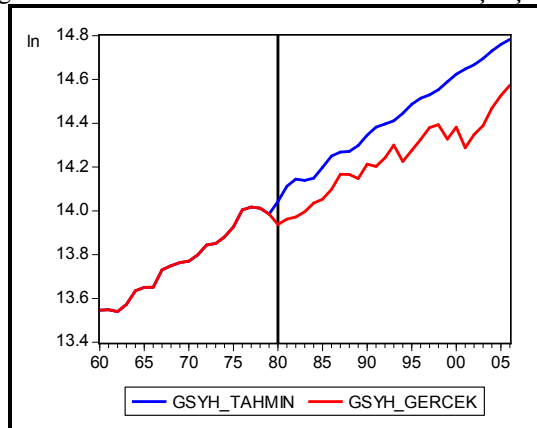
Grafik 2. Kişi Başına GSYH(1987=1) Serisi İçin Arıma(0,1,0) Modelinin Öngörü Sonucu (1960-1979 Dönemi Gerçek Veriler; 1980-2006 Dönemi Öngörü)

1970'lerin ikinci yarısında başlayan ve daha sonra artarak devam eden ekonomik istikrarsızlıklar, yapısal dönüşümler içeren bir istikrar paketinin uygulanmasını gerekli kılmıştır. Bu çerçevede uygulamaya konulan 24 Ocak 1980 Kararları, bir yandan yüksek düzeyde seyreden enflasyonun kontrolü, ülkede mevcut kıtlık ve karaborsanın önlenmesi gibi süreç politikaları, diğer yandan da piyasa mekanizmasının etkin işleyebilmesi için gerekli düzenlemelerin yapılması ve devletin küçültülmesi gibi ekonomik sistemle ilgili amaçları ön plana çıkarmıştır.(Uysal 1999: 213).

1988 yılından itibaren büyüme hızının düşmesi, enflasyonun hızla yükselmesi biçiminde ortaya tekrar çıkan ekonomik tıkanma ve uygulanmak istenen ekonomik istikrar programının başarısızlığı kriz ortamının ilk adımlarını atmıştır. Fakat grafik 1960-1979 yılları arasındaki büyüme oranının devamı olan bir öngörü grafiğidir. 1980 -2006 yılları arasında meydana gelmiş krizler ve etkileri grafikte yer almamaktadır.

Grafik 3. Kişi Başına GSYH (1987=1) Serisi İçin Gerçek Veriler Ve Arıma(2,1,3) Modelinin Öngörüsü Sonucunda Elde Edilen Verilerin Karşılaştırılması

Modelimizin gerçek verileri ve ARIMA modeli sonucunda tahmin edilen değerler grafikte gösterilmiştir. Grafik incelendiğinde tahmin edilen değerler gerçek değerlere göre yüksek çıkmıştır. 1960- 1980 arası büyüme oranı 1980 sonrasında devam etmiş olsaydı Kişi başı GSYH var olan duruma göre yüksek olabilirdi sonucunu çıkarabiliriz. Bir başka biçimde değerlendirilme yapılırsa, 1980 sonrası uygulanan iktisat politikaların bireysel refah düzeyini yükseltme yönündeki genel performansının düşük düzeyde kalmıştır.

Grafik incelendiğinde 2000-2002 yılları arasında Türkiye’de ekonomik anlamda tam olarak bir kriz yaşandığı görülür. 2000’de %6,1 olan büyüme hızı yaşanan krizlerden sonra 2001’de %-9’a düşmüştür. İç ve dış borçlanmada ise ekonomik krizler sonucunda ciddi bir artış yaşanmıştır. 2000 yılında 25.911 civarında olan iç borçlanma, 2001 yılında 64.371’e 2002 yılında ise 68.311’e yükselmiştir. Dış borçlanma ise 2000 yılında 6.706 seviyesinde iken 2001 yılında 4.975’e düşmüş ancak 2002 yılında yaklaşık altı kat oranında artarak 24.818 seviyesine gelmiştir.

Boratav’a göre yukarıda belirtilen 1989–2005 arası dönem yıllık ortalama %3,4’lük ortalama büyüme hızıyla, Cumhuriyet döneminin en düşük büyüme hızını gerçekleştirmiş, ayrıca neo-liberal reçetelerle geleneksel ve parasalcı önlemlerle düşürülmeye çalışılan enflasyon bu politikalardan vazgeçildiği dönemlerde düşüşe geçmiştir, ancak bu durum bir başarı olarak ele alınmamalıdır, çünkü Boratav’a göre, dış dünyada fiyat hareketlerinin sıfır dolaylarında seyrettiği koşullarda Türkiye’de de yüksek enflasyonun düşüşe geçmesi, küresel dünya-ekonomisine eklemlenmenin bir yansımasıdır (Boratav, 2006: 187).

4.4.ARIMA MODELLERİ İLE TÜRKİYE EKONOMİSİ GSYH'IN GELİŞİMİNİN ANALİZİ (1960-2006 DÖNEMİ)

4.4.1. 1960-2006 Yılları Arası GSYH Serisinin Modellenmesi

Çalışmanın bu kısmında 1960- 1979 yılları arası GSYH değerlerine yönelik zaman serisinin modelinin kurulmuş ve modele yönelik tahminler yapılmıştır.

Verilerin hazırlanması aşamasında, Türkiye'nin GSYH değerlerine ilişkin serinin durağan olup olmadığına bakılmıştır.

4.4.1.1 Değişkenler İçin Durağanlık Analizi

Bu süreçte serilerin durağanlık tipleri ve mertebeleri tespit edilmeye çalışılır. GSYH serilerinin durağanlık tespiti Artırılmış Dickey-Fuller (ADF) birim kök testi ile yapılmıştır. Serilerin düzeyde durağan olup olmadıkları uygun gecikme seviyesinde test edilmiş, durağan değilse farkları alınarak durağan hale getirilmiştir.

Tablo 47'de, GSYH serisi için ADF testi sonuçları yer almaktadır.

Tablo 47. ADF Birim Kök Sınaması Sonuçları

Değişken	Dönem	Düzye	1.fark	Karar
Gsyh2	1960-2006	-2.93 (-3.51) [0, c+t]	-7.34 (-2.93) [0, c]	I(1)

Bu tablodaki parantez içindeki değerler, her test değerine ait % 5'lik McKinnon kritik değeridir. Köşeli parantez içerisindeki ifadelerden ilki birim kök testlerinde kullanılan en uygun gecikme sayılarıdır. En uygun gecikme sayısı Schwartz Bilgi Kriterine göre belirlenmiştir. 1960 -2006 yıl arası GSYH serilerinin 1.dereceden farkı durağandır. Bir baksa ifadeyle logaritmik milli gelir serileri, düzeyde durağan değildir ama birinci sıra farkı alındığında durağan hale gelmektedir. Logaritmik bir serinin birinci sıra farkı alındığında, matematiksel olarak ilgili serinin büyüme oranları hesaplanmış olmaktadır.

4.4.1.2 Model Seçimi

Aşağıdaki tabloda GSYH için elde edilen model tahminleri gösterilmektedir. 1960–2006 döneminde gerçekleşen GSYH veri setine dayanılarak 2007-2026 yıllarına ait serinin tahmin edilmesi amacıyla kullanılması en uygun modelin SC bilgi kriterine göre ARIMA (0,1,0) modeli olduğu tespit edilmiştir.

Tablo 48. ARIMA Modeli Seçimi(1960-2006)

AR / MA	0	1	2	3
0	-3.522847	-3.450185	-3.369197	-3.457593
1	-3.452325	-3.367048	-3.286291	-3.408324
2	-3.340576	-3.426033	-3.375558	-3.331422
3	-3.251691	-3.377785	NA	-3.418967

Buna göre kullanılabilir model: (ARIMA[0,1,0])'dir. AR(0) ve MA(0) noktasında minimum değer görülmektedir.

1960–2006 dönemini kapsayan GSYH verileri kullanılarak oluşturulan istatistik test sonuçları Tablo 44 ve Tablo 45’de gösterilmektedir.

Tablo 49. Breusch-Godfrey Seri Korelasyon LM Testi:

F- İstatistiği	0.303361	Olasılık Değeri F(2,43)	0.7399
χ^2 İstatistiği	0.640021	Olasılık Değeri (p=2)	0.7261

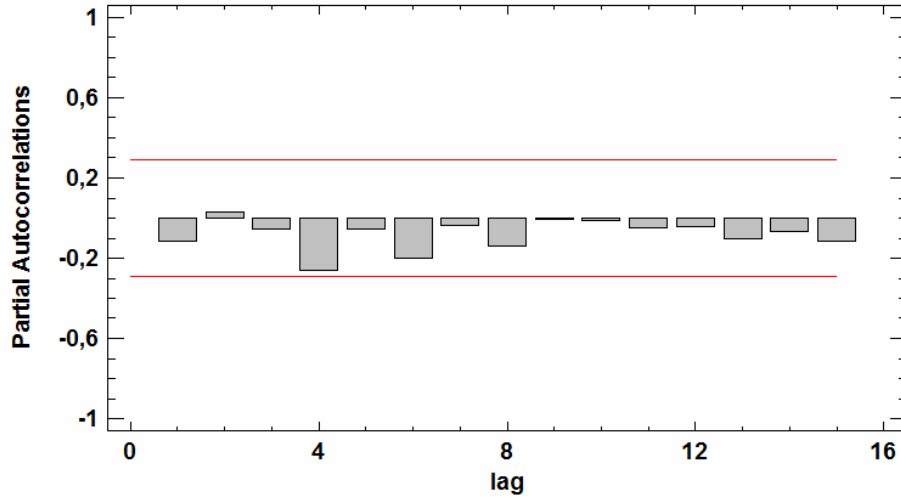
Tablo 50. ARCH Değişen Varyans Testi:

F- İstatistiği	0.516389	Olasılık Değeri F(2,41)	0.6005
χ^2 İstatistiği	1.081115	Olasılık Değeri (p=2)	0.5824

Seri istatistik testlerinden başarıyla geçmiştir ve katsayılar istatistik açıdan önemlidir. Dolayısıyla tercih edilen ARIMA (0,1,0) modelinin doğru tahmin yapabilmemiz için uygun olduğu test edilmiştir.

GSYH için kısmi otokorelasyon fonksiyonlarını gösteren grafikler aşağıda gösterilmektedir:

Grafik 4. GSYH İçin Kısmi Otokorelasyon Fonksiyonu

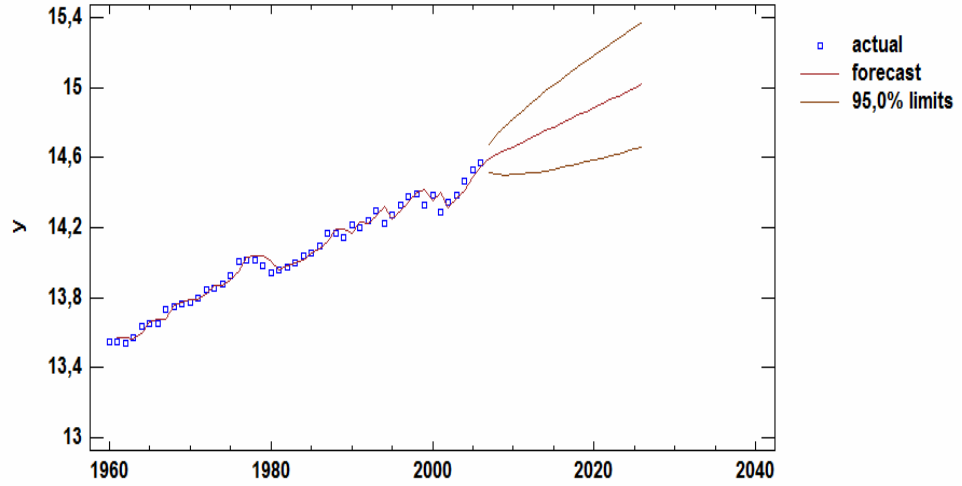

Kişi Başına GSYH(1987=1) Serisi İçin Tahmin Edilen Arıma(0,1,0) Modelinin Hata Terimleri İçin Kısmi Otokorelasyon Fonksiyonu grafiğinden anlaşılacağı üzere çalışmada kullanılan GSYH zaman serisi, bütün değerler için % 5'lik anlam düzeyi limitleri içindedir. Hata terimleri planı incelenecek olursa, hata terimlerinin normal dağılıma sahip oldukları görünür. Dolayısı ile ARIMA (0,1,0) modelinin GSYH' nın geleceğe yönelik tahminlerinin yapılmasında kullanılması sağlıklı sonuçlar verecektir. Seri durağanlaştırılmıştır, bütün katsayılar anlamlıdır ve seri istatistik testlerinden başarıyla geçmiştir.

Aşağıdaki grafikte 1960-2006 dönemi gerçek veriler ARIMA(0,1,0) modelinin öngörü sonucu 2007-2026 dönemi tahmini verilerine yer verilmiştir.

Model uygulamasının son adımı olan tahmin değerlerinin bulunması aşamasına gelinmiştir. En uygun ARIMA modelleri için yirmi yıllık tahmin değerleri belirlenmiştir.

Grafik 5. Kişi Başına GSYH(1987=1) Serisi İçin Arıma(0,1,0) Modelinin Öngörü Sonucu (1960-2006 Dönemi Gerçek Veriler; 2007-2026 Dönemi Öngörü)

Grafik 5’te 2007-2026 döneminde reel kişi başı GSYH’ın logaritmik düzeyde uzun dönemli tahmin trendi görülmektedir. Bu trend, Türkiye ekonomisinin bireysel refah düzeyinin gelişim potansiyeli şeklinde yorumlanabilir. Bu bakış açısıyla, söz konusu trende yakın veya bu trendin üzerinde kalabilecek bir reel kişi başı GSYH’yı (logaritmik düzeyde) sürdürebilecek iktisat politikaları başarılı olarak değerlendirilebilir.

SONUÇ VE ÖNERİLER

1923-1929 dönemi dışı açık iktisat politikalarıyla ekonominin yeniden yapılandırıldığı dönem olarak tanımlanabilmektedir. Fakat Cumhuriyetin ilk kurulduğu yıllara ve takip eden uzunca bir döneme bakılacak olursa; uygulanan iktisadi politikaların daha çok devletçi ve korumacı politikalardan oluştuğu görülür. 17 Şubat 1923 tarihinde Cumhuriyetin ekonomik bağımsızlık temelini oluşturmak amacıyla İzmir İktisat Kongresi toplanmıştır ve Türkiye Cumhuriyeti'nin iktisat politikalarının ana hatları çizilmiştir. Bu çerçevede; bağımsızlığını yeni kazanmış Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin ekonomik bağımsızlığının da kazanılması için gerekli sanayileşme ve kalkınma çabalarının diğer gelişmiş ülkelerle rekabet edebilir boyuta gelmesi yolunda izlenmesi gereken iktisat politikaları belirlenmiştir.

1930-1939 döneminde dünya ekonomisi büyük bir buhran içine sürüklenirken, Türkiye ekonomisi dışı kapanarak devlet eliyle bir milli sanayileşme hamlesi gerçekleştirmeye yönelmiştir. Dünya büyük buhranının da etkisiyle dış ticaret ve kambiyo denetimleriyle ilgili önlemler alınmıştır. Bu dönemde kambiyo piyasalarını denetim altına alan ve dış ticaret konusunda hükümeti yetkili kılan kanunlar çıkarılmıştır.

II.Dünya Savaşı sonrasında; Bretton-Woods konferansı toplanarak uluslararası ekonomik işbirliğini temel alarak dünya ekonomik ilişkilerini düzenleyecek politikalar belirlemiştir ve bu politikalar Türkiye'ye de yansımıştır. 1946 yılında Türk Lirası devalüe edilmiş, ithalattaki kısıtlamalar azaltılmış ve 1949 yılında yeni bir Gümrük Kanunu yürürlüğe konulmuştur.

1950-1952 yılları arasında ithalat büyük ölçüde libere edilmiştir, ekonominin serbestleştirilmesi yönünde tedbirler yürürlüğe konulmuştur. Uygulanmaya başlanan liberal politikalar 1950-1960 döneminde ithalatı artırmıştır, ithalatın finansmanı ihracatla karşılanamamış ve bu dönemde Türkiye'nin döviz rezervleri büyük ölçüde erimiştir. Bu dönem zarfında ve sonrasında Türkiye'nin ekonomi politikalarının sorunları dış ticaret açığı başta olmak üzere dış ödemeler açığı, ihracat, ithalat ve sanayileşme olmuştur.

Geleneksel klasik ekonomi, 1929 dünya ekonomik bunalımıyla doğan deflasyon ve işsizlik sorununu çözemeyince, Keynes piyasanın görünmez eli yanında devletin görünmez elini ikame etmiştir. Devletin ekonomik ve sosyal alanda tam bir tarafsızlığa sahip olunamayacağı anlaşılmış; jandarma devlet anlayışı yerini müdahaleci sosyal refah devleti anlayışına bırakmıştır.

Cumhuriyetin ilk on yılı içe dönük ve dışa bağımlılıktan uzak bir sanayileşme doğrultusunda önemli adımlar atılmış, ulusal gelir ve sınaî üretiminde yüksek büyüme hızları sergilemiştir. Türkiye’de 1945 sonrası başlayan idari reform dönemi, yabancı heyet ve uzmanlarca hazırlanan raporlarla başlar. Devlet Daire ve Müesseselerinde Rasyonel Çalışma Hakkında Rapor, Neumark Raporu, Barker Raporu, Martin-Cush Raporu başlıcalarıdır.

Bu dönem özellikle köyden kente göçün başladığı, ekonominin dış dünyaya daha fazla ve etkin olarak açıldığı yılları ifade eder. 1945 yılında Beş Yıllık Sanayileşme Planı hazırlanmış, fakat uygulanmayıp 1947 yılında Türkiye Ekonomik Kalkınma Planı hazırlanıp uygulanmaya başlanmıştır. Bu plan özel kesime öncelik veren ama Devletçi niteliği de olan bir plandı. Bu dönemde ithalatı pahalaştırıcı bir politika güdülmüştür. 1953 sonrasında, ithalatta sınırlamalara geri dönüldüğü ve Milli Koruma Kanununun 1960’a kadar yürürlükte kaldığı ve tarımsal desteklemelerin etkin olarak sürdürüldüğü düşünülürse, bu dönem gerçekten de özel kesimin ön plana geçtiği fakat kamu kesiminin ekonomide ağırlığını devam ettirdiği bir dönem olarak tanımlamak daha doğru olacaktır.

1960’lı yıllar ve sonrasında ithal ikamesine dayalı kalkınma stratejisi uygulayan Türkiye, hızlı bir kalkınma sürecine girmiş olsa da, 1974 yılında yaşanan dünya petrol fiyatlarının ani yükselişi ve petrol krizi Türkiye’nin dış ticaret hadlerinin bozulmasına neden olmuş ve bu gelişmeler ödemeler dengesine büyük yük getirmiştir. Ekonominin beşer yıllık planlarla düzenlenmeye başladığı bu dönemde kambiyo rejimi katı kontrol ve düzenlemelere tabi tutulmuş, ithal talebini kontrol altına almak için miktar kısıtlamaları, ithali yasak mallar listesi ithalat rejiminin en önemli araçları olmuştur. Alınan bu önlemler ihracatı da olumsuz yönde etkilediğinden ihracat teşvikleri gündeme gelmiştir. Türkiye ödemeler dengesi krizi ile karşı karşıya kalmıştır.

Bu ekonomik koşullarda, siyasi bunalımla birlikte 1960 yılında yeni bir Anayasa hazırlanarak, uzun vadeli bir ekonomik planın yapılması çalışmalarına yeniden başlanmıştır. Bunun için ilk önce 1960 yılında Devlet Planlama Teşkilatı kurulmuştur. Ayrıca, 1958 yılında alınan istikrar önlemleri, 27 Mayıs 1960'dan sonra eskisinden daha sıkı bir biçimde uygulanmaya devam etmiştir. 1962 yılında ise, bir yıl süreli bir plan hazırlanmış ve planın başarılı olması üzerine, bundan sonra, beş yıllık planlar hazırlanmaya başlanmıştır.

1963-1967 yılları arasındaki Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı ile 1968-1972 yıllarını kapsayan İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planı, ekonomik ve siyasi bunalımların sonunda istikrarlı bir büyüme hızı ve kalkınma sağlanması amacıyla 15 yıllık bir perspektif içinde hazırlanmıştır. Bu iki dönem içinde 10 adet yıllık program da uygulanmıştır. Bu 15 yıllık perspektif içinde başlıca hedefler şöyle sıralanabilir:

- Yılda yüzde 7'lik bir büyüme sağlanması,
- İstihdam sorununun çözülmesi,
- Dış ödemeler dengesinin sağlıklı bir yapıya kavuşturulması,
- Her alanda yeterli sayıda ve üstün nitelikli bilim adamı ve teknik eleman yetiştirilmesi,
- Bu hedeflerin sosyal adalet ilkesiyle uyumlu bir biçimde sağlanması

Bu hedefler çerçevesinde ele alınan Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planının yürürlüğe konulmasıyla, ithal ikameci sanayileşme de yeni bir evreye girmiştir. Sıkı maliye ve para politikaları, kaynakların tam olarak kullanılmasına ve en iyi biçimde tahsisine engel olan enflasyonist ve deflasyonist eğilimlerin gelişmesini önleyecek biçimde tespit edilmiştir. Kamu yatırımlarının, vergiler, kamu teşebbüslerinin yaratacağı fonlar ve dış âlemden sağlanacak kaynaklar gibi gerçek tasarruflarla finanse edilmesi öngörülmüştür. Ayrıca, para ve kredi politikaları, özel sektör yatırımlarının gerçek kişi ve kurum tasarrufları ile finansmanını mümkün kılacak biçimde tespit edilmiştir.

Bu planın öngördüğü dönem sonunda Türk ekonomisinde şu gelişmeler olmuştur: Sanayi için yıllık yüzde 12,3 gelişme hızı öngörülmüş, bu oran yüzde 10,6 olarak gerçekleşmiştir. Dış finansman kaynaklarının hedeflenen ölçüde sağlanamamış olması ve tarım kesiminin gelişiminin büyük ölçüde hava şartlarına bağlı bulunması nedeniyle yüzde 7'lik büyüme hızına ulaşılamamış, yılda ortalama yüzde 6,5 oranında büyüme gerçekleştirilmiştir.

Toplam yatırımların GSMH içindeki payı başlangıç yılı olan 1963'te yüzde 18'e yükselmiştir. Kamu gelirleri artmış olmakla birlikte öngörülen seviyeye ulaşılamamış; bu da kamu harcamalarının kısılması sonucunu doğurmuştur. Ödemeler dengesi açığı ise, ihracatın düşünülen seviyenin üstünde gerçekleşmesi nedeniyle plan hedefinin altında kalmıştır.

Bu plan döneminde yatırımları ve ihracatı teşvik amacıyla bazı kanunlar çıkarılmıştır. Yatırımları teşvik amacıyla Gelir Vergisi Kanununa eklenen bazı maddelerle kalkınmada öncelikli yörelerde daha yüksek oranlarda yatırım indirimi uygulamasına başlanmış ve Vergi Usul Kanununa eklenen bir madde ile hızlandırılmış amortisman yöntemine geçilmiştir. Yatırımlarda kullanılacak hammaddelerin ithalatını kolaylaştırıcı gümrük indirimleri gibi kolaylıklar sağlanmıştır. İhracatı teşvik için ise, ihracatta vergi iadesi uygulaması başlatılmıştır.

1968-1972 yılları arasında uygulaması gerçekleşen İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planı, birinci plana kıyasla değişik bir felsefeden hareket etmektedir. İkinci planda, birinci planın aksine hedeflenen ekonomik kalkınma stratejisi ve ekonomik rejim sosyal reformların gerçekleştirilmesinden ziyade özel teşebbüsün ve özel sanayinin teşviki unsuruna dayanmaktadır. Buna karşın, her iki plan şekil ve içindekilerin düzenlenmesi bakımından birbirinin hemen hemen aynıdır. İkinci planın amacı, Bu planın amacı, Türk ekonomisinde hızlı bir gelişme sağlamak ve bu gelişmeyi sürekli hale getirmektir. Ayrıca, bu planın birinci plandan farklı olarak sanayi sektörüne özel bir önem verdiği görülmektedir. İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planında sanayi sektörü, ekonomik büyüme için "sürükleyici sektör" konumuna geçmektedir.

Bu plan döneminde, bir taraftan “ithalat” yerine “yerli üretim” ikame edilirken, diğer taraftan "ara mallar" üretimi önem kazanmıştır. Ayrıca, vergi iadesi, döviz tahsislerine öncelik tanınması gibi ihracat teşviklerine önem verilmiş, ihracatçı birlikleri kurulmuştur.

Birinci ve ikinci planda öngörülen kalkınma hızları eşit olmakla birlikte, Birinci Planda hizmetler kesimi için öngörülen kalkınma hızı yüzde 7,2'den yüzde 6,8'e indirilmiştir. Her iki planda temel sektörlerin payları öngörülen yönde gelişmekle birlikte beklenenden daha düşük seviyede olmuştur. Yatırımların sektörlere dağılımına baktığımızda, ikinci planın imalat sanayi, ulaştırma ve turizm yatırımlarına ağırlık verdiği görülmektedir.

İkinci plan döneminin esas iskeletini teşkil eden rakam ve hedeflerde kullanılan modeller çok basittir, istatistiki tahmin metotları hatalar içermektedir ve plan rakamları inandırıcı olmaktan uzaktır. Bu kusur birinci plan için bir derece mazur görülebilir; fakat ikinci plan için gerek tecrübe noksanı gerek planın hazırlanması için zaman darlığı gibi etkenlerden söz etmek mümkün ve inandırıcı değildir.

İkinci plan dönemi, yatırımların dağılımı ve teknoloji seçiminde alternatif yatırım alanları ve teknolojinin istihdam artırıcı yönlerinin mukayesesini ihmal etmekte, tarımdan alınan gelir vergisinin arttırılması ve daha genel olarak vergi sisteminin köklü bir reformundan söz etmemektedir. Toprak reformundan da yine söz edilmemiştir. Bu suretle ikinci plan, sosyal adalet ve sosyal reformlara verilen ağırlık ve öncelik bakımından birinci plandan önemli ölçüde ayrılmaktadır. Ancak, ikinci planda köy kalkınması ve sosyal refahın temini konusunda bazı tedbirler yer almaktadır. Bu plan döneminde bir taraftan vasıtasız vergilerin arttırılması ilke olarak kabul edilmekte, diğer taraftan vasıtalı vergilerin yıllık artış oranı hedefi vasıtasız vergilerinkine kıyasla daha düşük tutulmaktadır.

İkinci plan döneminde yer alan rakam ve hedeflerin çoğunda hata görülmüştür. Örneğin, plan dönemi boyunca doğumların azaltılması yoluyla yıllık nüfus artış oranının %3 ve %2.8'den %2.6'ya düşeceği tahmin edilmiş, fakat bu düşme gerçekleşmemiştir.

İkinci plan dönemindeki para ve kredi politikası hedeflerine gelince, bu gibi politika ve hedefler planda yeterince ele alınmamış ve formel bir modele bağlanmamıştı. Para talebi tahmini, emisyon artışı hedef ve tahmini, vadesiz mevduat artışı tahmini sağlıklı ve güvenilir değildi; kredi ihtiyacı hususunda ise kesin bir tahmin verilmemişti. Bu durum karşısında ikinci plan döneminde para-kredi politikasının bir “açık kapı” kabul edildiği söylenebilir (Hiç, 1994: 128-129).

Üçüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı 1973-1977 yıllarını kapsamakta ve on beş yıllık uzun dönemli bir perspektifin üçüncü kısmını oluşturmaktadır. Türkiye ile AT arasında 1963 yılında imzalanan Ortaklık Anlaşması'nın 1 Ocak 1973 yılında kanuni olarak yürürlüğe girmesi ile birlikte gümrük indirimlerinin gerçekleşmesi ve geçen on yıllık dönem içinde ulaşılan sonuçlar ve karşılaşılan sorunlar, özellikle sanayide hedeflenen artış hızının gerçekleştirilememesi, belirli bir yapısal değişikliği zorunlu kılmıştır. Bu yüzden plan on beş yıllık bir perspektif içerisinde değil, yeniden hazırlanan ve 22 yılı kapsayan yeni bir stratejinin ilk dilimi olarak hazırlanmıştır. 1973-1995 yıllarını kapsayan bu yeni stratejiyle ulaşılmak istenen başlıca hedefler şunlardır:

- GSMH'nın yılda ortalama yüzde 9 dolayında artması,
- Sanayinin milli gelir içindeki payının yüzde 23'ten yüzde 40'a çıkarılması, buna karşılık tarım kesiminin payının yüzde 28'den yüzde 10'a indirilmesi,
- Toplam çalışanlar içinde sanayi kesiminin payının yüzde 11'den yüzde 22'ye yükseltilmesi, tarım kesiminin payının ise yüzde 60'tan yüzde 20'ye düşürülmesi.

Üçüncü plan, 12 Mart 1971 Askeri Muhtırasını izleyen Reform Hükümetleri tarafından hazırlanmış ve ekonominin daha iyi işlemesi, sosyal dengenin kurulması gayesiyle yeni bir ekonomik rejim ve kalkınma stratejisi kabul edilmiştir. Bu yeni ekonomik rejimde, karma ekonomi sistemi çerçevesinde sosyal reformlar ve sosyal adalet gayesine ve devletin ekonomiye müdahaleleri ve denetimine yeniden ağırlık verilmiştir. Nitekim Askeri Muhtıranın içeriği çerçevesinde, Reform Hükümetleri yeniden genel seçimlerin yapılabilmesi ve demokrasiye dönülmesi için önce köklü bazı reformların yapılması gerektiği noktasından hareket etmişlerdir. Üçüncü plan

döneminin başlığı dahi “Yeni Strateji ve Kalkınma Planı” olarak verilmiş, yapılacak köklü reformlara planda geniş bir yer tahsis edilmiştir. Planda yer alan reformlardan birincisi özel yabancı sermaye akımının, teşvik yanında etkin denetimiyle ilgilidir.

Üçüncü plan döneminde, 6224 No.lu Kanun ile imalat sanayi sektöründe yurdumuza girecek olan ve faaliyette bulunan yabancı sermayeli şirketler yeni teknoloji getirmeleri, yabancı teknik uzman sayısını azaltmaları, yerli imalat oranını yükseltmeleri, ihracata girişmeleri gibi hususlarda kontrol altına alınmak istenmiştir. Maden ve petrol alanında ise yeni bir kanun çıkartılmış ve bu kanunda teşvik önceliği özel teşebbüsten (ve özel yabancı sermaye şirketlerinden) alınarak kamu sektörüne verilmiştir. Diğer bir önemli reform olarak toprak reformu ele alınmış ve 1973’de bir “Toprak ve Tarım Reformu Kanunu” çıkartılmıştır. Toprak ve tarım reformu yapılması şartı üçüncü plan döneminde de zikredilmiştir. Planda ayrıca KİT’lerin karla, verimli ve kaynak yaratır hale getirilmeleri için yeniden düzenlenmeleri, sosyal sigorta ve sosyal güvenlik sisteminin kapsamının genişletilmesi ve çeşitli sosyal güvenlik meseleleri uygulamalarına (Emekli Sandığı, Sosyal Sigortalar, Bağ-Kur) yeknesaklık kazandırılması için bir “Sosyal Güvenlik Reformu”, adalet mekanizmasının daha süratle işlemesi için bir “Adalet Reformu” yapılması da öngörülmüştür.

Bütün bu reformlar, daha önce de belirtildiği gibi, ekonomik büyümeyi hızlandırmak, sosyal dengeyi tesis etmek, bu suretle aşırı doktriner uçların ve terörün kökünü kazımak gibi amaçları sağlamak üzere düşünülmüş tedbirlerdi. Ancak, politikaların fiili uygulaması ve gerçek sonuçları farklı olmuştur. Nitekim petrolde yerli üretim azalmış, ithalat artmıştır. TPAO (Türkiye Petrolleri Anonim Ortaklığı) kanunda kamu kesimine tanınan önceliğe rağmen, petrol araştırma, bulma ve üretme konusunda ciddi bir gelişme gösterememiştir. Petrolde özel yabancı sermaye yatırımları azalmış, sadece özel yabancı sermaye şirketleri değil, fakat yerli özel sanayi şirketleri dahi bir tereddüt ortamına girmişlerdir. Çıkartılan Toprak ve Tarım Reformu Kanunu ise uzun süre uygulanmamış, Urfa’da başlatılan ilk deneme uygulaması sonucu, burada üretim düşmüştür. Toprak ve Tarım Reformu Kanunu’nun Meclisten geçirilişi ile ilgili ve şekli bakımından Anayasa’ya aykırılığıyla ilgili olarak Anayasa Mahkemesi’nde açılan dava ise 1977’de kanunun iptaliyle sonuçlanmıştır. Anayasa Mahkemesi, yeni bir toprak reformu kanununun çı-

kartılması için bir yıllık bir iptal süresi tanıdığı halde, 1978'de o dönemdeki Hükümet bu süre sonunda Meclise yeni bir toprak reformu kanunu sevk etmemiştir. 1978'de, o güne kadar toprak reformunun yapılmasını savunmuş bir partinin iktidarda olması karşısında bu durum toprak reformunun öneminin azaldığı, öncelik sırasının düştüğü, kentsel kesimle ilgili sosyal meselelerin ön plana çıktığı ve toprak reformunun uygulamasıyla ilgili zorlukların idrak edilmeye başlanmasıyla izah edilebilir.

Üçüncü Beş Yıllık Kalkınma Plan döneminin belirgin niteliklerinden birisi, başta altyapı olmak üzere, ekonominin darboğazlara girmesidir. Bunun temelinde 1960-1973 döneminde kesintisiz büyümeyi sağlayan ithal ikameci stratejilerin bulunduğu görülmektedir. İthal ikameci politikalar dayanıksız tüketim mallarına (işlenmiş gıda ürünleri, tekstil gibi) yönelik olduğu sürece büyüme devam etmiş, fakat 1960'ların ortalarından itibaren ithal ikameci politikalar dayanıklı tüketim malları (taşıtlar, beyaz eşya...) ve ara mallar (çelik, rafine edilmiş ürünler, petrokimya ürünleri...) hedef alındığında elde edilen sonuçlar tatmin edici olmaktan uzak kalmıştır. Sınırlı iç piyasa ve ihracata yönelmedeki yetersizlik, sermaye yoğunluğu daha yüksek yatırımlardaki artış ve sınırlı kapasite kullanımları, büyüme hızının sürdürülmesini gittikçe daha yüksek maliyetli hale getirmiştir. 1973-1974 yılları arasında dört katına çıkan petrol fiyatları Türkiye'yi derinden etkilemiştir. Ard arda gelen hükümetler, birinci petrol şokundan önce yavaşlama eğilimine giren ekonomik büyüme hızını artırmak için, en azından başlangıçta, genişletici politikalar izlemişlerdir. Kamu sektörü yatırımları hızla büyümüştür. Ancak, aynı dönemde tüketim sınırlanamadığından, bu politika, reel olarak yüzde 8 gibi bir büyüme sağlanmasına rağmen istikrarsızlığa sebep olmuştur.

1970'lerin sonuna doğru ulusal tasarruflar ve yatırımlar arasındaki uçurum genişlemiştir. İthalat, durgun ihracat karşısında hızla büyümüştür. Kamu İktisadi Teşebbüslerinin dengesi çarpıcı bir şekilde bozulmuştur. Bunun sonucunda bütçe açığı büyümüş ve enflasyonda hızlı bir artış olmuştur. Cari işlemler dengesi önemli ölçüde açık vermiştir. Bu açık, 1977'de GSMH'nın yüzde 8'ine ve döviz gelirlerinin yüzde 92'sine ulaşmıştır. Bu açıklar özel yabancı sermaye ve rezervlerle finanse edilmiştir. Fakat bu finansman şekli, dış borçların artması, borçlanma yapısının bozulması ve konvertibl döviz rezervlerinin azalması şeklinde üç alanda kötüleşmeye

neden olmuştur. Bu ekonomik dengesizlikler sonucunda 24 Ocak 1980 Ekonomik İstikrar Kararları alınmıştır.

Ekonomik İstikrar Kararları'nın temel amacı cari işlemler dengesini sürdürülebilir bir seviyede tutmaktır. Çünkü 1970'li yılların ikinci yarısından sonra şiddetlenen ekonomik bunalımın en belirgin göstergesi döviz darboğazı nedeniyle ödemeler dengesi açıklarıdır. Diğer amaçlar ise, enflasyonun düşürülmesi ve KİT açıklarının kapatılmasıdır. Bu amaçlara ulaşmak için IMF ile varılan anlaşma sonucu yürürlüğe konulan başlıca önlemler arasında; TL'nin dolar karşısında 1978 yılında %23, 1979'da %28,6 oranında devalüe edilmesi, KİT ürünlerine büyük oranda zam yapılması, emisyon hacmine sınırlama getirilmesi, ithalatın kısılması, ihracatın teşvik edilmesi, yatırım harcamalarının kısılarak büyüme hızının düşürülmesi, tarım ürünleri destekleme alımları kapsamının daraltılması, DÇM uygulamasına son verilmesi, çalışanların reel maaş ve ücret artışlarına sınır getirilmesi sayılabilir.

Bu dönemde temel hedefler; ithal ikamesi, ihracata yönelik sanayileşme, Koruma ve Devlet tarafından fiyatlara müdahale sistemidir. Bu dönem, sanayi ağırlıklı Devletçi bir niteliğe sahip olup, 1960'lardan sonra Kalkınma planları ile ithal ikameci yapıyı daha güçlü kılan, refah devleti eksenli ama dış kaynaklarla DPT aracılığıyla planlı bir şekilde büyüyen bir Türkiye tasvir edilebilir. Fakat asıl dönüşümün 24 Ocak 1980 kararları ile başladığı söylenebilir. 24 Ocak kararları öncesinde iktisadi politikaların iki temel alanı, kamu yönetimini derinden etkileyecek iki kurulun oluşumunu gündeme getirmiştir. Öncelikli olarak ithalat ve ihracat rejimini düzenleyecek Koordinasyon Kurulu, diğeri de ödemeler dengesi ile ilgili maliye ve para politikalarını belirleyecek olan Para ve Kredi Kurumu'dur.

Bu iki kurulun kurulması ile Anayasa'da düzenlenmiş olan yürütme içinde öngörülmemiş yeni organlar ortaya çıkmıştır. Bu da ikili bir bürokratik yapılanmanın ortaya çıkmasına da sebebiyet vermiştir. 1980 sonrasında bu ikili yapı kurumsallaşacaktır. Liberal düşünce, süreç içerisinde kapitalist yapılanmanın bir başka açılımı olan "refah devleti(kalkınmacı devlet)" anlayışını ortadan kaldırmadaki yetersizliği "neo-liberal" politikalarla giderilmeye çalışılmıştır. Liberal düşüncenin kuramsallaştırılması, 1955-1965 yılları arasında kendini iyice göstermeye başlayan Parasalcı Okul (Monetarism) ve düşünürü Milton Friedman

sağlamıştır. Dolayısıyla 1929 Dünya Ekonomik Bunalımı sonrasında dönemin hâkim yaklaşımı olan ve 1936 yılından sonra gündeme gelen Keynesyen politikaları eleştiren Friedman ve Hayek'in görüşleri

1970'li yılların başında yaşanan petrol krizi ile yeni arayışlar neticesinde temel kazanmıştır. Özellikle bu dönemde yaşanan ekonomik bunalım, “refah devleti” anlayışının sorgulanmasına sebebiyet vermiştir. Bu kapsamda neo-liberal akım,

Keynesyen ve refah devleti politikalarını eleştirmiş ve devletin ekonomiye ve serbest piyasaya müdahalesinin ortadan kaldırılmasını savunmuştur.

Buna göre devlet, ekonominin tam rekabet ortamında çalışması için garantör ve temel düzenleyici güç haline gelmelidir. Böylece devletin küçülmesi, özelleştirme, piyasanın koşulsuz egemenliği, özellikle düzenleyici devlet yapılanması gibi günümüzde yer edinen temel olgular öne çıkmıştır. Bu yapılanma da özellikle Özal dönemi ile beraber “Reaganizm-Thatcherizm” olarak adlandırılmıştır

Nitekim, 1980 sonrası para politikalarının, maliye politikalarına oranla daha fazla ön plana çıktığı bir dönem olmuştur. Bunun temel nedeni ise, 24 Ocak kararlarıyla birlikte uygulamaya başlanan istikrar politikalarının, söz konusu dönemde, dünyada egemen olan monetarist yaklaşımdan etkilenmiş olmasıdır. Bu etkilenme, kuskusuz, uygulanacak politikaların belirlenmesinde önemli rol oynayan IMF'nin önerileriyle yakından ilgilidir (Uysal 1999:217).

Araştırmanın uygulama kısmında; 1960-1979 yılları arasında büyüme süreçlerine yönelik büyüme modellerinin belirlenmesi ve 1980 - 2006 yılları arasında model tahmininin yapılması, 1960-2006 yılları arasında büyüme süreçlerine yönelik büyüme modellerinin belirlenmesi ve 2007 - 2026 yılları arasında model tahmininin yapılması ARIMA modelleri kullanılarak amaç 1980 sonrası dönemde uygulanan ekonomik süreç politikalarında, 1963 – 1979 dönemine oranla önemli değişimler görülmüştür.

Bu tez çalışmasında Türkiye ekonomisine ait kişi başına GSYH (1987=1) serisinin 1960-2006 dönemine ait yıllık değerleri ve GSYH (1987=1) serisinin 1960-

1980 dönemine ait yıllık değerleri kullanılmıştır. Ayrıca modelleme için Box-Jenkins'in daha önce bahsedilen tahmin algoritması kullanılmıştır.

1960-1979 arası büyüme yönelik zaman serisi analizi yapılmış hesaplanmış tahmini değerler gerçek değerler ile karşılaştırılmıştır. Sonuç olarak öngörülen değerler gerçek değerlere göre yüksek çıkmıştır. Yine benzer şekilde 1960- 2006 yılı büyüme yönelik model geliştirilmiş ve var olan değerler ile karşılaştırılmıştır. Ve 1980-2006 dönemi tahmini değerlerin var olan değerlere göre yüksek olduğu 1960-80 arası büyüme süreci devam etseydi şu anki kişi başı refah durumundan daha iyi durumda olurduk sonucuna varılmıştır. Elde edilen sonuçlar, 1980 sonrası uygulanan iktisat politikaların bireysel refah düzeyini yükseltme yönündeki genel performansının düşük olduğunu da göstermektedir. İkinci model yardımıyla, 2007-2026 dönemi ait Türkiye ekonomisi için, uygulanacak iktisat politikalarının başarısını değerlendirmeye yönelik olarak, bireysel refah düzeyinin gelişim potansiyeli elde edilmiştir.

1980 sonrası dönemde uygulanan ekonomik süreç politikalarında, 1963 – 1979 dönemine oranla önemli değişimler görülmüştür. Nitekim, 1980 sonrası para politikalarının, maliye politikalarına oranla daha fazla ön plana çıktığı bir dönem olmuştur. Bunun temel nedeni ise, 24 Ocak kararlarıyla birlikte uygulamaya başlanan istikrar politikalarının, söz konusu dönemde, dünyada egemen olan monetarist yaklaşımdan etkilenmiş olmasıdır. Bu etkilenme, kuskusuz, uygulanacak politikaların belirlenmesinde önemli rol oynayan IMF'nin önerileriyle yakından ilgilidir (Uysal 1999:217).

KAYNAKÇA

- Alpago, Hasan (2002). *IMF Türkiye İlişkileri*, Ötüken Neşriyat, İstanbul.
- Ataman, Göksel (2001). *İşletme Yönetimi: Temel Kavramlar, Yeni Yaklaşımlar*. Türkmen Kitabevi, İstanbul.
- Aydoğan, Metin (2008). *Türkiye Üzerine Notlar (1923-2005)*, Umay Yayınları, Otuzikinci Baskı, İzmir 2008.
- Aytür Memduh (1970). *Kalkınma Yarışı Ve Türkiye*, Bilgi Yayınevi, Ankara.
- Balkanlı, Ali Osman (2002), *Türkiye’de Ekonomik Gelişme Ve Kriz*, Filiz Kitabevi, İstanbul.
- Boratav, Korkut (2003), *Türkiye İktisat Tarihi 1908-2002*, İmge Kitabevi, Ankara.
- Boratav, Korkut (2004). *Türkiye İktisat Tarihi (1908-2002)*, İmge Kitabevi, Sekizinci Baskı, Ankara 2004.
- Boratav, Korkut, *Türkiye İktisat Tarihi: 1908-1905*, Gerçek Yayınevi, İstanbul,
- Budak, Gönül Ve Gülay Budak (2004). *İşletme Yönetimi*. Fakülteler Kitabevi, İzmir.
- Coşkun, İsmail (1986). “Planlama Kavramındaki Gelişmeler Ve Türkiye’de Planlı Kalkınma”, *İl Planlama Ve Koordinasyon Müdürleri İle Apk Ve İl Planlama Uzman Yardımcıları Kurs Notları*, İçişleri Bakanlığı Yayınları, Ankara, Ss.115–167.
- DPT, *Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı*, DTP Yayınları, Ankara.
- DPT, *Dördüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı*, DTP Yayınları, Ankara.
- DPT, *İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planı*, DTP Yayınları, Ankara.
- DPT, *Üçüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı*, DTP Yayınları, Ankara.
- Dursun, Hasan (2004). “Kamuda Toplam Kalite Yönetimi (Tky) Uygulamasında Elde Edilen Faydalar”, *Türk İdare Dergisi*, Yıl.76, Sayı.442, Ss.47–75.

- Emre, Cahit (2003). *Yönetim Bilimi Yazıları*, İmaj Yayıncılık, Ankara.
- Erdost, Emin ve Berksoy,Taner (1982) *IMF istikrar Politikaları Ve Türkiye, Ekonomik Yaklaşım*, C.3, Ankara İ.T.İ.A. Yayınları No: 192, Ekonomi Fak.Yay. No: 1982/7, Ankara.
- Eren, Aslan (2001). *Türk İktisat Tarihi*, Muğla Üniversitesi İİBF Yayınları, Muğla
- Eren, Erol (1990). *İşletmelerde Stratejik Planlama Ve Yönetim*. Cilt.1, Yenilenmiş 3. Baskı, Beta Yayınları, İstanbul.
- Eren, Erol (2002). *Stratejik Yönetim Ve İşletme Politikası*. Beta Yayınları, İstanbul.
- Ergun, Turgay (2004). *Kamu Yönetimi Kuram/Siyasa/Uygulama*, TODAİE Yayınları, Ankara.
- Erkan, Hüsnü (1990). *Ekonomi Politikasının Temelleri*, Aydın Yayınevi, İzmir.
- Eroğlu, Nadir (2003). “*Türkiye’de İktisat Politikalarının Gelişimi (1923-2003)*”, 80. Yılında Türkiye Cumhuriyeti Sempozyumu, T.C. Marmara Üniversitesi Atatürk İlkeleri Ve İnkılap Tarihi Araştırma Ve Uygulama Merkezi, 29-31 Ekim, İstanbul.
- Granger, C. W. J. Ve P. Newbold, 1977, *Forecasting Economic Time Series*, London: Academic Pres.
- Griffiths, W. E., 1993, R. C. Hill Ve G. G. Judge, *Learning And Practicing Econometrics*, New York: John Wiley And Sons. Inc.
- Günsoy, Bülent (1997). “*Değişen Dünya Koşullarında Kalkınma Planlaması Ve Türkiye’de Planlama Uygulaması*”, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eskişehir.
- Güvel, Enver Alper (2003). *Türkiye’de Politika-Ekonomi Etkileşimi*, Nobel Kitabevi, Adana.
- Han, Ergül (1995). *Kalkınma Planlaması*, Dördüncü Baskı, Metin Ofset Matbaacılık, Eskişehir.

Hesapçioğlu, Muhsin (1994). *İnsan Kaynakları Yönetimi Ve Ekonomisi*, Beta Yayınları, İstanbul.

Hiç, Süreyya (1994). *Türkiye Ekonomisi*, Filiz Kitabevi, İkinci Baskı, İstanbul.

[Http://Www.Dpt.Gov.Tr/Planlama](http://www.dpt.gov.tr/planlama)

İbrahimoğlu, Ertuğrul (1974). “*Kalkınma Stratejisi Olarak İthal İkamesi Ve Sorunları*”, 50. Yıl Semineri, SBF Yayınları No: 312, Ankara.

Kansu, Günal (2003). *Planlı Yıllar*, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul.

Karalar, Rıdvan (2001). *Temel Bilgiler İşlevler*. Anadolu Üniversitesi Yayınları, Eskişehir.

Kaya, Kılıç (2007). “*Bölgesel Kalkınmada Yeni Bir Model Kalkınma Ajansları Ve Türkiye’de Uygulanabilirliği*”, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Atılım Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

Kazgan, Gülten (1967). “Birinci Ve İkinci Beş Yıllık Planda Tarım: Hedefler Ve Gerçekleşme”, *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Dergisi*, Cilt: 26, Sayı: 1-4, Ss.53-81.

Kazgan, Gülten (1988), *Ekonomide Dışa Açık Büyüme*, Altın Kitapları, İstanbul.

Kazgan, Haydar, (1997), (*Osmanlıdan Cumhuriyete*) *Türk Bankacılık Tarihi* , 286 S., Türkiye Bankalar Birliği.

Kepenek Yakup Ve Nurhan Yentürk (1994). *Türkiye Ekonomisi*, Remzi Kitabevi, Altıncı Baskı, İstanbul.

Kepenek, Yakup Ve Nurhan Yentürk (2003). *Türkiye Ekonomisi*, Remzi Kitabevi, Onüçüncü Baskı, İstanbul.

Kepenek, Yakup; (1990), *Türkiye’de Kamu İktisadi Teşebbüsleri (K_T)*, İstanbul, Gerçek Yayınevi.

Kongar, Emre (1981). *Devletçilik Ve Günümüzdeki Sonuçları*, İtimat Yayınları,

Küçük, Yalçın (1985). *Planlama, Kalkınma Ve Türkiye*, Tekin Yayınevi, İstanbul.

- Maliye Bakanlığı (1972). *1972 Yılı Ekonomik Raporu*, Ankara.
- Maliye Bakanlığı (1974). *1974 Yılı Ekonomik Raporu*, Ankara.
- Maliye Bakanlığı (1978). *1978 Mali Bütçe Gerekçesi*, Ankara.
- Maliye Bakanlığı (1979). *1979 Yılı Ekonomik Raporu*, Ankara.
- Nişancı, Murat (1994). “*Planlı Dönemde Kalkınma Ve Yapısal Değişmenin Analizi*”,
Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler
Enstitüsü, Erzurum.
- Öney, Erden (1987). *İktisadi Planlama*. Savaş Yayınları, Ankara.
- Özalp, İnan (1998). *Yönetim Ve Organizasyon*. Cilt.1, Anadolu Üniversitesi
Yayınları, Eskişehir.
- Özbilen, Şevki (2004). “1980 Sonrasında Ulusal Planlamada Kırılma Noktası Ve
Yeni Sağ, Finans Dünyası, Sayı.169, Ss.48-51.
- Öztürk, Ahmet (1988). *Ekonomik Planlama*, Bursa.
- Pekin, Tevfik (1993). *Makro Ekonomi*, Bilgehan Basımevi, İzmir.
- Sabuncuoğlu, Zeyyat Ve Tuncel Tokol. (2001). *İşletme*. Ezgi Yayınları, Bursa.
- Salepçioğlu, M.A. (2003). Seçilmiş Yıllar İtibariyle Karşılaştırmalı İktisat
Tarihimiz", Maltepe Üniversitesi, İktisadi Ve İdari Bilimler Fakültesi,
Ekonomik -Toplumsal Ve Siyasal Analiz Dergisi.
- Salepçioğlu, M. Adil (1999). “*Küreselleşme Süreci Bağlamında Yalın Kalite
Analizi*”, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İ.Ü.S.B.E., İstanbul.
- Savaş, Vural Fuat (1998). *Politik İktisat*, Beta Yayınları, İstanbul.
- Sezen, Seriyi (1999). *Devletçilikten Özelleştirmeye Türkiye’de Planlama*, Todaie
Yayınları, Ankara.
- Sezen, Seriyi (1999). *Devletçilikten Özelleştirmeye Türkiye’de Planlama*, Todaie
Yayınları, Ankara.

- Soyak, Alkan (2003) .”Türkiye’de İktisadi Planlama: Dpt’ye İhtiyaç Var Mı?”, *Doğuş Üniversitesi Dergisi*, 4 Temmuz 2003.
- Soyak, Alkan (2006). *Ulusaldan Uluslarüstüne İktisadi Planlama Ve Türkiye Deneyimi*, Der Yayınları, İstanbul.
- Şahin, H. (2000) *Türkiye Ekonomisi*, 6. Baskı, Ezgi Kitabevi, Bursa
- Telatar, Funda (2004). *Politik İktisat Politikası*, İmaj Yayınevi, Ankara.
- Tortop, Nuri Ve Diğerleri (2005). *Yönetim Bilimi*, Yargı Yayınevi, Ankara.
- Tosun, Kemal. (1974). *İşletme Yönetimi*. Cilt.1, Fakülteler Matbaası, İstanbul.
- Turgut, S. (2007). “Çağdaş Planlama Yönetimi Ve Belediyeciliğin Önündeki Fırsat Ve Tehditler: İstanbul Deneyimi”, *Yerel Yönetimler Üzerine Güncel Yazılar-Iı Uygulama*, Ed. H. Özgür Ve M. Kösecik, Nobel Yayınları, Ankara. Ss.439-463.
- Türk, İsmail (1970). *İktisadi Planlama Prensipleri*, Emel Matbaası, Ankara.
- Türkay, Orhan (1990). *İktisat Teorisine Giriş-Mikro İktisat*, Adım Yayınları, Ankara.
- Uludağ, İlhan Ve Erişah Arıcan (2003). *Türkiye Ekonomisi*, Der Yayınları, İstanbul.
- Üçok, Tengiz (1993). *Yönetim İlkeleri*. Gazi Büro Kitabevi, Ankara.
- Yaşa, Memduh (1980). *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ekonomisi 1923-1978*, Akbank Kültür Yayınları, APA Ofset, İstanbul.
- Yenal, Oktay (2001). *Cumhuriyet’in İktisat Tarihi*, Türkiye Sınai Kalkınma Bankası Yayınları, Ankara.
- Yenal, Oktay (2003). *Cumhuriyet’in İktisat Tarihi*. İstanbul:Hamer Kitabevi Ve Yayıncılık Ltd. Şti.
- Yılmaz, Cevdet (1999). “Piyasa Ekonomilerinde Ulusal Planlama Ve Çeşitli Planlama Yaklaşımları”, *Amme İdaresi Dergisi*, Cilt.32, Sayı.1, Ss.86-102.
- Yozgat, Osman. (1983). *İşletme Yönetimi*. Dördüncü Baskı, İstanbul.

EKLER**EK-1**

Dependent Variable: G

Method: Least Squares

Date: 05/03/11 Time: 08:59

Sample (adjusted): 1961 2006

Included observations: 46 after adjustments

Variable	Coefficient	Std. Error	t-Statistic	Prob.
C	0.022328	0.005864	3.807260	0.0004
R-squared	0.000000	Mean dependent var	0.022328	
Adjusted R-squared	0.000000	S.D. dependent var	0.039775	
S.E. of regression	0.039775	Akaikeinfo criterion	-3.589662	
Sum squared resid	0.071192	Schwarz criterion	-3.549909	
Log likelihood	83.56223	Hannan-Quinn criter.	-3.574770	
Durbin-Watson stat	2.212068			

EK- 2

Dependent Variable: G

Method: Least Squares

Date: 05/03/11 Time: 08:57

Sample (adjusted): 1963 1979

Included observations: 17 after adjustments

Convergence achieved after 19 iterations

MA Backcast: 1960 1962

Variable	Coefficient	Std. Error	t-Statistic	Prob.
C	0.028142	0.002263	12.43510	0.0000
AR(1)	0.264221	0.223124	1.184192	0.2613
AR(2)	-0.571219	0.192066	-2.974072	0.0127
MA(1)	-0.445417	0.192787	-2.310410	0.0413
MA(2)	0.492938	0.139635	3.530181	0.0047
MA(3)	-0.896216	0.099743	-8.985225	0.0000
R-squared	0.685190	Mean dependent var		0.026200
Adjusted R-squared	0.542094	S.D. dependent var		0.028922
S.E. of regression	0.019571	Akaike info criterion		-4.758923
Sum squared resid	0.004213	Schwarz criterion		-4.464847
Log likelihood	46.45084	Hannan-Quinn criter.		-4.729691
F-statistic	4.788341	Durbin-Watson stat		1.720671
Prob(F-statistic)	0.014374			

EK-3

obs	GSYH_GERCEK	GSYH_TAHMIN
1960	13.54646	
1961	13.54844	
1962	13.53999	
1963	13.57282	
1964	13.63520	
1965	13.65043	
1966	13.65112	
1967	13.73073	
1968	13.74937	
1969	13.76408	
1970	13.77046	
1971	13.79901	
1972	13.84471	
1973	13.85113	
1974	13.88095	
1975	13.92706	
1976	14.00465	
1977	14.01761	
1978	14.01248	
1979	13.98539	
1980	13.93831	14.04270
1981	13.96209	14.11210
1982	13.97221	14.14510
1983	13.99584	14.13910
1984	14.03592	14.14910
1985	14.05316	14.19860
1986	14.09824	14.34990
1987	14.16716	14.36820
1988	14.16642	14.37190
1989	14.14723	14.39820
1990	14.31320	14.34590

1991	14.30288	14.38250
1992	14.34177	14.39660
1993	14.30017	14.41120
1994	14.32540	14.44550
1995	14.37645	14.48680
1996	14.32592	14.51420
1997	14.38051	14.53010
1998	14.39328	14.55330
1999	14.32776	14.58940
2000	14.38192	14.62410
2001	14.38769	14.64730
2002	14.34823	14.66720
2003	14.38908	14.69570
2004	14.46846	14.73030
2005	14.52688	14.76000
2006	14.57353	14.78250